

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ
СТЕФАНИКА МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ
СТЕФАНИКА МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕМЧИНА ОЛЬГА МИРОСЛАВІВНА

УДК 316.6:316.647.5:305-053.81

ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Спеціальність: 053 – психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **О. М. Демчина**

Науковий керівник:
Заграй Лариса Дмитрівна
доктор психологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2023

АНОТАЦІЯ

Демчина О.М. Соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія». – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023.

У сучасних умовах світової спільноти важливо акцентувати увагу на досягненні гендерної рівності та сталого розвитку суспільства. Важливо відзначити, що ключовим показником рівня розвитку країни є прагнення до впровадження гендерної рівності в суспільне життя. Однак в умовах складної соціальної ситуації в нашій країні виникають проблеми нерівності та інтолерантності у міжособистісних відносинах, а також у відносинах особистості з навколишнім світом загалом, зокрема в гендерному аспекті.

Об'єкт дослідження: гендерна толерантність у студентів.

Предмет дослідження: соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді.

Мета дослідження: здійснити теоретико методологічне обґрунтування соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді; Емпірично дослідити соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді та апробувати ефективність програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що у дисертації вперше визначено емпіричні показники. Так, феномен гендерної толерантності особистості розглядається як цілісна єдність таких компонентів: когнітивного (охоплює в собі розуміння змісту гендерної толерантності, головних умов її розвитку та основних проявів толерантного та інтолерантного ставлення та супроводжується вищим ступенем

самоповаги, самоінтересу та самовпевненості, а також більш низькою тенденцією до самозвинувачення, що забезпечує здатність особистості до усвідомлення та прийняття гендерних відмінностей інших людей.), емотивного (емоційну стійкість та здатність проявляти емпатію та емоційне прийняття щодо інших людей, високі показники емотивного компоненту супроводжуються більш високим ступенем аутосимпатії, очікування на позитивне ставлення оточуючих, а також вищим рівнем особистісного самоприйняття, саморозуміння та низькою схильністю до самозвинувачення.) та поведінкового (його вираженість супроводжується значущістю для досліджуваних таких цінностей як самостійність та мотивація розвитку, в той самий час як владні тенденції та надмірне прагнення до досягнень, а також до наслідування традицій і норм та високий рівень конформності супроводжуються більш низькими показниками за даними компонентом гендерної толерантності).

В роботі визначено та обґрунтовано соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості, які, власне, проявляються через вищезгадані компоненти, а саме: *соціальне навчання* - актуалізується у розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів гендерної толерантності протягом усього періоду здобуття освіти (як у межах навчального процесу, так і поза ним); *вплив професійного середовища* через перетворення ціннісно-сислової сфери студента під впливом критеріїв професійної компетентності у сфері міжгендерних відносин; *соціальної та професійної апробації толерантних ставлень* (актуалізується через практику випробування мотивів, установок та стереотипів у міжособистісних міжгендерних відносинах у середовищі вищого навчального закладу та у професійному середовищі під час проходження навчально-виробничої практики).

Розкрито теоретично обґрунтовано і розроблено структурну модель розвитку гендерної толерантності у студентській молоді, яка складається з

цільового блоку (визначено мету, яка характеризується розвитком гендерної толерантності за допомогою психологічного тренінгу), науково-проектувального (науково-теоретичні підходи, принципи); розвивально-діяльнісний (характеризується формами та методами навчання); діагностично-результативний блок включає компоненти гендерної толерантності, а саме: когнітивний (розуміння досліджуваними значення, змісту та проявів толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ними ідей гендерної рівності та запобігання сексистським проявам; ступінь сформованості толерантності до людей, які мають виразні гендерні відхилення від усталених гендерних норм та стереотипів; етнічна, соціальна та особистісна толерантності); емотивний (готовність до прийняття гендерної різноманітності інших людей та здатність відчувати емпатію до тих, хто не відповідає усталеним гендерним нормам та стереотипам; максимальна усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій, що відбуваються та взаємозв'язків між ними; здатність проявляти співчуття до іншої людини, ідентифікуючи себе з іншим, переживати подібні емоції та почуття, що, в свою чергу, визначає ступінь соціальної адаптованості людини та її здатність до продуктивної взаємодії з оточуючими) і поведінковий (готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу; вираженість маскулінно-фемінних проявів та типу їхньої гендерної ідентичності) компоненти. А також рівні сформованості : високий, середній, низький.

Обґрунтовано, створено та апробовано програму тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів, який складається з трьох блоків: значення гендерної толерантності, її змістового наповнення та прояви толерантного

ставлення до гендерних відмінностей; гендерна толерантність як якість індивіда, що включає в себе емпатію, рефлексивні здібності, відповідність почуттів і емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості до інших; формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності та реалізація стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі. І включав в себе 12 тренінгових занять та мав три основні етапи реалізації: вступ, корекція та розрядка.

Поглиблено та уточнено уявлення про гендерну толерантність як особистісної позиції, котра формує єдність: процесів вольової саморегуляції, спрямованої на прийняття гендерних відмінностей іншої особи, та особистісного конструкту (утвореного установками, цінностями та мотивами особистості), який спрямовує активність особи до уникнення, запобігання та припинення ситуації гендерної нерівності у професійній, громадянській, сімейній, духовно-релігійній та інших сферах відносин.

Набули подальшого розвитку положення про гендерну толерантність особистості як професійно важливу якість та соціально-психологічні механізми її розвитку.

Ключові слова: толерантні уявлення, особистість, гендерна толерантність, соціально-психологічні механізми, інтеграція, гендер, толерантність, інтолерантність, сексизм, студентська молодь.

SUMMARY

Demchyna O.M. Social-Psychological Mechanisms of Gender Tolerance Formation among Student Youth. - Qualification Thesis on Manuscript Rights. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Psychology. - Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2023.

In today's world, one of the primary tasks of the global community is to ensure gender equality and sustainable societal development. It should be noted that one of the key indicators of a country's development level is the desire to introduce gender equality into public life. However, due to the complex conditions prevailing in our country, inequality and intolerance have become evident in interpersonal relationships and, most importantly, in the gender context.

Research Object: Gender tolerance among students.

Research Subject: Social-psychological mechanisms of gender tolerance formation among student youth.

Research Objective: To conduct a theoretical and methodological justification for the social-psychological mechanisms involved in the formation of gender tolerance among university students. Additionally, the research seeks to empirically investigate the social-psychological mechanisms contributing to the development of gender tolerance among the student population and to assess the effectiveness of a training program designed to enhance students' gender tolerance.

Scientific novelty of the obtained research results lies in the fact that, for the first time in the dissertation, empirical indicators of the phenomenon of gender tolerance are defined as a holistic unity of the following components:

Cognitive Component: Encompassing an understanding of the content of gender tolerance, the main conditions for its development, and the fundamental manifestations of tolerant and intolerant attitudes, this component is accompanied by a higher degree of self-respect, self-interest, and self-confidence. It is also characterized by a lower tendency toward self-blame, facilitating the individual's ability to comprehend and accept gender differences in others. Emotional

Component: Characterized by emotional resilience and the ability to express empathy and emotional acceptance toward others, a high level of this component is associated with increased self-sympathy, expectations of positive attitudes from others, and higher levels of personal self-acceptance, self-understanding, and a lower inclination toward self-blame. Behavioral Component: The expressiveness of this component is accompanied by its significance for the respondents in terms of values such as independence and motivation for development. Simultaneously, tendencies toward power and an excessive desire for achievements, as well as adherence to traditions and norms, along with a high level of conformity, are associated with lower indicators of this aspect of gender tolerance.

In the work, social-psychological mechanisms for the formation of tolerant beliefs and attitudes in individuals have been identified and substantiated, which, in essence, manifest through the aforementioned components, namely:

Social Learning: This mechanism is activated in the development of the cognitive, emotional, and behavioral components of gender tolerance throughout the entire period of education (both within and outside the educational process). Social learning involves the acquisition of gender tolerance through exposure to various sources of information, experiences, and interactions that shape an individual's understanding of gender-related issues.

Influence of the Professional Environment: The professional environment plays a significant role in transforming the values and meanings of students. This transformation is influenced by the criteria of professional competence in the sphere of intergender relations. In this context, the professional environment contributes to the development of gender tolerance by shaping the student's perspective on gender-related matters in their chosen field of study or profession.

Social and Professional Validation of Tolerant Attitudes: This mechanism is activated through the practice of testing motivations, attitudes, and stereotypes in interpersonal gender relations within the higher education setting and during professional internships. Social and professional validation involves the assessment

and validation of tolerant attitudes and behaviors in real-life situations, reinforcing the importance of gender tolerance in both academic and workplace contexts. These mechanisms collectively contribute to the formation of gender tolerance in individuals and are integral components of the research presented in the dissertation.

The dissertation has theoretically substantiated and developed a structural model for the development of gender tolerance in student youth. This model comprises the following components:

Target Block: This includes defining the goal, characterized by the development of gender tolerance through psychological training.

Scientific-Design Block: This block encompasses the scientific and theoretical approaches and principles used in the development of the model.

Developmental-Activity Block: This block focuses on the forms and methods of education and training used in fostering gender tolerance.

Diagnostic-Result Block: This block includes components of gender tolerance, which are as follows:

Cognitive Component: This involves understanding the meaning, content, and manifestations of tolerant attitudes toward gender differences, as well as accepting ideas of gender equality and preventing sexist behaviors. It also assesses the level of tolerance toward individuals with significant gender deviations from established gender norms and stereotypes, as well as ethnic, social, and personal tolerance.

Emotional Component: This component assesses readiness to accept gender diversity in others and the ability to feel empathy towards those who do not conform to established gender norms and stereotypes. It also evaluates the level of self-awareness and the ability to find meaning in events and relationships, which, in turn, determines an individual's level of social adaptability and their ability to engage in productive interactions.

Behavioral Component: This component evaluates the readiness to

implement constructive behavior strategies with others, regardless of their gender identity. It also assesses the willingness to cooperate and compromise in possible conflict situations within the gender context. It includes the ability to express one's gender position and resolve conflicts through compromise, as well as the expression of masculine-feminine traits and the type of gender identity.

Additionally, the model considers different levels of development, such as high, moderate, and low, in each of these components. This comprehensive model provides a framework for understanding and fostering gender tolerance in student youth.

The dissertation has justified, created, and tested a training program for the development of gender tolerance in students. This program consists of three main blocks:

Understanding Gender Tolerance: This block focuses on imparting the understanding of the meaning and content of gender tolerance, as well as its manifestations in tolerant attitudes toward gender differences.

Gender Tolerance as an Individual Quality: This block delves into the concept of gender tolerance as a personal quality, encompassing empathy, reflective abilities, alignment of feelings and emotions, positive emotional attitudes towards others, and the absence of hostility towards others.

Formation of Readiness for Constructive Behavior: This block emphasizes the development of readiness to implement constructive behavior strategies with others, regardless of their gender identity. It also encourages the implementation of strategies for cooperation and compromise in potential conflict situations within the gender context.

The training program comprises 12 training sessions and follows three main stages of implementation:

Introduction Stage: This stage introduces participants to the concepts of gender tolerance, its significance, and its various dimensions.

Correction Stage: In this stage, participants engage in activities and

discussions aimed at correcting any misconceptions, biases, or negative attitudes related to gender.

Relaxation Stage: The final stage focuses on reinforcing the learned concepts and encouraging participants to apply their knowledge and skills in real-life situations. It aims to create a relaxed and open environment for participants to practice gender tolerance.

This comprehensive training program is designed to enhance gender tolerance among students by promoting understanding, empathy, and constructive behaviors in the context of gender diversity.

The dissertation has provided a deeper and more refined understanding of gender tolerance as a personal position, which comprises the unity of processes of volitional self-regulation directed towards accepting the gender differences of others and the personal construct formed by attitudes, values, and motivations of an individual. This construct guides an individual's activities towards avoiding, preventing, and addressing situations of gender inequality in professional, civic, family, spiritual-religious, and other spheres of relationships.

Furthermore, the dissertation has advanced the notion of gender tolerance as a professionally important quality and elucidated the social-psychological mechanisms for its development.

Keywords: tolerant beliefs, personality, gender tolerance, social-psychological mechanisms, integration, gender, tolerance, intolerance, sexism, students.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

Опубліковані статті:

1. Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. Збірник наукових праць: психологія. 2019. Вип. 23. С. 35-41.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2019_23_6.
DOI: <https://doi.org/10.15330/psp.23.35-41>
2. Демчина О.М. Програма тренінгу розвитку гендерної толерантності. Перспективи та інновації науки. 2022 № 12(17). С. 304-313.
URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2912/2925>
DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-12\(17\)-304-313](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-12(17)-304-313)
3. Демчина О.М. Результати дослідження показників соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді. Наукові перспективи. 2023. № 1(31). С. 511-521.
URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3572>
DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1\(31\)-511-521](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1(31)-511-521)
4. Демчина О.М. Соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості. Наукові перспективи. 2022. № 11(29). С. 441-454.
URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3034>
DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-11\(29\)-441-454](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-11(29)-441-454)
5. Демчина О.М. Теоретичні основи дослідження гендерної толерантності у студентської молоді. Вчені записки Таврійського національно університету ім. В. Вернадського. Серія: Психологія. 2020. 31(70), №4. С. 96-102.
URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2020/16.pdf
DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/14>

Опубліковані тези конференцій:

6. Демчина О.М. Програмні блоки тренінгу розвитку гендерної толерантності. Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 трав. 2023 р. Одеса, 2023.

7. Демчина О.М. Рівні розвитку гендерної толерантності у студентів. Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку : Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 квіт. 2023 р. Київ, 2023.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	23
1.1. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен.....	23
1.2. Психологічні чинники формування гендерної толерантності	41
1.3. Соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості.....	60
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ, ЯКІ ФОРМУЮТЬ ГЕНДЕРНУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	73
2.1. Методика організації дослідження соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді.....	73
2.2. Показники та рівні розвитку гендерної толерантності у студентів	95
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	131
3.1. Принципи побудови програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.....	131
3.2. Загальні положення програми тренінгу розвитку гендерної толерантності.....	139
3.3. Аналіз ефективності програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.....	145
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
ДОДАТКИ.....	179

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах світова спільнота одним із своїх головних завдань вважає забезпечення гендерної рівності та сталого розвитку суспільства. Необхідно зазначити, що одним із основних показників виміру рівня розвитку країни є прагнення запровадити гендерну рівність у суспільне життя.

У сучасній психологічній дослідницькій сфері набуває особливого значення розгляд та аналіз гендерних відносин, оскільки вони виявляють значущий вплив на соціальні та психологічні аспекти індивідуального та колективного функціонування особистості. Гендерна рівність у структурі суспільства та особистісного внутрішнього світу розглядається як ключовий параметр для поглибленого аналізу та розуміння психологічних процесів.

Важливо відзначити, що стереотипи, утворені в суспільстві відносно соціальних ролей та поведінкових сценаріїв осіб різних гендерних ідентифікацій, відіграють значущу роль у формуванні психологічних уявлень та очікувань. Ці уявлення можуть вести до виникнення нерівностей, конфліктів та психологічних труднощів. Гендерна нерівності може викликати стрес, тривогу, відчуття невпевненості та незадоволеності від себе у представників усіх гендерів.

Таким чином, гендерна рівність в психологічному дискурсі є ключовим аспектом дослідження, спрямованого на створення сприятливого психосоціального середовища, де кожна особистість має можливість розкривати свій потенціал та досягати гармонії у міжособистісних відносинах та зі суспільством в цілому.

На основі цього, почали підвищуватись вимоги до соціального, особистісно-професійного становлення молодого людини. У зв'язку з цим, активізувалася увага науковців щодо вивчення основних аспектів розвитку особистісної сфери юнацького віку, насамперед, гендерної толерантності у чоловічої та жіночої статті з метою поліпшення їх рівня гендерної культури,

формування практичних навичок щодо протидії стереотипним уявленням толерантних уявлень та ставлень особистості до міжособистісних конфліктів.

Необхідно зазначити, що відповідно до різних галузей психологічної науки важливу роль всім вище зазначеним проблемним питанням надають різні вчені-психологи. Так, у наукових дослідженнях, Дж. Батлер та Е. Еріксона приділена увага вивченню проблеми соціалізації людей молодого віку, насамперед, домінуючими є дослідження основних аспектів розвитку толерантності. А такі вчені, як Дж. Елштайн, К. Гільдербранд активізували увагу на вивченні особливостей набуття етичних принципів та системи цінностей міжстатевих контактів. Крім того, аналізуючи одну із галузей психологічної науки, а саме: вікову психологію, то такі її представники, як Т. Говорун та Ю. Кашпур присвячували свої дослідження вивченню проблеми гендерної рівності як однієї з умов готовності до толерантної взаємодії у міжстатевих стосунках. Також, важливо зазначити, що, наприклад, вчена-психологиня Е. Гренемайер у своїх наукових розробках розглядала гендерну толерантність як певну характеристику ціннісного ставлення особистості до представників різних статей, при цьому, інший дослідник М. Мацковський описував дане поняття як процес та засіб налагодження гармонізованих міжстатевих стосунків у суспільстві.

Психологи І. Лорд, Л. Леніор та М. Вівер у своїх дослідженнях сформувавши компоненти, види та рівні гендерної толерантності, а також прагнули з'ясувати основні фактори її розвитку.

Аналізуючи сучасні психологічні дослідження, а саме наукові положення О. Бацманова, було з'ясовано, що розвиток гендерної толерантності в молодому віці характеризується підвищенням особистісного потенціалу, самоусвідомлення, відкритості, готовності до дій та відсутність страху змін, а інші вчені, а саме: Л. Мендоза та Н. Камер пов'язували розвиток даного феномену з формуванням почуття соціально-культурної та статевої ідентичності; дослідники Д. Тен та Р. Мей пояснювали у своїх

наукових дослідження, що розвиток гендерної толерантності відбувається за допомогою актуалізації власної життєвої позиції як результату підвищеного інтересу до власної особистості, розвитком комунікативної та особистісної рефлексії й прагненням до відстоювання своєї позиції.

Крім того, такі вчені, як К. Хейлс та С. Джамполя сформували наукові висновки, що процеси соціалізації та оволодіння провідною діяльністю обумовлюють розвиток ціннісних орієнтацій особистості в молодому віці, які не завжди приймаються нею й можуть виступати фундаментом для побудови такої моделі поведінки представниками різних статей, що може спричинити міжособистісні конфлікти.

У рамках нашого дослідження, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на вчених, які вивчали основні причини конфліктів серед студентської молоді, так, наприклад, дослідник Л. Уїльямс, зазначила, що молоді люди можуть розв'язувати складні конфлікти, проявляючи гендерну толерантність, а вчені, зокрема Д. Таннен та інші, підкреслювали про неконструктивність моделі поведінки конфлікуючих сторін і порушення рівноваги під час виконання ними соціальних ролей та статево-рольової поведінки, що може вплинути на зменшення показників гендерної толерантності.

Що ж до питання гендерної толерантності студентської молоді та соціально-психологічних механізмів її розвитку то, попри актуальність, воно не виступало раніше предметом спеціального дослідження. Отже, актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір *теми дисертаційного дослідження* «Соціально-психологічні механізми розвитку гендерної толерантності студентської молоді».

Об'єкт дослідження: гендерна толерантність у студентів.

Предмет дослідження: соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді.

Мета дослідження: здійснити теоретико методологічне обґрунтування соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді; Емпірично дослідити соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді та апробувати ефективність програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз соціально-психологічних механізмів, які впливають на формування гендерної толерантності студентської молоді.

2. Емпірично дослідити показники та рівні розвитку гендерної толерантності у студентів, визначити соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у студентської молоді.

3. Розробити та апробувати програму тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.

В основу дослідження покладено припущення про те, що гендерна толерантність є цілісним поєднанням когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів, сформованість яких обумовлена комплексом особистісних чинників, таких як ціннісні орієнтації, ступінь розвитку рефлексивних здібностей та емпатійних тенденцій, а також особливості самоствалення особистості, що є механізмами формування гендерної толерантності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні засади розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності в цілому (Г. Балл, Е. Еріксон) та, насамперед, під час гендерної соціалізації (Дж. Батлер, Л. Заграй, О. Кікінежді); система поглядів про зміст та специфіку розвитку особистості в молодому віці (Т. Говорун, С. Ставицька); концепція розвитку статевої ідентичності в молодому віці (Е. Еріксон, І.С.Кон).

Крім того, у рамках нашого дослідження було враховано головні підходи до вивчення проблеми забезпечення гендерної рівності особистості в усіх сферах життєдіяльності (О. Кікінежді, Б. Мун, Дж. Тейлор тощо), крім того, в навчальному процесі (К. Керні, Д. Дідріксон).

Методи дослідження: Для досягнення мети дослідження і вирішення поставлених завдань використовувався комплекс таких методів:

Теоретичні: порівняльний аналіз, синтез, класифікація та систематизація результатів психолого-педагогічних, навчально-методичних досліджень з метою виявлення стану досліджуваної проблеми та визначення напрямків її розв'язання, предмета, мети й завдань дослідження; індукція і дедукція, порівняльний аналіз теоретичних, емпіричних й експериментальних даних, отриманих в результаті застосування методів дослідження; моделювання – для створення структурної моделі розвитку гендерної толерантності у студентській молоді;

Емпіричні: анкетування, тестування, спостереження та бесіда. Так, для діагностики гендерної толерантності та гендерної ідентичності особистості застосовувались авторська анкета «Гендерна толерантність», опитувальник Г.Бардієра «Види і компоненти толерантності/інтолерантності, експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерової, модифікований варіант тестової методики С.Бем «Психологічна стать» (модифікація А.В. Алексєєвої); для діагностики психологічних чинників формування гендерної толерантності: методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карпова, методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Епштейна), «Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца, Опитувальник «Самоставлення» В.В. Століна;

Методи математичної статистики, які дозволили науково описати і систематизувати отримані дані, виявити кількісну залежність між досліджуваними явищами, проаналізувати й узагальнити отримані

результати, а саме: кореляційний аналіз Пірсона, перевірка достовірності отриманих результатів: U-критерій Манна – Уїтні, T – критерій Ст'юдента, T-критерій Вілкоксона.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що у дисертації *вперше*:

– *визначено* емпіричні показники вивчення гендерної толерантності.

Так, феномен гендерної толерантності особистості розглядається як цілісна єдність таких компонентів: когнітивного (охоплює в собі розуміння змісту гендерної толерантності, головних умов її розвитку та основних проявів толерантного та інтолерантного ставлення та супроводжується вищим ступенем самоповаги, самоінтересу та самовпевненості, а також більш низькою тенденцією до самозвинувачення, що забезпечує здатність особистості до усвідомлення та прийняття гендерних відмінностей інших людей.), емотивного (емоційну стійкість та здатність проявляти емпатію та емоційне прийняття щодо інших людей, високі показники емотивного компоненту супроводжуються більш високим ступенем аутосимпатії, очікування на позитивне ставлення оточуючих, а також вищим рівнем особистісного самоприйняття, саморозуміння та низькою схильністю до самозвинувачення.) та поведінкового (його вираженість супроводжується значущістю для досліджуваних таких цінностей як самостійність та мотивація розвитку, в той самий час як владні тенденції та надмірне прагнення до досягнень, а також до наслідування традицій і норм та високий рівень конформності супроводжуються більш низькими показниками за даними компонентом гендерної толерантності).

– *визначено та обґрунтовано* соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості, які, власне, проявляються через вищезгадані компоненти а саме: *соціальне навчання* (актуалізується у розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів гендерної толерантності протягом усього періоду здобуття

освіти (як у межах навчального процесу, так і поза ним); *вплив професійного середовища* через перетворення ціннісно-сміслової сфери студента під впливом критеріїв професійної компетентності у сфері міжгендерних відносин; *соціальної та професійної апробації толерантних ставлень* (актуалізується через практику випробування мотивів, установок та стереотипів у міжособистісних міжгендерних відносинах у середовищі вищого навчального закладу та у професійному середовищі під час проходження навчально-виробничої практики);

– *обгрунтовано* зміст та етапи програми розвитку гендерної толерантності у студентській молоді, яка складається з цільового блоку (визначено мету, яка характеризується розвитком гендерної толерантності за допомогою психологічного тренінгу), науково-проектувального (науково-теоретичні підходи, принципи); розвивально-діяльнісний (характеризується формами та методами навчання); діагностично-результативний блок включає компоненти гендерної толерантності, а саме: когнітивний (розуміння досліджуваними значення, змісту та проявів толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ними ідей гендерної рівності та запобігання сексистським проявам; ступінь сформованості толерантності до людей, які мають виразні гендерні відхилення від усталених гендерних норм та стереотипів; етнічна, соціальна та особистісна толерантності); емотивний (готовність до прийняття гендерної різноманітності інших людей та здатність відчувати емпатію до тих, хто не відповідає усталеним гендерним нормам та стереотипам; максимальна усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій, що відбуваються та взаємозв'язків між ними; здатність проявляти співчуття до іншої людини, отже, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття, що, в свою чергу, визначає ступінь соціальної адаптованості людини та її здатність до продуктивної взаємодії з оточуючими) і поведінковий (готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої

гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу; вираженість маскулінно-фемінних проявів та типу їхньої гендерної ідентичності) компоненти. А також рівні сформованості : високий, середній, низький;

– *поглиблено та уточнено* уявлення про гендерну толерантність як особистісної позиції, котра формує єдність: процесів вольової саморегуляції, спрямованої на прийняття гендерних відмінностей іншої особи, та особистісного конструкту (утвореного установками, цінностями та мотивами особистості), який спрямовує активність особи до уникнення, запобігання та припинення ситуації гендерної нерівності у професійній, громадянській, сімейній, духовно-релігійній та інших сферах відносин; особистісна позиція трактується як стійкий структурний компонент толерантної особистості, який отримує зовнішнє вираження у прийнятті, неупередженості щодо різноманітних гендерних практик, визнанні права будь-кого на вільний вибір та вираження своєї гендерної ідентичності;

- *набули подальшого розвитку* положення про гендерну толерантність особистості як професійно важливу якість та соціально-психологічні механізми її розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що розроблена програма тренінгу з розвитку гендерної толерантності у студентської молоді може використовуватися у навчально-виховній роботі вищих закладів освіти при викладанні таких навчальних дисциплін як «Психологія розвитку особистості», «Практична психологія конфлікту», «Гендерна психологія», з метою розвитку гендерної толерантності та зниження рівня міжособистісної конфліктності у студентської молоді. Це дозволить вдосконалювати процес формування гендерної толерантності у майбутніх фахівців.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Науково обґрунтовані результати дослідження впроваджено в практику навчально-виховного процесу Прикарпатського Національного університету ім. В. Стефаника факультету історії, політології і міжнародних відносин та Львівського університету бізнесу та права. Основні положення та результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри Соціальної психології; доповіді були представлені на наукових, науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у публікаціях фахових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота містить вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел 170 найменувань, у т.ч. англійською мовою – 43), 13 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 146 сторінках. Робота містить 15 таблиць та 14 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен

Введенням у науковий обіг поняття «гендер» було започатковано новий напрямок у психології розвитку, а саме: проблематику формування ідентичності у контексті реалізації особою почасти або цілком соціальних ролей чоловіка та жінки у юності та впродовж дорослого життя.

У своїй праці «Стать та гендер: розвиток маскулітності та фемінності» (1968 р.) один із родоначальників гендерних досліджень американський психіатр Р. Дж. Столлер виходив із того, що наукове розуміння статі як біологічно детермінованої категорії – визначеної за сукупністю таких ознак як набір хромосом, зовнішніх та внутрішніх статевих органів, гонад, гормональних станів, первинних та вторинних статевих ознак – не в змозі пояснити різноманітність моделей соціальної поведінки чоловіків та жінок. Запропоноване ним поняття «гендер» покликане було подолати це обмеження, перемістивши акцент із біологічних та фізіологічних чинників поведінки жінок та чоловіків на психологічні та соціологічні.

На його думку, в основі «гендеру» лежать поняття «маскулітного» та «фемінного» (мужності та жіночності – *О.Д.*), переважання або поєднання яких у поведінці особи визначає гендерний тип її особистості, котрий, як правило, відповідає біологічному: «... нормальний чоловік має перевагу маскулітного, а нормальна жінка – фемінного» [158, с. 9-10].

Зв'язок гендеру та психології розвитку окреслюється у понятті «гендерна ідентичність». Характеризуючи його Р. Дж. Столлер стверджує: «... коли особа розвивається, гендерна ідентичність стає набагато складнішою, настільки що, наприклад, вона може відчувати себе не просто «чоловіком»,

а «мужнім чоловіком» або «жінкоподібним чоловіком», чи навіть «чоловіком, який фантазує бути жінкою» [158, с. 10].

Традиційне поняття соціальної ролі чоловіків та жінок дослідник замінює на термін «гендерна роль», під яким розуміє «відкрити поведінку особи, яку вона демонструє в суспільстві», «роль, яку вона відіграє, взаємодіючи з іншими людьми», «місце людини у суспільстві, яке окреслюється на перетині самооцінки свого гендеру та оцінки гендеру цієї особи іншими людьми » [158, с. 10].

Внесок Р. Дж. Столлера у розуміння природи гендеру (у подальшому розвинений у працях соціологів, філософів та культурологів) окреслив нові грані проблематики ідентичності чоловіка та жінки у сучасному світі. Актуальність цієї проблематики зумовлювалась стрімкими змінами ролі жінки у суспільстві, які відбувалися під впливом таких факторів як: а) розвиток форм забезпечення юридичної та фактичної рівності жінок та чоловіків у різних сферах суспільних відносин; б) висування жінок на керівні посади в органах державної та місцевої влади, правоохоронних органах, у закладах вищої освіти, науки та культури, у сфері бізнесу, тощо; в) активнішої участі жінок у суспільно-політичному житті; г) вирівнювання доходів чоловіків та жінок.

Внаслідок цих змін соціальні ролі жінок та чоловіків виходили за межі моделі «патріархальної сім'ї», у якій чоловікові належить інструментальна функція (забезпечення сім'ї), а жінці – експресивна (догляд, виховання, турбота про інших членів сім'ї) [127, с. 12-13, 22-25].

Втім, поступ таких соціальних змін є неоднорідним для різних суспільств. Процес впровадження ідей гендерної рівності у повсякденне життя українського суспільства розпочався порівняно нещодавно, внаслідок чого залишається сильним вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності молоді, їх поведінку у сімейних, трудових та інших соціальних

відносинах (у ХХ столітті, переважно, підтримуваних гендерною політикою радянської влади [80; 12]).

Характеризуючи образи маскулінності та фемінності як такі, що формуються під впливом історії та традицій національних суспільств, В.В. Москаленко констатує, що деякі риси мужності та жіночності є транскультурними. Слушним на наш погляд, є позиція даної вченої, яка зазначає, що у суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають таким категоріям, як «чоловіче» і «жіноче». При цьому, як констатує вчена, чоловік сприймається і оцінюється, головним чином, своїм суспільним становищем, родом занять, соціальними досягненнями, а жінки – в системі сімейно-родинних відносин. Крім того, дослідниця визначила, що образу типового чоловіка притаманні такі риси як сила, активність, розвинений інтелект, раціональність, об'єктивність; чоловік мало турбується про свою зовнішність, прагне до влади і лідерства. Образу жінки відповідають такі риси як слабкість, легковажність, нелогічність, інтуїтивність, пасивність, залежність, потреба в захисті¹ [77, с. 403-404].

Проаналізувавши наукові погляди Н.В. Куравської щодо розуміння сталості гендерних стереотипів у суспільстві, можемо констатувати, що дослідниця їх характеризує як схильність використовувати певні схеми і шаблони для полегшення орієнтації в інформаційно насиченому життєвому просторі. Тобто мова йде про загальнолюдську схильність мислити

---

1 Сучасні соціологічні дослідження характеризують поширеність цих та інших гендерних стереотипів у сучасному українському суспільстві. Наприклад, «Гендерні стереотипи та уявлення про гендерну дискримінацію онлайн-користувачів України» (URL: <https://tns-ua.com/news/genderni-stereotipi-ta-uyavlennya-pro-gendernu-diskriminatsiyu-onlayn-koristuvachiv-ukrayini>); «Сучасне розуміння маскулінності: як українські чоловіки ставляться до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок» (URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/сучасне-розуміння-маскулінності-як-українські-чоловіки-ставляться-до-гендерних-стереотипів-і-0>); «Більшість українців вважають, що роль жінки у суспільстві визначається словами «краса» та «слабкість» (URL: [https://ican.org.ua/bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-shcho-rol-zhinki-u-suspilstvi-viznachaietsya-slovami-krasa-ta-slabkist\) ma in.](https://ican.org.ua/bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-shcho-rol-zhinki-u-suspilstvi-viznachaietsya-slovami-krasa-ta-slabkist) ma in.)

шаблонно для економії часу та інтелектуальних зусиль щодо оцінки певних подій, явищ, ситуацій і прийняття певних рішень. Крім того, неї були зроблені висновки, які полягали в тому, що вдаючись до такої «економії», люди й не помічають, як самі транслиють спрощену, частіш за все викривлену і помилкову інформацію, підкріплюючи поширені гендерні стереотипи [71, с. 32].

Ці та інші стереотипні уявлення про риси жіночності та мужності, як «константи» статевої ролі системи функціонування суспільства, інституціоналізуються у різних соціальних практиках: звичаях, сімейних традиціях виховання, релігійних цінностях та ідеалах суспільної моралі; значним може бути їх вплив на педагогічні практики у сфері дошкільного виховання, шкільної та вищої освіти. Проте у сучасному диференційованому та стратифікованому суспільстві чимало із таких соціальних установок виявляють свою невідповідність новим парадигмам життєвої ефективності.

Огляд праць вітчизняних дослідників показує щонайменше два виміри соціально-психологічних конфліктів навколо проблематики гендеру в Україні:

- 1) порушення гендерного балансу між статями;
- 2) здійснення статевої ролі соціалізації як чинника формування ідентичності.

Із досліджень соціальних психологів вбачається надзвичайна сила впливу гендерної стереотипізації на гендерний баланс між статями (насамперед, у сімейних відносинах), яка унеможлиблює позбавлення суспільства від них в найближчому часовому горизонті. Статеворольова зумовленість життєвого вибору сучасної молоді досить часто показує неготовність чоловіків та жінок відмовитися від застарілих життєвих шаблонів, які не враховують ключових аспектів формальної та фактичної рівності статей, упроваджених у суспільно-політичному та соціально-економічному житті суспільства.

З одного боку, гендерні стереотипи зумовлюють появу цілого ряду комплексів, які досить часто мають неоднозначний вплив на життєві вибори (наприклад, батьки відмовляють юну дочку від отримання професійної чи вищої освіти через переконаність у тому що тільки чоловік забезпечує сім'ю, і тільки жінка веде домашнє господарство та виховує дітей).

З іншого боку, гендерні стереотипи тісно пов'язані із рядом привілеїв, «унормованих суспільною мораллю», від яких представники однієї із статей не бажають відмовлятися (наприклад, одружений чоловік щоп'ятниці увечері проводить час у товаристві друзів, заміжня жінка – завжди залишається вдома, оскільки така форма відпочинку ставить під сумнів її подружню вірність).

Саме тому, на думку О. Гринчук та А. Головатой в дорослому житті гендерні відмінності в соціальній поведінці, ілюструють поділ праці за статевою ознакою. Чоловіки схильні виконувати ролі, що вимагають демонстрації соціальної та фізичної сили, а жінки більше тяжіють до виконання ролей, у яких можна проявляти турботу й увагу до ближнього. Накладає певний відбиток і виконання гендерних ролей друга, товариша в подружньому житті, які мають різне психологічне навантаження та очікування. Від жінки така роль вимагає збереження зовнішньої привабливості, забезпечення моральної підтримки й сексуального задоволення, підтримання корисних для чоловіка соціальних контактів, живого духовного спілкування з чоловіком та близькими людьми. Своєю чергою, чоловік повинен захоплюватись дружиною, бути у ставленні до неї лицарем, забезпечувати засоби для проживання та розваг, для соціальних контактів та освіти [23].

Показуючи негативні наслідки гендерної стереотипізації в українському суспільстві Т.В. Говорун зазначає: «... брак суб'єктності чоловіка і жінки як в сімейних стосунках, так і в системі публічних ролей однаковою мірою негативно позначається на міжстатевому партнерстві, оскільки не здатен

задовольнити потреби самовиявлення і незалежності, самореалізації як необхідної умови розвитку особистості» [18]. Проаналізувавши наукову позицію, необхідно зазначити, що стереотипізовані уявлення більшість людей асимілює настільки некритично, що приймає їх за власні переконання, не підозрюючи того, що вони досить скоро починають спрямовувати їхню поведінку. Усвідомлювати стереотипізацію власних поглядів на міжстатеві стосунки буває досить важко, адже усталені сімейні і соціальні ролі підтримують самооцінку, звичний стиль життя.

Але попри те, як зазначають О. Гринчук та А. Головата, формування психології гендера відбувається по-різному в чоловіків та жінок, для дитини будь-якої статі значущою є роль і батька, і матері, яка зумовлена усвідомленням відмінностей у їхніх ролях. Діти засвоюють цінності, функціонально-рольові характеристики, норми поведінки в процесі наслідування батьків та ототожнення себе з ними. Орієнтуючись на приклад батьків, дитина намагається стати такою, як вони, максимально перейняти особливості їх статево-рольової поведінки. Надалі спостерігаючи за спілкуванням та взаєминами між батьками, вона засвоює особливості гендерних взаємовідносин, котрі згодом впливатимуть на вибір моделі родини [23].

У рамках нашого дослідження, щоб визначити шляхи подолання гендерних стереотипів, слід зрозуміти соціально-психологічні механізми їх формування.

Водночас, нами було визначено, що утворення толерантності у системі міжстатевих відносин підкріплюється особливими механізмами. Гендерні стереотипи виступають як посередники у визначенні «правильної» та «неправильної» поведінки щодо особливостей обох статей. Крім того, гендерна ідентичність служить засобом сприйняття й прийняття відмінностей між представниками протилежної статі через осмислення та узгодження власних рольових особливостей.

Приклад того як відсутність збалансованості ролей у міжстатевому партнерстві може впливати на самореалізацію наводить Н.В. Куравська: «Жінки ... освоюють «чоловічі» професії, справляються з управлінськими ролями, ведуть бізнес тощо. Паралельно вони виконують домашні справи й обов'язки, підсилюючи феномен подвійної зайнятості». «Чоловіки ... важче долучаються до побутових справ і батьківських ролей. А якщо при цьому вони не виконують функцію «годувальника», виникає криза маскулінності»² [71, с. 32-33].

Наведені приклади показують, що проблематика гендерної толерантності у відносинах між статями ілюструється через зв'язок між чинником позитивного прийняття власної гендерної та соціальної ролі та чинником готовності прийняти гендерну та соціальну роль іншої людини (партнера).

Для характеристики проблематики статевої соціалізації як чинника формування ідентичності слід навести міркування Т.В. Говорун з цього приводу. Характеризуючи структуру гендерних стереотипів, дослідниця розкриває аспекти конфлікту навколо гендерної ідентичності. Він розпочинається коли представники статей порушують *описові, приписові та заборонні* соціокультурні настанови про «належне» чоловічій та жіночій статі. Таке порушення може здійснюватися через зовнішній вигляд, поведінку, відносини із представниками тієї ж статі чи протилежної.

Відповідно до даного змісту проблема гендерної толерантності ілюструє конфліктогенний потенціал гендерних стереотипів, тобто, на думку вченої, якщо хтось посягає на «заборонні» сфери, він чи вона караються осудом громадської думки, що в свою чергу впливає на самооцінку, мотивує

---

2 Ряд значно контрастніших прикладів фемінних та маскулінних ролей у сучасному суспільстві наведено у статті Пархоменко О.І. «Гендерна толерантність як альтернатива прихованому гендерному расизму (до полеміки з О. Кісь)» (Грані. 2017. Т. 20, №12. С. 49-54). Проте науковий аналіз викладених автором аргументів перебуває поза предметом цього дослідження.

повернення в «прокрустове ложе» звичного, аби не почуватись «білою вороною». При цьому, як чоловіки, так і жінки однаково остерігаються виявляти «статевонетипову» поведінку в спілкуванні, зовнішності, професійній діяльності, яка виступає своєрідним викликом конформізму «ми – жінки, а не чоловіки» (чи навпаки); вони однаковою мірою схильні до «покарань» інших за невластиву статі поведінку [18].

На думку Л. Д. Заграй створення гендеру слід розглядати не просто як демонстрування дисплею, а як використання дискретних, чітко визначених стратегій поведінки, які можуть бути включеними у ситуації взаємодії для визнання мужності чи жіночності. Чоловік «створює» мужність тим, що пропускає у дверях першою жінку чи подає їй руку при виході з автобуса, а вона «створює» жіночність тим, що дозволяє це зробити. Однак створення гендеру організоване не зовсім просто. Щоб бути успішним, маркування чи демонстрування гендеру повинно відповідати ситуаціям, змінюватися і трансформуватися залежно від потреб ситуації. Конструювання гендеру полягає у керуванні ситуаціями так, що поведінка розглядається як гендерно відповідна чи, навпаки, гендерно не відповідна [51].

Вищенаведені виміри соціально-психологічних конфліктів навколо проблематики гендеру актуалізують наукові пошуки у напрямку таких завдань психології:

- вивчення впливу провідної діяльності на формування гендерної ідентичності особи, її статево-рольової самореалізації;
- визначення чинників та засобів впливу суспільства на формування гендерної ідентичності особи та особистих поглядів на проблематику гендеру у суспільстві;
- вивчення заходів та засобів забезпечення психологічного комфорту у взаємодії представників різних типів гендерної ідентичності; процесів пізнання, прийняття та адаптації «гендеру» як світоглядного конструкту у системі цінностей особистості.

Вбачається, що базовим поняттям для продовження наукових пошуків у цьому напрямку є толерантність.

У своєму загальному значенні термін «толерантність» розуміється як «терпимість до чогось», «прийняття чогось», «некофліктність по відношенню до когось». Як характеристика поведінки толерантність передбачає миролюбність, здатність уникати конфліктів та залагоджувати конфліктні ситуації. Толерантна людина орієнтована на співпрацю з іншим попри наявність принципових суперечностей з цією особою; зацікавлена у пізнанні та подоланні цих суперечностей; не забороняє, не обмежує і не оспорує правомірну поведінку інших осіб, навіть якщо її не схвалює [81, с. 642; 59, с. ; 91; 28].

Залежно від предмету та складу поняттєво-категоріального апарату галузей психологічної науки, у межах кожної із них сформувалися власні підходи до вивчення феномену толерантності. Психологи виділяють такі напрямки вивчення цього поняття:

- психоаналітичний, у якому толерантність вивчається як сукупність механізмів, що підтримують баланс психологічної стійкості і мінливості особистості та врегульовують психічні процеси у контексті самототожності та внутрішнього конфлікту з оточуючим середовищем (Е. Еріксон, Р. Лазарус, З. Фройд);

- когнітивно-біхевіоральний, у межах якого толерантність є сукупністю чинників формування толерантної поведінки, яка, у свою чергу, полягає у здатності розуміти особистісні конструкти інших та відповідним чином коригувати власний поведінковий репертуар (Дж. Вольпе, Дж. Келлі, В. Ромек, Б. Скіннер, Л. Фестінгер);

- діяльнісний, де толерантність розглядається як інтегральне явище, що визначає особистісну позицію щодо визнання інших цінностей та звичаїв як рівноправних зі «своїми» цінностями, а також таку властивість особи як «відкритість до змін» (Дж. Беррі, Г. Тріандіс, Г. Балл);

– гуманістичний, відповідно до якого толерантність є загальною дивергентною стратегією досягнення самоактуалізації особистості (А. Маслоу, К. Роджерс);

– екзистенціально-гуманістичний розкриває толерантність як цінність і життєву позицію, прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору ставлення до життя (Т. Адорно, Дж. Бюдженталь);

– фасилітативний підхід стверджує, що толерантність характеризує готовність особи діяти (переходити до наступного етапу розвитку ситуації) в умовах невідомості або невизначеності (М. Нусбакм, Д. Іванович, А. Сен);

– кроскультурний підхід розглядає толерантність як систему конструктивного використання власного репертуару ідентичностей, динаміку функціонування якої підкоряється закономірностям соціокультурної адаптації (Л. Оксентоу, Х. Мартін);

– системний, у межах якого толерантність визначається як інтегральний особистісний феномен, який утворюють: психофізіологічний, індивідуально-психологічний та соціально-психологічний компоненти. Між складовими цих компонентів (вегетативні реакції, зміни психомоторики – індивідуальні психічні функції в когнітивній, емоційній та поведінковій сферах – особистісні установки) існує складний, нелінійний зв'язок, спостерігається соціально-біологічна обумовленість реакцій (Е. Дж. Коул);

– соціально-психологічний підхід, де толерантність розглядається як ціннісна орієнтація суб'єкта в значимому для нього співтоваристві або групі, форма соціальної взаємодії, механізм спілкування, професійно значуща якість фахівця, який працює в групі професій «людина - людина» (В. Бойко, Т. Стефаненко та ін.) [14, с. 24; 93, с. 36-47].

Узагальнення вищенаведеного дозволяє констатувати, що толерантність є складним психічним та особистісним утворенням, в якому поєднуються психоемоційні, когнітивні та конативні складові. Толерантність є рисою особистості, яка визначає поведінку особи у нестандартних,

конфліктних, некомфортних, стресових ситуаціях, спричинених впливом екзогенних та ендогенних факторів.

Толерантність є багатоаспектним поняттям. У вимірі міжособистісної взаємодії основною властивістю толерантності є вольова саморегуляція, спрямована на прийняття іншої особистості, а саме – зовнішності, рис характеру, поведінкових шаблонів, світоглядних переконань інших людей, протиставлення яких має значний конфліктогенний потенціал. У вимірі психічної активності толерантність є характеристикою реагування людини на несприятливі фактори (прийняття, стійкість, адаптація, тощо).

Спеціальне вивчення феномену толерантності у міжособистісній взаємодії передбачає врахування виду та змісту основної діяльності (соціальних відносин) осіб-учасників, де ця риса особистості може проявлятися. З цієї точки зору, толерантність як елемент професійної компетентності може вимагати від особи різних властивостей, навичок та умінь.

Наприклад, М. Кандиба доводить, що професійна толерантність психолога поєднує систему установок особистості, систему професійних цінностей, емоційну і моральну стійкість, сукупність індивідуальних, суб'єктних, особистісних, індивідуальних якостей, та слугує вмінню адекватно і гуманно поводитися у взаєминах, терпимості та природності у поводженні з різними категоріями людей [56, с. 9]. Наведена дефініція показує, що окрім психоемоційних, когнітивних та конативних складових толерантність має також *ціннісний* компонент, формування якого відбувається під впливом професійних, правових та морально-етичних норм, які утворюють собою критерії ефективності та оцінки діяльності фахівця.

Ціннісний компонент толерантності також описується у поглядах Я.С. Посохової на складові професійної толерантності працівників органів внутрішніх справ. До її показників віднесено: конструктивну поведінку в ситуації професійного конфлікту; вміння досягати взаємного розуміння без

насильства, домінування, пригнічення гідності людей і вживання сили в ситуації зіткнення інтересів; вміння регулювати свою поведінку відповідно до законів і норм професійної діяльності при морально-ціннісному виборі засобів досягнення професійної мети та ін. [94, с. 239]. Крім того, дослідниця акцентує увагу на значенні їх вольової саморегуляції поведінки працівника внутрішніх органів.

Відмінним від вищенаведеної точки зору є погляд О. Брюховецької, яка досліджувала складові професійної толерантності керівника загальноосвітнього навчального закладу. На її думку, толерантність є *комплексом професійно важливих якостей особистості*, що забезпечують ефективність у сфері професійної діяльності і характеризуються активністю життєвої й професійної позиції, яка виявляється у шанобливому ставленні до іншої людини як до рівноцінної унікальної особистості; здатності приймати відмінні від власних думки, цінності, поведінку, зовнішні характеристики; готовності до рівноправного партнерства з усіма учасниками освітнього процесу на основі дотримання норм моралі, відповідальної і водночас гнучкої взаємодії з ними, зберігаючи власні цінності та індивідуальність [7, с. 141].

Особливість наведеної дефініції полягає у тому, що в її основні перебуває погляд на толерантність у вимірі психічної активності: формування компетентності залежить від вираженості професійно важливих якостей, а толерантність – є інтегративним утворенням, від якого залежить здатність ефективно виконувати професійні обов'язки. При цьому вимір міжособистісної взаємодії також включений у запропоновану дефініцію, оскільки спілкування є одним із основних видів повсякденної діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Подібну точку зору розробила О.Я. Шаюк, яка доводить, що професійна толерантність економістів – це складне соціокультурне явище, що ... постає як властивість-риси економіста, котра виявляється як у традиційних формах толерантної поведінки, так і вмінні швидко орієнтуватися в

нестабільному ринковому просторі, приймати самостійні рішення в умовах ризику та невизначеності, знаходити оригінальні рішення, володіти навичками продуктивного спілкування у професійній сфері [126, с. 4-5].

Вищенаведене дає достатні підстави погодитись із твердженням Г.С. Гайдук про те, що толерантність «... є системотворчим чинником і гуманістично-ціннісною позицією по відношенню до людей, адже основне її призначення полягає у ... відтворенні соціальних норм і цінностей як основи виконання службових та громадянських обов'язків» [14, с. 36]. Погляди вчених-психологів на сутність толерантності у загально-науковому, спеціально-науковому та психолого-педагогічному аспектах показують, що окрім психоемоційної, когнітивної та конативної складових розвинена толерантність засновується на *ціннісному* компоненті, який утворюють цінності та норми поведінки у суспільстві, *рефлексивному* та *вольовому* компонентах, які забезпечують усвідомлення цих цінностей, а також адаптацію та коригування власної поведінки відповідно до цих норм. У світлі наведеного чіткіше окреслюється проблематика формування гендерної толерантності в освітньому процесі вищого навчального закладу – як психічного та особистісного утворення, риси особистості, складової професійної компетентності. Також цим зумовлено необхідність в уточненні структури та змісту поняття гендерної толерантності у вітчизняній психолого-педагогічній літературі [14, с. 36].

На думку Г.А. Гайдук, толерантність є «феноменом міжособистісного спілкування, який свідчить про здатність комунікатора бути терпимим до індивідуальних особливостей партнера, приймати його таким, яким він є. І саме це значення мається на увазі, коли говорять про етнічну, політичну або гендерну толерантність. Друге значення розкриває особливості організації індивідуальної поведінки людини в складних або несприятливих умовах професійної діяльності або життєдіяльності. В цьому випадку толерантність слід розглядати, як здатність протистояти, витримувати, а може бути і не

помічати несприятливі зовнішні впливи, власні стани, перешкоди з боку інших» [14, с. 25].

На думку І. Поповича, толерантність - це стратегія створення життя, будування життя особистості через практику встановлення життєвих цілей, система позитивних уявлень, особистих та групових цінностей і невід'ємна риса особистості, яка допомагає суб'єкту переосмислити свої власні життєві завдання в спосіб конструювання свого власного життєвого шляху [133].

Т.О. Костіна розглядає феномен гендерної толерантності у контексті проблематики перевантаження людської психіки великими обсягами інформації. На її думку, можливість кожного із користувачів соціальних мереж продукувати контент підвищує ризик появи даних, які можуть мати конфліктогенний характер та сприяти розпалюванню ненависті й нетерпимості: «Це ставить під загрозу функціонування толерантності на рівні базової потреби соціальної істоти» [65, с. 60].

Інша дослідниця Т.В. Мотуз у своїх наукових дослідженнях запропонували узагальнити спільні риси підходів до визначення дефініції толерантності у психологічній літературі, та визначила наступні основні її якості, а саме: а) ставлення до іншої людини як до рівноцінної особистості; б) свідоме придушення почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в іншому інше. Крім того, нею були виділені такі важливі риси толерантності як: активність стосовно подій і людей; компроміс, розумна поступливість, постійна готовність до діалогу; установка рівності взаємодіючих сторін; визнання іншої думки, унікальності й цінності іншої людини [78, с. 40].

Проаналізувавши наукові погляди вченої О. Нежинської, було визначено, що гендерна толерантність на її думку є показником гендерної компетентності, яка передбачає наявність у людини: знань про наявні ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх визначають; уміння помічати та адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах

життєдіяльності; здатність не виявляти в поведінці гендерно-дискримінаційних практик та конструктивно розв'язувати свої гендерні проблеми та конфлікти в разі їх виникнення [79].

Ми цілком погоджуємось з думкою О. Нежинської, яка слушно зазначає, що гендерна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок, а також особистісних характеристик особистості, що забезпечують адекватне оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності та уміння конструктивно вирішувати свої гендерні проблеми та конфліктні ситуації.

З. Шевченко, Н. Куравська розглядають гендерну компетентність як соціально-психологічну характеристику людини, яка дозволяє їй бути ефективною у системі міжстатевої взаємодії. У свою чергу, гендерна компетентність є складовою «гендерної культури» особистості – індивідуально-особистісної характеристики, частини загальної культури суб'єкта, що окрім гендерної компетентності містить гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки [103; 71, с. 34, 37].

О. Кікінежді стверджує, що гендерна культура – це знання соціально-психологічних механізмів становлення особистості жінки й чоловіка як рівних соціальних істот [60, с. 129].

Л.М. Вовк визначає поняття гендерної культури молодших школярів як «... суб'єктивно обумовлену систему цінностей, гендерних знань, статево-рольових норм поведінки, що сприяють реалізації здібностей учнів різної статі як рівних соціальних істот, формують гендерні якості особистості шляхом реалізації ... (певних – *О.Д.*) організаційно-педагогічних умов» [13, с. 11].

Формування гендерної культури особистості, на думку Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, «пролягає як через гендерну поінформованість (обізнаність, відповідні знання), так і гендерну чуйність (уміння толерантно ставитись до відмінностей статевих стосунків в різних етнокультурах, релігійних

спільнотах, стереотипізації масової і індивідуальної свідомості) і, навіть, мотивації небажання чи навіть свідомого її бойкотування та спрямування в протилежному напрямку» [19, с. 10].

Вищенаведена точка зору показує багатоаспектність гендерної толерантності та толерантності загалом як соціально-психологічних явищ. Одним із вимірів є згадане поняття «гендерної чуйності», яке у зіставленні різних світових культур може збагачувати розуміння гендерної толерантності як «уміння помічати та адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності». Іншим її виміром є співвідношення міжнаціональної та гендерної толерантності, де очевидним пріоритетом є розумне ставлення до «відмінностей статевих стосунків в різних етнокультурах» та здатність уникати поведінки, яка може отримати своє негативне забарвлення на тлі етнокультурних відмінностей.

Також слід відзначити, що вищенаведене характеризує зв'язок між поняттями «гендерної толерантності» та «гендерної культури» як цілого та частини, відповідно.

У зв'язку понять «гендерна толерантність», «гендерна культура» та «гендерна компетентність» доцільно навести міркування О.В. Брюховецької про функції толерантності. У контексті гендерної проблематики можемо інтерпретувати їх таким чином. *Миротворча*, яка забезпечує гармонійне співіснування людей, що відрізняються один від одного за різними ознаками; *регулююча*, що надає вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує стосунки між людьми на дотримання рівноправності, поваги та свободи; *виховна*, яка розвиває співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших, є зразком організації життєдіяльності у соціумі; *психологічна*, що забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію, слугує основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, певному прошарку суспільства і суспільства в цілому; *комунікативна*, завдяки якій розвивається готовність до спілкування, співробітництва і взаєморозуміння, зокрема із представниками

різних груп, іншого світогляду тощо; *функція збереження культури* забезпечує збереження та збагачення культурного досвіду групи, етносу, прошарку суспільства; *феліцитологічна* функція дає змогу отримувати почуття щастя від спілкування з іншими водночас із усвідомленням власної індивідуальності, від визнання групою і суспільством в цілому [8, с. 5-8].

У контексті проблематики формування толерантного світогляду наголошується на розумінні категорії «гендерної рівності» не як тотожності індивідів у їхніх анатомічних, психологічних, соціальних й інших характеристиках, а як рівноцінності індивідів, що відрізняються один від одного за багатьма характеристиками (статтю, віком, етнічна належністю тощо) [110, с. 156].

Досить часто у психолого-педагогічній літературі гендерна толерантність розглядається як «активна моральна позиція педагога як суб'єкта, який здійснює свідомий вибір щодо особливостей взаємодії з учнями різної статі на засадах гендерної рівності» [92, с. 363-364]. Формування толерантності – як «перехід від етапу пасивності, від простого співіснування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії» [10, с. 40]. Виявлення толерантності – обов'язкового встановлення з суб'єктами освітнього простору відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариствості, емпатії та психологічного комфорту [112].

Необхідність представлення толерантності як «активного компоненту» у структурі гендерної компетентності педагога зумовлена його участю у виховному процесі, безпосереднім впливом на засвоєння учнями або студентами форм міжстатевої та міжгендерної взаємодії.

Проведений огляд психолого-педагогічної літератури, присвяченої вивченню поняття гендерної толерантності, дозволяє зробити наступні висновки.

Цей феномен характеризується, переважно, через ціннісний та активний компоненти особистості, які відповідають за прийняття гендерних

відмінностей, визнання права інших осіб реалізовувати свою особистість через зовнішні прояви цих відмінностей, з одного боку, та розв'язання (недопущення) особистих та міжособистісних конфліктів інших осіб, які можуть виникати на цій основі, з іншого боку. В окремих дефініціях також підкреслюється значення інших компонентів гендерної толерантності: психоемоційного, когнітивного, рефлексивного. Здійснюються спроби описати тенденції розвитку гендерної толерантності у контексті впливу інформаційних технологій на формування індивідуальної та масової свідомості членів суспільства.

Разом із цим, розглянутим підходам притаманні певні недоліки. Гендерна толерантність не розглядається у єдності усіх аспектів міжособистісної взаємодії (діяльності у професійній, громадянській, сімейній, духовно-релігійній та інших сферах), що позначається на однотипності поглядів на зміст та структуру ціннісного компоненту. Ця особливість ускладнює подолання суперечностей між гендерною ідеологією та т.зв. «традиційними цінностями», чим може обмежуватися ефективність психолого-педагогічного впливу.

Крім того, залишаються нез'ясованими спільні та відмінні риси у баченні сутності гендерної толерантності через призму різних видів соціально-психологічних конфліктів навколо проблематики гендеру (гендерного балансу між статями та варіативності типів гендерної ідентичності). Вбачається, що можливим рішенням цього питання є обґрунтування понять «гендерної рівності» (як цінності рівності статей) та «гендерної свободи» (як цінності вільного вираження власної гендерної ідентичності) у якості елементів особистісного конструкту.

Узагальнення усього вищенаведеного дозволяє сформулювати авторський погляд на сутність гендерної толерантності як особистісної позиції, котру формує єдність: 1) процесів вольової саморегуляції, спрямованої на прийняття гендерних відмінностей іншої особи, та 2)

особистісного конструкту (утвореного установками, цінностями та мотивами особистості), який спрямовує активність особи до уникнення, запобігання та припинення ситуації гендерної нерівності у професійній, громадянській, сімейній, духовно-релігійній та інших сферах відносин; 3) розглядаємо гендерну толерантність як уявлення, ставлення.

Особистісна позиція трактується нами як стійкий структурний компонент толерантної особистості, який отримує зовнішнє вираження у прийнятті, неупередженості щодо різноманітних гендерних практик, визнанні права будь-кого на вільний вибір та вираження своєї гендерної ідентичності.

1.2. Психологічні чинники формування гендерної толерантності

До розуміння чинників формування гендерної толерантності необхідно включати не лише екзо- та ендогенні фактори розвитку особистості, але й емоційні та когнітивні утворення, яка з'являються унаслідок взаємовпливу цих чинників (наприклад, моральні норми, мотиви просоціальної та індивідуальної поведінки, їх зміну під впливом досвіду, здобутого у сферах сімейного (приватного), професійного, публічного, духовного життя, тощо; їх трансформацію в особистісно значимі сенси).

Крім того, потребують дослідження специфічні фактори гендерної толерантності, які пов'язані із розвитком особистості та її соціалізацією, розвитком гендерної ідентичності. Ці чинники виражають сенсуальне сприйняття міжгендерних відносин, засноване на власному життєвому досвіді.

Теоретичною основою вивчення екзо- та ендогенних факторів розвитку гендерної толерантності як особистісної позиції є компонентна теорія толерантності. Свій внесок у наукове розроблення цієї теорії здійснили такі українські дослідники як О. Грива, В. Ляпунова, В. Павленко, М. Мельничук, В. Полякова, Л. Чередник та ін. Узагальнення їх праць дозволило визначити чинники формування гендерної толерантності:

- гнучкість (дивергентність) мислення (когнітивна емпатія);

- емоційний інтелект (емоційна та предиктивна емпатія);
- поведінкова та комунікативна культура особистості (дієва емпатія);
- емоційна стійкість.

Одним із визначників толерантної поведінки особи у ситуації активного соціально-психологічного конфлікту, пов'язаного із проблематикою гендеру, є гнучкість мислення. Якщо прийняти, що природа такого конфлікту лежить у протиставленні певної індивідуальної риси та усталеного у суспільстві стереотипу, то саме притаманна тій чи іншій людині дивергентність або конвергентність мислення (відносно цих стереотипів), визначить характер її реагування на таку індивідуальну рису: толерантне або інтолерантне.

Поняття конвергентного та дивергентного мислення було запропоновано американським психологом Дж. Гілфордом, який розумів конвергентне мислення як таке, що «засноване на точному використанні попередньо засвоєних алгоритмів вирішення певного завдання», а дивергентне мислення як таке, що «полягає у пошуку багатьох рішень однієї і тієї ж проблеми» [85, с. 16-17]. Дивергентне мислення досить часто називають «креативним» мисленням, маючи на увазі такі характеристики як «здатність розглядати проблему під різними кутами, вводити її в різні контексти» [120, с. 43-44].

Проаналізувавши наукові положення Дж. Гілфорда, було з'ясовано, що вчений запропонував чотири основні параметри креативності, де разом із оригінальністю включив ще додаткові характеристики, які важливі для розуміння передумов толерантної поведінки в умовах гендерного конфлікту, а саме:

- семантичну гнучкість, що розглядається як здатність виявляти основну властивість об'єкта і на основі цього запропонувати новий спосіб його використання;

– образно-адаптивну гнучкість – спроможність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання;

– семантичну спонтанна гнучкість – як продукування різноманітних ідей у нерегламентованій ситуації [85, с. 16-17].

Відповідно до його наукових досліджень, можна констатувати, що вони ще раз підкреслюють значення мислення для формування толерантної поведінки особистості під час конфліктних ситуацій, які пов'язані із гендерною проблематикою.

Характеризуючи зміст дивергентного (креативного) мислення Т. Хомуленко, на наш погляд, досить точно виявляє характер стимулів, які спонукають суб'єкта до переоцінки конфлікту навколо гендерних відносин. Ними є: а) висока міра чутливості до дисгармонії елементів в структурі проблеми, яка може проявлятися в нестачі елементів, в порушеннях їх порядку, в надмірності інформації; б) прагнення до корекції дисгармонії; в) можливість корекції, заснована на відповідній інтелектуальній озброєності. Внаслідок цих процесів «виникає позбавлення від відомих, звичних еталонів у структурі інформації і перехід до нових, більш гнучких структурних еталонів ... З одного боку, структурні орієнтири, еталони, алгоритми є метою і результатом творчого процесу. З іншого боку, творчий процес є подоланням жорстких структур і віднайденням більш гнучких (тобто таких системних утворень, в яких кількість частин і характер зв'язків між ними забезпечує більше число ступенів свободи)» [120, с. 43-44].

З наведеного вбачається, що сутність гнучкості мислення як фактору формування гендерної толерантності виходить за межі загального тлумачення гнучкого, дивергентного, творчого мислення (як вміння продукувати нові оригінальні ідеї). Тут гнучкість мислення визначає здатність особистості сприймати та продукувати нові сенси, які дозволяють подолати дисгармонійність у міжособистісних (суспільних) відносинах, котра виникає

унаслідок невідповідності між індивідуальною ознакою іншої людини та системи цінностей соціальної групи, з якою вона взаємодіє.

Відмінність гнучкості мислення (у контексті гендерної толерантності) від іншого творчого чи пізнавального процесу полягає у тому, що його стимулом є особисте сприйняття та співпереживання думкам, почуттям, психологічним станам іншої людини – емпатія.

У психологічній літературі поняття емпатії отримало декілька значень, втім відмінності між ними мають взаємодоповнювальний характер. Так, емпатія може визначатися як: а) психічний процес, спрямований на моделювання внутрішнього світу переживань людини, що сприймається; б) психічна (емпатична) реакція у відповідь на стимул; в) здатність давати опосередковану емоційну відповідь на переживання іншого: реагувати і відгукуватися на переживання, розуміти емоційні стани іншої людини (і на цій основі – передбачити афективні реакції в конкретних ситуаціях), прагнути надати активну допомогу [135].

Як психічний процес емпатія є рефлексією внутрішніх станів, думок і почуттів самого суб'єкта емпатії; як фактор поведінки – диктує вибір дій у потенційно конфліктній ситуації та визначає подальшу динаміку у міжособистісній взаємодії; як сукупність соціально-психологічних здібностей індивіда емпатія задіює інтелектуальні, емоційні, поведінкові характеристики людини, які дозволяють їй ототожнювати себе з іншим, переживати разом з ним його проблеми, відчувати його стан, передбачати його реакції та вчинки; як емоційне явище – здатність перемикатися з афективного розуміння партнера на вираження власних емоцій, в тому числі негативних, зберігаючи загальне позитивне сприйняття ситуації [42, с. 28-31;].

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, було визначено, що на даний час існує значна кількість проявів емпатії. При цьому з'ясовано, що на одному полюсі позиція повного занурення у світ почуттів партнера по спілкуванню, що означає не лише знання емоційного стану особистості, але і

переживання почуттів, прояв співчуття. На другому полюсі знаходиться розуміння переживань партнера по спілкуванню відповідно до об'єктивної позиції без значної участі в них емоційної складової [8, с. 38].

У зв'язку з цим, виділяють такі види емпатії як:

- когнітивна – інтелектуальне пізнання почуттів іншої особистості, засноване на порівнянні, аналогії, тощо;
- емоційна – особисте переживання емоцій партнера по спілкуванню, засноване на механізмі проекції та копіювання реакцій іншої людини (за це відповідає наявність дзеркальних нейронів);
- предиктивна – здатність передбачити початок, перебіг та інтенсивність емоційного процесу іншої людини у певній ситуації;
- дієва – намагання допомогти іншій людині подолати неприємні переживання, вийти із складної життєвої ситуації, тощо [38, с. 227-230;].

Когнітивна емпатія як одна із складових дивергентного мислення сприяє тому, що емпатуючий суб'єкт розуміє та може приймати погляди, переконання, судження інших людей навіть якщо вони відмінні від його власних. Похідним від цього є усвідомлення поліваріативності смислових проекцій, яке розкриває для суб'єкта емпатії нові можливості у пізнанні та взаємодії з оточенням. Зокрема:

- здатність змінити власну точку зору або відмовитись від своїх переконань, якщо вони виявились хибними у світлі нових обставин, подій, фактів;
- здатність сприймати багатоманітність характеристик об'єкта пізнання (наприклад, іншої людини, відносин між людьми, суспільних відносин у сфері духовного чи матеріального, тощо) не відкидаючи ті характеристики, які суперечать уже сформованій «картині світу», видаються взаємовиключними або оцінюються суб'єктом емпатії як позитивні або негативні, тощо;

- здатність зрозуміти іншу людину – її мотиви, думки, прагнення, а також здатність без упередження оцінити їх та порівняти із власними мотивами, прагненнями, тощо;
- здатність взаємодіяти та налагодити нейтральний конструктивний діалог з іншими людьми.

Гнучкість мислення та когнітивна емпатія формують образ людини відкритої новому знанню і досвіду та готової до змін; здатної переоцінити сенс конфліктогенних установок (за наявності достатніх підстав), навіть якщо вони посідають провідне місце у суспільній думці. «Такі люди не прагнуть спрощення ради чітких і ясних відповідей на всі запитання. Як наслідок, у них низька потреба в когнітивній завершеності, що виражається у відсутності прагнень до швидких висновків, суджень і до постійності, фіксації на певних станах знання» [153].

З наведеного вбачається, що гнучкість мислення як фактор гендерної толерантності забезпечує розуміння специфічних потреб, прагнень, мотивів представників іншої гендерної групи або носіїв ознак іншої гендерної ідентичності. Цей чинник має ключове значення для провідної діяльності в умовах навчально-професійної підготовки, у зв'язку з тим, що студенти повинні будувати конструктивні міжособистісні відносини у середовищі вищого навчального закладу та поза ним попри можливі світоглядні розбіжності із партнерами по спілкуванню. У порівнянні з іншими видами специфіка когнітивної емпатії полягає у тому, що вона забезпечує об'єктивне розуміння іншої людини без занурення в емоційний стан співрозмовника.

На відміну від когнітивної емпатії, яка виконує пізнавальну роль, емоційна та предикативна емпатія забезпечують «... компенсацію як можливих розбіжностей між співрозмовниками в когнітивній або поведінковій площинах, так і недостатньої нервово-психічної стійкості, що у свою чергу перешкоджає переростанню їх взаємодії в міжособистісне протистояння й нетерпимість» [86, с. 35]. Така важлива комунікативна

функція засновується на механізмі дії емпатії, який полягає у відчутті одним співрозмовником емоцій іншого та перетворенні їх у власні [43, с. 292]. Функціональний зв'язок між емоційною та предикативною емпатією опосередковується, з одного боку, у здатності відчувати (співпереживати) емоціям емпата, а з іншого боку, передбачати їх на основі чуттєвого досвіду, отриманого у схожих ситуаціях або із подібними партнерами.

Біологічною основою емоційної емпатії є дзеркальні нейрони. Ці клітини включені у мозкові мережі, які активуються як при власних діях та емоціях, так і при спостереженні за подібними діями та емоціями у інших. Дзеркальні нейрони були вперше описані та названі італійським вченим та нейрофізіологом Гіачіно Ріцолатті та його колегами у 1996 році. Ріцолатті та його команда провели дослідження на макаках, спостерігаючи активність нейронів у їхньому мозку під час виконання певних дій та спостереження за виконанням схожих дій іншими макаками. Вони виявили, що певні нейрони активувалися як при виконанні дії, так і при спостереженні за виконанням цієї ж дії іншими [162, 3(2), с.131].

Ці відкриття стали ключовими для розуміння співпереживання, емпатії та інших аспектів соціального спілкування у тварин та людини, адже у кожного індивіда спостерігається різна, притаманна саме йому кількість дзеркальних нейронів. Це дало поштовх для подальших досліджень у цій області та вплинуло на розвиток наукових концепцій щодо міжособистісних взаємодій та емоційного сприйняття.

Коли ми спостерігаємо дії або емоції інших людей, дзеркальні нейрони у нашому мозку активуються, спричиняючи подібну активність до тієї, яка виникає при власних діях або емоціях. Ці нейрони дозволяють нам співпереживати або відчувати те, що відчуває інша особа.

Як зазначає Л. Журавльова, емпатія є цілісним ієрархічно структурованим, багатовимірним утворенням, у якому таке відчуття емоцій

та їх перетворення може бути різного ступеню складності і відбуватися на рівнях:

- фізіологічному – суб'єкт емпатії спостерігає за емпатогенною ситуацією та переймається емоціями емпата;
- психофізіологічному – відбувається аутоідентифікація суб'єкта емпатії з емпатом;
- соціопсихологічному – суб'єкт емпатії переживає з приводу емоцій, переживань іншого у формі співчуття співраді, заздрості чи злорадності, будує моделі поведінки сприяння чи протидії, втілює ці моделі в життя;
- духовному, коли суб'єкт емпатії досягає т.зв. «вершинні переживання» емпата [43, с. 293].

Слід відзначити, що окрім позитивних результатів емпатії (як досягнення з метою підтримати, співпереживати) Л. Журавльова послідовно підкреслює негативні – патологічні форми поведінки, стимулом яких є «хворобливе» занурення суб'єктом емпатії в емоційний стан емпата, яке, втім, не сягає глибшого рівня ніж психофізіологічний [43, с. 298]. Це дає підстави стверджувати, що емоційна емпатія набуває значимості як фактор розвитку гендерної толерантності у разі появи позитивного співпереживання суб'єкта емпатії до емпата.

На відміну від когнітивної емпатії емоційна та предиктивна емпатія показують себе як динамічніші утворення, котрі дозволяють пізнати потреби, прагнення та емоції іншої людини на чуттєвому рівні. Таке пізнання відбувається шляхом інтерпретації емоцій емпата через призму власного емоційного досвіду, здобутого у схожих ситуаціях, або у зв'язку із схожими потребами та прагненнями. Таке пізнання дозволяє зрозуміти потреби, прагнення та емоції іншої людини попри їх «нетиповість» для суб'єкта емпатії. Таким чином, когнітивна та емоційна емпатія як фактори гендерної

толерантності є взаємодоповнювальними формами пізнання іншої людини по аналогії із раціональним та емпіричним пізнанням.

Теоретичне визначення комунікативної (дієвої) емпатії у вітчизняній літературі досі залишається дискусійним питанням. Попри наявність численних наукових розробок, не вдається визначити спільний знаменник для визначення цього явища, і тому у фокусі уваги дослідників опинялись споріднені за змістом поняття. У працях таких науковців як Ф. Бацевич, Ю. Карпюк, В. Зарицька, та інших досліджується поняття «комунікативна толерантність», у яке включено елементи:

- толерантності (терпимості, емпатії, інтелектуальної гнучкості, поваги, самоконтролю);
- комунікативної культури (культури мовлення, складників категорії ввічливості, дотримання законів, правил, конвенцій, постулатів, максимум неконфліктного спілкування);
- комунікативної компетентності (розуміння основних принципів міжособистісної та міжгрупової взаємодії) [4, с. 110; 58, с. 97; 52, с. 79-80].

Інші дослідники (З. Єрмакова, І. Антоненко, Н. Шидей) розглядають явище комунікативної компетентності, характеристиками якої є рефлексія, емпатія, креативність. Власне емпатійне спілкування визначається як таке, що «допускає окреме звертання до іншого для перевірки своїх вражень й уважне вслуховування в зміст отриманої інформації». Емпатійна складова комунікативної компетентності опосередковується в уміннях: а) розуміти мотиви та стратегії поведінки; б) ефективно реагувати на прояви фрустрації (як власні, так і співрозмовника); в) розбиратися в групових, соціально-психологічних проблемах; г) визначати причини, які перешкоджають порозумінню; д) застосовувати технології та психотехніки спілкування. Серед показників розвиненості емоційного критерію у комунікативних навичках виділяють: наявність взаємозв'язку емоцій з особистісними потребами, мотивами, цілями комунікації; насиченість засобів зворотного зв'язку через

вербалізовану рефлексію та емоційну насиченість; наявність оцінного взаємообміну інформацією [41, с. 157].

Власне поняття дієвої емпатії у вітчизняній науковій літературі є найменш теоретично розробленим. Наприклад, із дослідження Р. Павелків вбачається, що дієву емпатію слід розуміти як конкретні дії, спонукані емпативними переживаннями, спрямовані на допомогу емпату; тому дієва емпатія, переважно, присутня у відносинах близьких людей. «Якщо когнітивна і емоційна емпатія можлива при будь-яких типах взаємин, то поведінкова (дієва) емпатія зазвичай характерна для стосунків із близькими людьми. При цьому ми не лише мислимо (сприймаємо, розуміємо), не тільки відчуваємо (співпереживаємо), але й діємо (допомагаємо справою) [83, с. 19, 24]».

Подібне бачення складових емпатійного процесу мають В. Кузьміна, О. Гульбс, С. Діхтяренко, які розглядають форми емпатії – співчуття, співпереживання та сприяння [69, с. 130].

З вищенаведеного вбачається, що «сприяння», «допомога справою» є вираженням дієвої емпатії, котра має поведінковий та комунікативний аспект. Дієва емпатія засновується на опануванні відповідним рівнем комунікативної культури, засоби якої забезпечують взаємодію, переконання та вплив на інших людей на основі пізнання, сприйняття та співпереживання емоційних стану партнерів по спілкуванню та власного. Поведінковий аспект емпатії розкривається через вчинки суб'єкта емпатії, спонукані досвідом пізнання, співчуття та співпереживання емпату, та яка спрямована на діяльне вираження ставлення до нього, встановлення емоційного комфорту у процесі міжособистісної взаємодії.

У контексті формування гендерної толерантності емпатія спрямовує до нейтрально-позитивного сприйняття емпата, яке є основою для продуктивної міжособистісної взаємодії. Емпатія розкривається у процесах пізнання, розуміння, співпереживання та емоційної співучасті між людьми. З

огляду на те, що відмінності у гендерному аспекті можуть мати взаємовиключний характер, цінність та водночас обмеження емпатії полягає у тому, щоб суб'єкт емпатії не змінив свої переконання, а зрозумів переконання іншого. Це особливість означає, що шлях від емпатії до толерантного ставлення пролягає через *прийняття* та вбудування у картину світу суб'єктом емпатії тих відмінних та суперечливих особливостей гендерних відносин, навколо яких і виникає соціально-психологічний конфлікт. Спрямованість, інтенсивність та результат процесу прийняття залежить від такої індивідуально-психологічної характеристики як емоційна стійкість.

Проблематика емоційної стійкості знайшла широке висвітлення у психологічній літературі, чим, у свою чергу, зумовлено появу широкого спектру інтерпретацій цього поняття. Так, В. Павленко та М. Мельничук розглядають у зв'язку із феноменом толерантності *нервово-психічну стійкість* як систему забезпечення стабільності у емоціогенних умовах. Її критеріями є: ефективність діяльності (успішне розв'язання завдань), збереження сталості психічних і рухових функцій, спрямованість дій, адекватне функціонування і самоконтроль в умовах емоціогенних впливів [86, с. 37-38].

Психологічну стійкість студентів у зв'язку із проблемою адаптації до психологічних та розумових навантажень вивчає І. Візнюк. На її думку психологічна стійкість багато в чому залежить від самої людини, будови нервової системи, біохімічних процесів в організмі (різний рівень нейромедіаторів та гормонів може впливати на наше емоційне ставлення та реакції на подразники), емоційний стан в конкретній ситуації, особистісні характеристики (тип нервової системи, темперамент), соціальні норми, культурний контекст та ін. Високий рівень характеризується зосередженістю на шляхах виходу зі стресу, умінням розрізняти головне та другорядне, середнім рівнем тривожності, перевагою позитивного настрою та ін. [11, с.

357]. В одній із своїх пізніших праць І. Візнюк визначає психологічну стійкість як інтегральну полісистемну якість особистості, окреслену змістом і взаємозв'язками: емоційного компоненту (збудження / тривожність); соматичного (самооцінки ситуації та її прогнозування у світлі оптимального функціонування організму, рішення про способи дій); типологічних властивостей нервової системи [12, с. 67].

Схожу думку про єдність психофізіологічних характеристик та ціннісних орієнтацій у забезпеченні емоційної стійкості висловлюють також С. Кравчук (це інтегральна характеристика, що базується на взаємодії емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів) [67, с. 183], Ю. Андрусишин, (*емоційно-вольова стійкість є сукупністю її емоційно-вольових характеристик у взаємодії з мотиваційними та інтелектуальними особливостями*) [2, с. 12].

Вищенаведене дозволяє констатувати, що глибоке теоретичне обґрунтування поняття емоційної стійкості розкриває його як інтегральний психологічний механізм, функціонування якого у значній опирається на ті ж поняття, що й толерантність. Виокремлення специфічних рис емоційної стійкості дозволяє стверджувати, що як фактор формування гендерної толерантності вона виконує такі важливі функції: сприяє прийняттю конфліктогенних гендерних ознак та вбудовуванню їх у картину світу попри отриманий раніше негативний досвід, стабілізує емоційний стан суб'єкта емпатії в емоціогенних ситуаціях, забезпечує підтримання нейтрально-позитивного ставлення учасників взаємодії.

Наступний рівень формування гендерної толерантності утворюють фактори, які відповідають за мотиваційно-сміслову сферу особистості. Ця сфера, в свою чергу, відповідає за рефлексію отриманого досвіду, його вбудовування у картину світу особистості.

Теоретичною основою дослідження цих факторів є понятійний апарат теорії мотиваційно-сміслового виміру толерантності, запропонований Г.

Гайдук у її дисертаційному дослідженні «Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога». До числа цих факторів входять: цінності та ціннісні орієнтації; мотиви; рефлексія [14, с. 39-60].

Утворена ними мотиваційно-смістова система особистості є основою її індивідуальної та соціальної ідентичностей. Проходження процесів ідентифікації та відокремлення забезпечує усвідомлення особистістю власної неповторності, унікальності життєвого досвіду, що задає певну тотожність самої себе [39, с. 78-80], розуміння того, що оточення визнає цю тотожність та сприйняття їх очікувань стосовно себе [95, с. 3], пізнання себе та інших через порівняння цієї тотожності з оточенням [61, с. 70].

Для формування гендерної толерантності через розвиток мотиваційно-смістової сфери має значення і те, що сучасне суспільство є динамічним та насиченим інформаційним комунікативним середовищем. Ефективна життєдіяльність у цьому середовищі передбачає у відповідному степені саморегуляцію сміслових утворень, які визначають ціннісний базис для когнітивного та емоційного пізнання навколишнього світу та взаємодії з ним. З цього вбачається, що зміна мотиваційно-смістової сфери особистості повторюваним процесом, який відбувається через етапи:

- сприйняття цінностей та перетворення їх у ціннісні орієнтації особистості;
- впливу ціннісних орієнтацій на формування мотивів, на основі яких обирають моделі повсякденної поведінки, сфери провідної діяльності (навчальної та професійної), тощо;
- осмислення та порівняння отриманого досвіду із ціннісними орієнтаціями та провідними мотивами;
- відкидання або інкорпорування досвіду у картину світу.

Таким чином рефлексія впливає на динаміку стану ціннісних орієнтацій та мотивів і формує основу для множини життєвих рішень, які можуть бути прийняті на основі отриманого знання.

Використання чинників мотиваційно-сміслової сфери у формуванні гендерної толерантності має відбуватися із урахуванням їх сутнісних та типологічних характеристик. Так, цінності поєднують у собі властивості природного й соціального, утворюються в результаті суб'єкт-об'єктних відносин. Як фактори соціальної регуляції цінності виявляють себе у: нормах; ідеалах; переконаннях; критеріях вибору дій та морально-етичної оцінки дій; цінності окреслюють межі «прийнятеного», «допустимого» та «доцільного» у різних формах міжособистісної групової взаємодії. Перетворення цінностей на ціннісні орієнтації супроводжується присвоєнням їм позитивних, негативних чи нейтральних значень; вбудовуючись таким чином у картину світу вони відіграють роль регулятора поведінки людини [86, с. 30].

На формування гендерної толерантності мають вплив духовні, сімейно-побутові, морально-етичні та інші цінності (за сферами суспільних відносин); сімейні, загальнолюдські та групові цінності (наприклад, професійних чи організацій за інтересами, релігійних общин, тощо) та інші. З огляду на значну стереотипізацію гендерних відносин, формування гендерної толерантності студентів може потребувати заходів психолого-педагогічного впливу, спрямованого на спонукання до критичного осмислення ціннісних установок у світлі їх відповідності сучасним соціальним процесам, профілю майбутньої професії, тощо.

Мотиви займають провідне місце у мотиваційно-смісловій сфері через забезпечення функціонального зв'язку між потребами, системою діяльності та суспільними відносинами, ціннісними установками особистості.

Мотиви виникають із усвідомлення людиною власних потреб та з оцінки їх пріоритету. Сформована таким чином ієрархія потреб визначає

загальну спрямованість поведінки та вибір провідної діяльності; сприяє усвідомленню бажаного місця у суспільних відносинах.

Ці утворення загалом мають динамічний та мінливий характер через те, що значимість мотивів може змінюватися із задоволенням потреб, втратою ними своєї актуальності або набуттям іншою потребою вищого пріоритету. Така зміна впливає на поставку цілей, розподіл ресурсів для їх досягнення, змінює спрямованість повсякденної діяльності. Разом з цим, завжди лишається черга постійних потреб, яка у синтезі з ціннісними орієнтаціями стають основою особистісних смислів [74, с. 35]. Сенси є індивідуальним вираженням значення об'єктів та явищ, абстракцій, які наповнюють собою повсякденну діяльність людини та є проміжною ланкою між наявним та бажаним, критерієм оцінки власної діяльності через призму прийнятих цінностей.

Така система зв'язків у мотиваційній сфері забезпечує управління повсякденною діяльністю людини з урахуванням: умов діяльності, поточної ситуації та операційних можливостей [14, с. 44], потреб, потягів, установок, інтересів, ідеалів, намірів, соціальних норм і ролей, стереотипів [55].

Значення мотиву як фактора формування гендерної толерантності визначається вищеописаними зв'язками. Якщо ціннісні орієнтації студентів є інформаційним тлом у виборі майбутньої професії, то навчальна діяльність, перебування у середовищі навчального закладу, а також специфічні новоутворення віку юності водночас і випробовують ці цінності, і розширюють їх горизонт через досягнення нових особистісно- та суспільно-важливих сенсів. Розвиток мотивів відбувається за рахунок таких змін.

Актуалізована навчальним процесом потреба студента «увійти» у відповідний інформаційно-комунікативний, соціальний, духовний та професійний простір спонукає до засвоєння цінностей, притаманних уявному образу успішного фахівця – його особистісних, ділових та професійних якостей. Таке прагнення є одним із визначальних для розвитку особистості в

цілому; а у аспекті формування гендерної толерантності – для якості сприйняття гендерної ідеології. У свою чергу, воно залежить від домінування тих чи інших індивідуальних та групових цінностей, від підпорядкування своєї діяльності індивідуальним чи провідним мотивам соціальної групи, з якою ототожнює себе особистість.

Роль рефлексії у формуванні гендерної толерантності розкривається у зв'язку із її особистісним аспектом як: «дослідження людиною самої себе, переосмислення себе самої у своєму відношенні до світу» [91, с. 349]. Таке переосмислення є необхідним для формування нових смислів, оскільки у своїй основі рефлексія є відтворенням та інтерпретацією «... предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках, відношеннях» [66]. Серед найважливіших функцій рефлексії вчені виділяють: а) формування уявлення людини про результат, якого вона має досягти; б) усвідомлення діючим суб'єктом того, як він сприймається та оцінюється іншими індивідами або спільнотами; в) уявлення і побудову цілісного значення відрефлектованої діяльності, створення власної картини діяльності, формулювання результатів щодо освоєння конкретного виду діяльності; г) усвідомлення власної поведінки та діяльності, розвиває критичне ставлення до себе та своєї діяльності, робить особистість суб'єктом власної активності; д) аналіз, уточнення і розмежування понять [84, с. 22-24].

Таким чином, рефлексія для формування гендерної толерантності важлива: як самостійний процес – етап осмислення та переосмислення себе та оточуючих, а також як чинник, що визначає результативність когнітивного чи емоційного пізнання.

На відміну від розглянутих вище чинників спеціальні фактори формування гендерної толерантності є інтегральними психологічними утвореннями, які характеризують якісний рівень розвитку та сформованості особистості. Вони розкривають особливості індивідуальних психічних та психологічних характеристик у безпосередніх проявах у повсякденному

житті студента. До числа таких факторів-утворень відносимо: образ «Я», гендерну ідентичність, соціалізацію.

Дослідження образу «Я» студента як психологічного феномену є цінним з огляду на можливість розроблення типології таких образів – у їх зв'язку із ставленням до інших гендерів.

Дослідження образу «Я» – як фактору формування гендерної толерантності – дозволяє розкрити специфічні вікові процеси студентської молоді, які впливають на розвиток толерантності у її гендерному аспекті. Основним процесом є подолання юнацької кризи та формування дорослої ідентичності, яке супроводжується вирішенням внутрішніх суперечностей та конфліктів, узгодженням індивідуально й соціально значущих форм продуктивного функціонування [40, с. 52].

Зв'язок образу «Я» студента та формування гендерної толерантності виявляється у наступному. По-перше, спостереження за перебігом цих процесів дозволяє своєчасно вжити необхідні заходи психологічного впливу для спрямування у продуктивне русло ціннісних орієнтацій та індивідуальних, просоціальних, професійних мотивів, пов'язаних із гендерною проблематикою. Наприклад, є важливим усвідомлення того, що гендерна інтолерантність є маргінальним явищем, а утиски цисгендерними особами гендерних нонконформістів та навпаки – не є допустимим способом захисту індивідуальних чи групових інтересів як з погляду суспільної моралі, так і з точки зору закону.

По-друге, діагностика сформованості образу «Я» дозволяє виявити індивідуальні випадки несприятливого розв'язання кризи юнацького віку та вчасно вживати заходи коригувального впливу. Адже «... толерантність є ознакою впевненості особистості в своїх позиціях, конкурентоздатності та конкурентоспроможності; це відсутність страху порівняння з іншими...» [14, с. 38] у сфері професійних та міжособистісних відносин.

Несприятливе розв'язання кризи супроводжується відчуттями тривоги, страху, ізоляції, коливаннями за шкалою самооцінки, болісними сумнівами відносно себе, свого місця в групі, у суспільстві, неясністю життєвих перспектив [40, с. 52]. Вказані проблеми розвитку у юнацькому віці можуть зумовити подальше загострення особистісних проблем, для яких нерозв'язані раніше питання статевої ідентифікації та гендерної ролі є основними детермінантами.

У схожому світлі слід розглядати інші фактори гендерної толерантності – становлення гендерної ідентичності та соціалізацію студентської молоді. «Творення гендеру на соціокультурному та індивідуально-особистісному рівнях опосередковує характер інтеракцій між людиною і середовищем у напрямку засвоєння традиційних чи егалітарних цінностей» [60, с. 66].

Творення ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від співвідношення маскулінної / фемінної / андрогінної моделі гендерних уявлень особистості. Прийняття «своєї» моделі та оцінка її відповідності очікуванням оточення є одним із основних чинників ставлення до представників іншого типу гендеру. Так, результати деяких досліджень описують структуру сучасних гендерних моделей: «... для жінок оптимальною є андрогінна модель психологічної статі ... для юнаків – наявність маскулінної домінанти за середньої або низької вираженості фемінних якостей» [1, с. 18].

Сутнісним наповненням таких гендерних образів є збалансована статево-рольова модель – між «маскулінним та фемінним», «чоловічим та жіночим». Вбачається, що успішна соціалізація у рамках таких моделей сприятиме вирішенню соціально-психологічних конфліктів навколо проблематики гендеру в Україні – як через відновлення гендерного балансу між статями (зокрема, у сімейних відносинах), так і через зниження

соціальної напруги навколо гострих питань гендерної самопрезентації молоді.

Таким чином, проаналізовано психологічні чинники формування гендерної толерантності. Визначено, Одним із визначників толерантної поведінки особи у ситуації активного соціально-психологічного конфлікту, пов'язаного із проблематикою гендеру, є гнучкість мислення. Відмінність гнучкості мислення (у контексті гендерної толерантності) від іншого творчого чи пізнавального процесу полягає у тому, що його стимулом є особисте сприйняття та співпереживання думкам, почуттям, психологічним станам іншої людини – емпатія.

А шлях від емпатії до толерантного ставлення пролягає через прийняття та вбудування у картину світу суб'єктом емпатії тих відмінних та суперечливих особливостей гендерних відносин, навколо яких і виникає соціально-психологічний конфлікт. Спрямованість, інтенсивність та результат процесу прийняття залежить від такої індивідуально-психологічної характеристики як емоційна стійкість, що розкриває його як інтегральний психологічний механізм, функціонування якого у значній опирається на ті ж поняття, що й толерантність.

Наступний рівень формування гендерної толерантності утворюють фактори, які відповідають за мотиваційно-сміслову сферу особистості, а саме: цінності та ціннісні орієнтації; мотиви; рефлексія.

На відміну від розглянутих вище факторів, спеціальні фактори формування гендерної толерантності є інтегральними психологічними утвореннями, які характеризують якісний рівень розвитку та сформованості особистості. До числа таких факторів-утворень відносимо: образ «Я», гендерну ідентичність, соціалізацію.

1.3. Соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості

Соціально-психологічні механізми є однією із міждисциплінарних категорій, яка активно використовується у психології та у дотичних до неї сферах суспільних відносин. Відповідно до прийнятого підходу, соціально-психологічні механізми розуміють як спосіб якісного перетворення взаємовідносин особи із навколишнім світом, яке відбувається внаслідок розвитку деяких компонентів внутрішньої організації особистості у процесі її взаємодії із оточенням. Результатом дії соціально-психологічних механізмів може бути поява психологічних новоутворень, підвищення або зниження рівня організованості особистісної системи, зміна якості (характеру) взаємодії з оточенням [5, с. 348; 6, с. 163].

Огляд наукової літератури виявив, що соціально-психологічні механізми вивчали такі вчені як Ш. Хейді (соціальні стереотипи, упередження і вплив масових медіа на формування соціальних уявлень.), М. Норт (групова динаміка та вплив груп на поведінку та вирішення проблем), І. Бейслінгер (соціальний вплив, вплив емоцій та моралі в соціальних відносинах) та ін.

Також, на нашу думку, саме міждисциплінарне дослідження сприятиме всебічному вивченню теоретичних основ та характеру використання цих механізмів у суспільних відносинах. У свою чергу, ці знання дозволять сформулювати засади залучення соціально-психологічних механізмів у процес формування та розвитку толерантних уявлень та ставлень особистості.

У галузі економічної психології соціально-психологічні механізми знаходять своє застосування для побудови комунікації із цільовою аудиторією, спонукання до покупки, підвищення лояльності до товару чи бренду, тощо. Так, Л. Гомольська вивчає механізми *соціального порівняння* та *соціальної категоризації* як одні з основ планування бренд-комунікації. На її

думку, вибір споживача на користь того чи іншого бренду залежить від дії механізму соціального порівняння: результату зіставлення людиною свого теперішнього становища (статусу) із минулим, своїх амбіцій із досягненнями – та порівнянням цього комплексу із умовною «нормою» для соціальної групи, з якою ця людина себе ідентифікує. Таким чином, у свідомості людини відбувається поділ брендів на «свої» та «чужі».

В свою чергу, сприйняття бренду залежить від *механізму соціальної категоризації*. Категоризація сприяє утворенню типових моделей поведінки, до яких людина вдається у схожих умовах не намагаючись при цьому детальніше проаналізувати ситуацію [20, с. 160-161].

Дослідники у галузі політичної психології вивчають соціально-психологічні механізми для передбачення поведінки окремих осіб та спільнот, їх ставлення до інших. Так, Н. Пашина розглядає формування політичної ідентичності через механізми *набуття соціальної ідентичності* та *самоідентифікації*. Поділяючи погляди Г. Андрєєвої на функціонування механізму соціального сприйняття [2], вона характеризує чинники часу та середовища, котрі впливають на формування ідентичності: «Часова ідентичність це: а) осмислення людиною власного «психологічного» часу, меж та етапів його розвитку; б) усвідомлення зв'язку часу свого існування з часом епохи, у рамках якої особистість існує ... Ідентичність середовища стосується навколишнього світу людини, соціального становища (середовище спільноти, набір референтних груп, безпосередньо територія проживання, уявлення про своє «коріння», малу батьківщину, тощо), що загалом і складає «життєве середовище» [87, с. 59].

Таким чином, через вплив факторів часу та середовища на дію механізмів самоідентифікації та формування соціальної ідентичності відбувається «легітимація» установок та стереотипів, специфічний набір яких розрізняє ту чи іншу політичну, культурну, соціальну чи іншу ідентичність.

Вивчаючи проблеми розвитку іміджу лідера, О. Туриніна акцентує увагу на тому, що дія соціально-психологічних механізмів відбувається в інтегрованій єдності. На її думку, створення іміджу лідера відбувається на основі «... соціальних уявлень, які присвоюються індивідом, і з урахуванням яких він будує образ себе для інших ...». Проте створена на цій основі модель не є досконалою, оскільки у ній також закладаються суперечності «... між іміджем як відчуженим та неповним образом суб'єкта іміджу та особистістю суб'єкта прообразу як цілим, який не отримав адекватного вираження в іміджі...». Подолання цих протиріч відбувається через інтеграційний механізм *зняття протиріч*, який поєднує дію соціально-психологічних механізмів *врахування мотивації суб'єкта іміджу*, з одного боку, та механізму *опори на соціальні стереотипи*, з іншого боку. «У результаті цього досягається реалізація Я-концепції суб'єкта іміджу в його кореляційних взаємозв'язках із Я-концепціями інших суб'єктів системи іміджевої взаємодії» [113, с. 82].

Отже, у діяльності зі створення іміджу соціально-психологічні механізми використовуються як частина технології набуття лідерства, завоювання авторитету та суспільного визнання.

У галузі соціальних комунікацій соціально-психологічні механізми можуть використовуватися як засоби впливу на суспільну думку. На відміну від розглянутих вище механізмів соціального порівняння та соціальної категоризації, тут на перше місце виступають особливості сприйняття людиною інформації та якість її індивідуальної інформаційної діяльності³.

Дослідниця Т. Коміна розкриває маніпулятивні аспекти впливу на соціально-психологічні механізми формування суспільної думки. На її думку, вплив на масову свідомість досягається шляхом наповнення загальних

---

³ Індивідуальна інформаційна діяльність є діями з інформацією, які вчиняються людиною у повсякденному житті з метою задоволення особистих інформаційних потреб, наприклад, створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення інформації.

інформаційних потоків цільової аудиторії негативною інформацією про певний об'єкт пізнання (події, факти, дійових осіб, явища, тощо).

Присвоєння об'єкту негативної конотації може відбуватися через використання спрощень, стереотипів, повторів, подання неповної інформації про об'єкт. Багаторазова ретрансляція у загальному інформаційному просторі бажаного твердження сприяє навіюванню заданих суб'єктом впливу цінностей та установок, переконанню широкого загалу у правдивості чуток. Цими засобами досягається активація механізмів *масового наслідування* та *комунікативного зараження*, які закріплюють образ певного об'єкту пізнання для цільової аудиторії, передбачений суб'єктом впливу.

Вищенаведений приклад показує, що дія деяких соціально-психологічних механізмів у змозі перетворювати ціннісно-сміслові зв'язки, утворені іншими механізмами.

Важливою рисою механізмів масового наслідування та комунікативного зараження є «вірусний» характер поширення повідомлень. «Вірусне» поширення повідомлення є елементом т.зв. «вірусної комунікації» – терміну із галузі медіа-комунікацій. Інтерес до «вірусної комунікації» з точки зору вивчення соціально-психологічних механізмів зумовлено тим, що у реципієнтів первинного повідомлення та реципієнтів наступних поширень виникає самостійне бажання передавати цю інформацію далі.

Як зазначає Т. Коміна, такий вплив використовується для відволікання широкого загалу від актуальних соціально-політичних проблем. Внаслідок користування такими маніпулятивними інформаційними потоками, розвивається фрагментарне сприйняття світу⁴; оцінка подій та явищ відбувається за наперед продуманими «сценаріями», проміжок між якими

---

⁴ Інший приклад впливу маніпулятивної, негативною інформації на психологічні та соціально-психологічні механізми див. у: Богдановський І.В. Маніпуляція і контроль свідомості як основні механізми психологічного впливу на adeptів нетрадиційних релігійних об'єднань. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2010. Т.11, №1. С. 111-117.

заповнюється потоком тривіалізованої, знеціненої (у ціннісному вимірі) інформації [64, с. 228-230].

Одним із досліджених напрямків використання соціально-психологічних механізмів у галузі державного управління є формування системи діалогової взаємодії між суб'єктами публічного управління. Так, вивчаючи проблематику взаємовідносин органів влади та громадськості О. Крутій аналізуючи цю категорію, розкриваючи сутність механізму *діалогової взаємодії* як системи, у якій відбувається узгодження (гармонізація) характеристик особистостей учасників діалогу-суб'єктів взаємодії відповідно до психологічних особливостей учасників діалогової взаємодії (регулятивної та операціональної компоненти), а також їх гармонізація відповідно до умов, предмету та процесу взаємодії. [68, с. 63-64]. Доповнюючи точку зору дослідника відзначимо, що наведене визначення показує механізм діалогової взаємодії як інтегративний. Інтегруючим фактором цього механізму слід вважати наявність спільної проблеми, вирішення якої передбачає взаємний вплив учасників діалогу один на одного за допомогою *соціально-психологічних механізмів впливу у процесі спілкування* (переконування, навіювання, заражування та ін.).

Дослідник соціально-психологічних аспектів роботи із наркозалежною молоддю Б. Лазоренко характеризує деякі соціально-психологічні механізми, які розкривають природу асоціального особистісного життєконструювання молоді: 1) *вимагацький* соціально-психологічний механізм, який полягає у прагненні особи підкорити (підпорядкувати) собі інших; 2) механізм *обману*, який полягає у прагненні особи отримати матеріальні переваги, підвищити статус у групі, тощо; 3) *механізм узалежнення і використання життєвого потенціалу* залежної молоді людини в примусовій праці – як засіб самозбереження та самовідтворення злочинної групи [73, с. 113]. Наведений приклад визначення соціально-психологічних механізмів показує теоретичну гнучкість цієї

наукової категорії, яка дозволяє розкрити закономірності специфічних міжособистісних та групових процесів.

Характерною рисою досліджень соціально-психологічних механізмів у галузі загальної психології та соціальної психології є те, що їх визначення відбувається навколо певного соціально-психологічного феномену. Так, предметами досліджень у галузі соціальної психології та загальної психології є сукупності механізмів: особистісного розвитку [5], впливу в процесі спілкування [96], формування медіакультури [109], формування культової психічної залежності [75], політико-ідеологічного самовизначення молоді [121], соціалізації та соціальної перцепції [57; 104], соціальної адаптації [15], ідентичності [54] та ін.

Результати цих досліджень показують, що основу кожної такої сукупності складають базові (загальні) соціально-психологічні механізми – котрі забезпечують основні функції психологічної структури особистості, та спеціальні – котрі відповідають за розвиток спеціальних функцій. Так, дослідниця О.І. Бондарчук формує широкий перелік соціально-психологічних механізмів, які діють у межах процесу особистісного розвитку. Із перерахованих нею до базових відносимо механізми [5]:

- *ідентифікації*, який у значному степені є основою соціалізації особи, коли через ототожнення себе з певною соціальною групою людина засвоює притаманні цій групі норми;
- *соціального порівняння*, який допомагає людині усвідомити якість і розвиненість своїх здібностей, рис характеру, знань, умінь, навичок. Цей механізм забезпечує розвиток особистості через функції «самооцінка», «саморозвиток» та «самопідвищення», які послідовно розкривають логіку процесу особистісного розвитку;
- *самопрезентації*, який полягає у перетворенні засвоєних норм на конкретні акти поведінки, через які особа представляє свою ідентичність у групі;

- *соціальної оцінки*, який виконує функцію «зворотного зв'язку», забезпечуючи розуміння меж схваленої або очікуваної суспільством поведінки. Схвальна, нейтральна або засуджувальна реакція оточення на дії суб'єкта спонукає до позитивних або негативних переживань, які стимулюють (через почуття винагороди) або гальмують (через почуття провини) подальшу активність [5, с. 348-349; 119].

Через вплив на когнітивну, конативну та ціннісну компоненти особистості спеціальні соціально-психологічні механізми зумовлюють підвищення або зниження рівня організованості особистісної системи, зміну характеру взаємодії з оточенням, зміну ставлення до дійсності в окремих сферах людської діяльності. До числа спеціальних механізмів особистісного розвитку відносимо інтегративний механізм *самопроекування*, охарактеризований О.І. Бондарчук як такий що забезпечує функцію цілепокладання у контексті професійного та особистісного розвитку.

Вбачається, що цілепокладання є вмотивованим, вартісним та раціональним вираженням уявлень особистості про сенс її професійної діяльності та життєдіяльності загалом. Механізм самопроекування консолідує дію механізмів нижчих рівнів, серед яких акцентуємо увагу на механізмах:

- *самопокладання* – прийняття позитивної оцінки щодо досягнутого рівня особистісного розвитку та прагнення продовжити професійний та життєвий розвиток;

- *самовизначення* – усвідомлення невідворотності та сутності перетворення внутрішнього світу для розв'язання суперечностей, які поставили суб'єкта перед необхідністю вибору для подальшого професійного чи особистісного розвитку;

- *самовираження* – подолання однобічності життєвих виборів у множині варіантів професійної та життєдіяльності, яке спонукає людину до

пошуку нового, творчого перетворення, перебудування дійсності (смислів), тощо, відповідно до самостійно окресленої парадигми розвитку;

- *самореалізації* – «особистісна самоактуалізація дорослої людини у певних видах діяльності» та досягнення соціально значущих цілей в особистісному розвитку;

- *смислового зв'язування* – перетворення нових переживань на життєві смисли та інтегрування цих нових смислів у систему цінностей особистості;

- *випереджального перенесення* – прогнозування очікуваних у майбутньому можливостей та ситуацій крізь призму отриманого життєвого досвіду та новоутворених смислів [5, с. 350; 3, с. 207-212].

Узагальнення всього вищенаведеного про сутність загальних та спеціальних соціально-психологічних механізмів показує, що проблематика формування толерантних уявлень та ставлень особистості зачіпає більшість із них. Таке положення зумовлено тим, що гендерна толерантність є одним із «наріжних каменів» у формуванні ціннісно-смиислової сфери особистості.

Взаємодія між статями та гендерними ідентичностями є невід'ємним елементом повсякденного життя. У цьому світлі толерантність характеризується у кількох аспектах. По-перше, це вияв якісного рівня перебігу (завершеності) чергового етапу статево-вікового розвитку та успішності соціалізації особистості (за Е. Еріксоном [39]). По-друге, гендерна толерантність – як форма ставлення до протилежної статі (а також до альтернативних гендерних ідентичностей) – формується та змінюється під впливом загальнолюдських та групових моралі, цінностей та ідеалів, або ж під впливом нових особистісних цінностей. По-третє, вміння толерантно ставитися до протилежної статі чи носіїв альтернативної гендерної ідентичності для професій, які передбачають роботу з людьми, є складовою професійної компетентності.

Ці зв'язки показують багатоваріантність процесів формування та розвитку толерантних уявлень та ставлень особистості у гендерному аспекті. Тому стратегія психолого-педагогічного впливу має передбачати різні моделі розвитку гендерної толерантності у середовищі вищого навчального закладу, консолідовані відповідними інтегративними соціально-психологічними механізмами. Характер та якість залучення загальних та спеціальних соціально-психологічних механізмів у межах інтегративного механізму має залежати від початкового стану толерантних уявлень та ставлень особистості.

Власне процес формування толерантних уявлень та ставлень особистості у гендерному аспекті розглядаємо як процеси: міжособистісної міжгендерної взаємодії; отримання знань про гендерні відмінності, їх статево-вікову, фізіологічну, соціальну та психологічну зумовленість; вираження цих знань та досвіду у ціннісно-смісловій сфері особистості; їх вплив на повсякденну та професійну діяльність.

Вважаємо, що у процесі формування толерантних уявлень та ставлень особистості в середовищі вищого навчального закладу приймають участь такі інтегративні соціально-психологічні механізми:

- *соціального навчання* – актуалізується у розвитку когнітивного, емоційного та конативного компонентів гендерної толерантності протягом усього періоду здобуття освіти (як у межах навчального процесу, так і поза ним);
- *впливу професійного середовища* – через перетворення ціннісно-сміислової сфери студента під впливом критеріїв професійної компетентності у сфері міжгендерних відносин;
- *соціальної та професійної апробації толерантних ставлень* – актуалізується через практику випробування мотивів, установок та стереотипів у міжособистісних міжгендерних відносинах у середовищі

вищого навчального закладу та у професійному середовищі під час проходження навчально-виробничої практики.

У межах *інтегративного механізму соціального навчання* вираженим є вплив соціально-психологічних механізмів соціальної перцепції. Так, механізм ідентифікації актуалізується під час адаптації студента до соціального середовища навчального закладу та активності у ньому. Саме у момент пошуку «своєї» групи, норми якої виконуватимуть роль «імперативу» важливо демонструвати прихильність студентської та викладацької спільнот навчального закладу нормам толерантного поводження та забезпечити виконання цих норм, щонайменше, під час навчального процесу та у формальних студентських об'єднаннях.

Також важливими для формування толерантних уявлень та ставлень є використання у психолого-педагогічному процесі позитивної дії механізмів впливу у спілкуванні. Так, використання механізму переконування має на меті створити основу знань про шкоду, яка завдається іншій людині внаслідок інтолерантного поводження, про механізми поширення інтолерантних уявлень у масовій культурі та суспільній думці (зокрема, про такі соціально-психологічні механізми як мода, паніка, чутки, тощо).

Механізми навіювання та заражування (застосовані у етичних межах) мають спонукати до емоційного відгуку на проблеми інтолерантного ставлення та до поглиблення емпатії між суб'єктами міжособистісної міжгендерної взаємодії (у цій якості механізми впливу у спілкуванні можуть поєднувати свою дію із механізмами соціальної перцепції, наприклад, рефлексії та каузальної атрибуції [62], які дозволяють зрозуміти дійсні мотиви поведінки іншої гендерної групи).

Механізм наслідування актуалізується у межах процесу соціалізації студента у спільноті навчального закладу та формальних студентських об'єднань у вигляді переймання та повторення моделей толерантного поводження.

У межах інтегративного механізму впливу професійного середовища формування толерантних уявлень та ставлень відбувається, насамперед, через когнітивний та поведінковий компоненти толерантності. Як зазначалося вище, толерантність є одним із елементів професійної компетентності для видів діяльності, що передбачають роботу з людьми. Здобуті на цьому рівні підготовки знання та досвід актуалізують соціально-психологічні механізми розвитку: смислового зв'язування, випереджального перенесення.

Перший із цих механізмів забезпечує перетворення засвоєних у професійному середовищі установок, норм та моделей толерантного ставлення у систему цінностей особистості. Механізм випереджального перенесення забезпечує узгодження новоутворених смислів у професійній сфері через екстраполяцію цих смислів та нового досвіду на ситуації можливі у майбутньому в професійній та в інших сферах діяльності.

Певний вплив на формування гендерної толерантності справляють й інші механізми. Зокрема, один із соціально-психологічних механізмів впливу у спілкуванні – примушування – може актуалізуватися внаслідок ознайомлювання із нормативним регулюванням професійної діяльності. Чинником дії цього механізму є передбачені санкції за порушення норми трудової дисципліни, субординації у колективі, порядку роботи з клієнтами, тощо, допущені внаслідок інтолерантного поводження. Зіставлення цих санкцій із ціннісно-смісловими утвореннями особистості може застерегти працівника від інтолерантної поведінки чи спонукати до перегляду конфліктних установок та стереотипів.

У інтегративному механізмі соціальної апробації толерантних ставлень актуалізуються соціально-психологічні механізми розвитку. Основними серед них є: механізми самопрезентації, соціальної оцінки, самопокладання та самовираження, випереджального перенесення.

Через дію механізму самопрезентації відбувається зовнішнє вираження толерантних уявлень та ставлень особистості, які на якісному рівні розвитку стають складовими ідентичності. Важливість цього механізму для формування толерантного середовища навчального закладу загалом, важко переоцінити, адже толерантна поведінка кожного студента в умовах гендерного конфлікту ілюструє спосіб узгодження та прийняття цінностей толерантного ставлення із іншими складовими ціннісно-сислової сфери; на цьому рівні виявляється евристичний характер процесу формування толерантних уявлень та ставлень особистості.

Дія механізму соціальної оцінки, з одного боку, забезпечує розуміння особою прийнятності / неприйнятності своєї поведінки в умовах гендерного конфлікту, а з іншого – допомагає оцінити прихильність / неприхильність умовної групи до норм толерантного ставлення.

Механізм самопокладання та самовираження здійснюють «вбудовування» норм толерантного ставлення до ціннісно-сислової сфери, перетворюючи їх із групових норм на особисті. На цьому рівні проблематика розв'язання гендерних конфліктів може стати однією із цілей особистісного чи професійного розвитку.

Механізм випереджального перенесення дозволяє передбачати поведінку в умовах гендерного конфлікту в середовищі умовної групи.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, можемо зробити висновок, що соціально-психологічними механізмами формування толерантних уявлень та ставлень особистості є соціальне навчання(механізми переконування, механізми навіювання та заражування, механізми наслідування) вплив професійного середовища (Механізм випереджального перенесення, механізм примушування) соціальна та професійна апробація толерантних ставлень.(механізми самопрезентації, соціальної оцінки, самопокладання та самовираження, випереджального перенесення).

Узагальнюючи науковий пошук, стверджуємо, процес формування толерантних уявлень та ставлень особистості у гендерному аспекті характеризується як процеси: міжособистісної міжгендерної взаємодії; отримання знань про гендерні відмінності, їх статево-вікову, фізіологічну, соціальну та психологічну зумовленість; вираження цих знань та досвіду у ціннісно-смысловій сфері особистості; їх вплив на повсякденну та професійну діяльність – які розглядаються як особистісне утворення, та актуалізуються через *когнітивний, емотивний та поведінковий компоненти* гендерної толерантності.

Отже, у наступному розділі вважаємо за необхідне описати експериментальне дослідження соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді крізь призму вищезгаданих компонентів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ, ЯКІ ФОРМУЮТЬ ГЕНДЕРНУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1. Методика організації дослідження соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді

У результаті аналізу даної наукової проблематики можна зробити висновок, що дослідження питань толерантності є вельми актуальним на сучасному етапі розвитку українського суспільства, типовою ознакою якого є підвищений рівень нестабільності та потенційної конфліктності. Зокрема, досить важливим є розвиток гендерної толерантності та адаптації членів українського соціуму до проявів психостатевої різноманітності, що є дієвим чинником профілактики можливих гендерних конфліктів та сутичок.

Проведений аналіз наукових розробок з проблеми гендерної толерантності зумовлює необхідність проведення емпіричних досліджень з цього напрямку, а саме *метою* даного дисертаційного дослідження є вивчення соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у представників студентської молоді.

Для реалізації зазначеної мети були сформульовані наступні *завдання* емпіричного дослідження:

1. Визначити емпіричні індикатори гендерної толерантності для проведення дослідження, розглянувши їх крізь призму компонентів гендерної толерантності, які в свою чергу визначають соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у представників студентської молоді.;

2. Розробити авторську методику для діагностування рівнів розвитку гендерної толерантності; створити психодіагностичний комплекс для дослідження соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у досліджуваних з різним типом психологічної статі.

3. З'ясувати специфіку формування гендерної толерантності в контексті гендерної ідентичності досліджуваних.

Проведення констатувального експерименту відбувалось впродовж 2018-2020 рр. зі студентами факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського Національного університету ім. В. Стефаника (II-III курс, 108 осіб) та зі студентами факультету історії, політології та міжнародних відносин Львівський університет бізнесу та права (II-III курс, 113 осіб). Загальна вибірка дослідження складала 221 особу серед яких 119 жіночої статі і 102 чоловічої. Отже визначено достатній обсяг вибірки.

Реалізація зазначеної мети та виконання завдань дослідження відбувались у три *етапи*:

На *першому етапі* було визначено мету, завдання емпіричного дослідження, висунуто гіпотетичні припущення щодо його результатів; на підставі результатів науково-теоретичного аналізу було визначено *компоненти* гендерної толерантності, на основі яких було розроблено авторську методику, спрямовану на визначення *рівні* прояву гендерної толерантності.

На цьому етапі було також підібрано комплекс методик для проведення емпіричного дослідження, обґрунтована доцільність їх застосування для реалізації мети та завдань дослідження, а саме підібрано психодіагностичні методики для визначення соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності, а також для дослідження особливостей психологічної статі досліджуваних.

На *другому етапі* дослідження було визначено особливості прояву гендерної толерантності в залежності від вираженості маскулінно/фемінних проявів особистості, а також встановлено відмінності за рівнем гендерної толерантності в залежності від типу гендерної ідентичності досліджуваних.

На *третьому етапі* дослідження було емпірично підтверджено соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності, яка

розглядається як особистісне утворення, що охоплює в собі **когнітивний, емотивний та поведінковий компоненти**. Зокрема, отримані в результаті емпіричного дослідження кореляційні взаємозв'язки дали можливість визначити найбільш продуктивні механізми формування гендерної толерантності у представників студентської молоді.

Отже, на першому етапі дослідження було визначено емпіричні індикатори вивчення гендерної толерантності. Так, феномен гендерної толерантності особистості розглядається як цілісна єдність когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів.

А саме, **когнітивний компонент** гендерної толерантності охоплює в собі розуміння змісту гендерної толерантності, головних умов її розвитку та основних проявів толерантного та інтолерантного ставлення. Отже, головним критерієм сформованості когнітивного компоненту гендерної толерантності є усвідомлення, прийняття багатовимірності та різноманітності проявів гендерної ідентичності особистості, а також розуміння основних принципів гендерної рівності та їх реалізації в процесі міжособистісної взаємодії.

В той час коли гендерна толерантність проявляється в ситуаціях певних суперечностей між різними поглядами і позиціями, когнітивна інтолерантність являє собою пріоритетну орієнтацію на певні норми, відкидаючи при цьому можливість індивідуальних відмінностей відповідно до типу гендерної ідентичності, а також схильність до дискримінаційних проявів за гендерними ознаками. Отже, когнітивний компонент гендерної толерантності передбачає готовність особистості до змін та прийняття гендерної різноманітності, відходячи від упередженого дотримання традиційних гендерних стереотипів та норм.

Емотивний компонент гендерної толерантності охоплює в собі емоційну стійкість та здатність проявляти емпатію та емоційне прийняття щодо інших людей, які мають суттєві відмінності за гендерними ознаками та не відповідають усталеним гендерним нормам і стереотипам.

Безумовної важливості в даному контексті набуває наявність афективної толерантності, яка передбачає здатність приймати амбівалентність різноманітних емоцій інших людей та не переживати щодо них негативних почуттів. Отже, емотивний компонент гендерної толерантності передбачає розвинуті навички емоційної саморегуляції, що є важливою передумовою продуктивних взаємостосунків в результаті поєднання власної самодостатності та готовності до гармонійної взаємодії з іншими людьми.

I, *поведінковий компонент* гендерної толерантності охоплює в собі комплекс вмінь та навичок, що забезпечують здатність людини до продуктивної взаємодії з іншими, незалежно від їх гендерної належності та пріоритетних гендерних норм, стереотипів і традицій. А саме, це передбачає готовність людини до реалізації асертивних стратегій поведінки, спрямованих на зниження ступеню конфліктності в процесі міжособистісної взаємодії, а також прийняття позицій інших людей за умови збереження власної точки зору та можливостей для досягнення особистісно значущих цілей.

Поведінковий компонент гендерної толерантності забезпечує також здатність особистості до толерантного висловлювання власних думок та готовність до подолання можливих конфліктних ситуацій шляхом компромісу та співробітництва, а саме налаштування на досягнення консенсусу в ситуації суперечливості різних гендерних позицій, поглядів або проявів гендерної інтолерантності та дискримінації.

У контексті даного дослідження є вкрай важливим визначити ступінь прояву гендерної толерантності, а саме відповідно до сформованості особистісних складових, що забезпечують готовність до толерантної взаємодії у гендерному просторі можна виділити наступні *рівні* розвитку гендерної толерантності.

Проявами *низького рівня* гендерної толерантності є сексизм, як дискримінація людини в контексті її гендерної приналежності та різноманітні форми інтолерантної поведінки. Про недостатньо розвинуту гендерну толерантність також свідчать приховані тенденції до інтолерантних проявів, що можуть мати вигляд різноманітних гендерних упереджень.

Середній рівень гендерної толерантності проявляється через стримування негативного реагування щодо осіб іншого типу гендерної ідентичності та через наближення до нейтрального типу взаєностосунків.

В свою чергу, *високий рівень* гендерної толерантності проявляється через здатність людини до свідомої рефлексії особливостей власного ставлення до осіб з різним типом гендерної ідентичності та через готовність до проявів емпатії та взаєморозуміння. Отже, наявність високого рівня гендерної толерантності створює умови для повноцінної особистісної самоактуалізації особистості, незалежно від типу гендерної ідентичності, що сприяє реалізації ідеї гендерної рівності.

Для проведення емпіричного дослідження було створено психодіагностичний комплекс, який складався з наступних 8 методик:

- *авторська анкета «Гендерна толерантність», опитувальник Г.Бардієра «Види і компоненти толерантності/інтолерантності, експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерової, модифікований варіант тестової методики С.Бем «Психологічна стаття» (модифікація А.В. Алексєєвої);*

- *методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карпова, методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Епштейна), «Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца, Опитувальник «Самоставлення» В.В. Століна. (що нам дає можливість дослідити уявлення про особистісне само ставлення).*

- *Авторська анкета «Гендерна толерантність»* [Додаток Б] складається з 3 шкал, які дозволяють визначити компоненти гендерної толерантності особистості, а саме когнітивну, емотивну та поведінкову толерантність, а також

Анкета містить 30 тверджень, ступінь згоди з якими досліджувані мають оцінити за 10-бальною шкалою, де 10 балів відображує повну згоду з висловлюванням анкети, а 1 бал свідчить про виражене заперечення змісту питання. Досліджувані мають оцінити ступінь власної згоди із запропонованими твердженнями, що в результаті дає можливість визначити як загальний рівень гендерної толерантності, так і вираженість когнітивного, емотивного та поведінкового її компонентів. Підрахунок балів за зворотніми пунктами відбувається протилежним чином, а саме повна згода з твердженням анкети оцінюється в 1 бал, тоді як цілковите заперечення дорівнює 10 балам.

Інтерпретація отриманих результатів відбувається наступним чином, а саме сумарний бал від 200 до 300 балів свідчить про наявність сформованої гендерної толерантності, проявом чого є розуміння досліджуваними змісту та форм гендерної толерантності, ціннісне прийняття гендерної різноманітності, що існує у сучасному суспільстві, а також здатність до емоційного прийняття та емпатії щодо людей з відмінною гендерною ідентичністю та нетрадиційною для їхньої біологічної статі поведінкою. Високий рівень гендерної толерантності передбачає також розвинену здатність досліджуваних до продуктивної взаємодії з іншими людьми, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, виконання ними гендерних норм та стереотипів, а також готовність до конструктивного вирішення можливих гендерних суперечностей і конфліктів та відстоювання реалізації ідей гендерної рівності в процесі міжособистісної взаємодії у соціальному просторі.

Низький загальний показник від 30 до 100 балів вказує на недостатню сформованість гендерної толерантності, незрозуміння змісту толерантної поведінки у гендерному просторі та неприйняття ідей гендерної рівності. А саме, гендерна інтолерантність передбачає орієнтацію досліджуваних на жорсткі гендерні норми та навіть схильність до дискримінації інших за гендерними ознаками. Досліджувані з низьким загальним показником гендерної толерантності схильні до прояву негативних емоцій та почуттів щодо людей, які мають нетрадиційну гендерну ідентичність, що може бути причиною виникнення конфліктних ситуацій через неприйняття гендерної позиції інших членів суспільства. Низькі показники за ступенем гендерної толерантності можуть бути також чинником прояву сексистських настанов в процесі міжособистісної взаємодії в соціальному середовищі.

Підрахунок балів дає можливість також визначити рівень розвитку когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності.

А саме, високі (вищі 70) бали за *шкалою когнітивного компоненту* гендерної толерантності свідчать про глибоке розуміння досліджуваними значення, змісту та проявів толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ними ідей гендерної рівності та запобігання сексистським проявам.

На противагу цьому низькі бали (нижче 30) за даною шкалою свідчать про когнітивну інтолерантність, проявом чого є прагнення до суворого дотримання гендерних норм і стереотипів та неприйняття гендерної різноманітності й невідповідності гендерної ідентичності біологічній статі.

Показники, що перевищують 70 балів за шкалою *емоційного компоненту гендерної толерантності* свідчать про готовність досліджуваних до прийняття гендерної різноманітності інших людей та здатність відчувати емпатію до тих, хто не відповідає ustalеним гендерним нормам та стереотипам. Низькі показники (нижчі 30) свідчать про

переживання досліджуваними негативних емоцій до людей (негативне ставлення), які мають суттєві відмінності за гендерними ознаками та вираженість тенденції до засудження нетипової гендерної поведінки.

Високі бали (вищі 70) за шкалою *поведінкового компоненту гендерної толерантності* відображують готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу; вираженість маскулінно-фемінних проявів та типу їхньої гендерної ідентичності.

Низькі (нижчі 30) бали за цією шкалою, навпаки, вказують у поведінці на наявність дискримінаційних тенденцій до людей, що відрізняються за проявами гендерної ідентичності, що безперечним чином провокує конфліктні, у гендерному ракурсі, ситуації. Поведінка досліджуваних, які мають низькі бали за даною шкалою, як правило, є гендерно упередженою та демонструє яскраві сексистські прояви.

Для перевірки валідності розробленої авторської методики нами було використано шкалу гендерної толерантності *опитувальника Г.Бардієра ВІКТИ «Види і компоненти толерантності/інтолерантності»* [Додаток Г], який дає можливість визначити ступінь сформованості толерантності досліджуваних до людей, які мають виразні гендерні відхилення від усталених гендерних норм та стереотипів.

Також для підтвердження валідності розробленої авторської методики було використано *експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерової* [Додаток Д]. Зокрема, даний опитувальник дає можливість визначити рівень толерантності за такими субшкалами як етнічна толерантність, соціальна толерантність та особистісна толерантність, остання з яких є найбільше прогностичною в

контексті нашого дослідження. А саме, прояви комунікативної толерантності, а також готовність особистості до конструктивної співпраці, прийняття цінностей толерантності та свободи є основою толерантності як усталеної властивості особистості, одним з можливих проявів якої є гендерна толерантність.

Для вивчення гендерної ідентичності було застосовано модифікований варіант тестової методики *С. Бем «Психологічна стаття» (модифікація А.В. Алексєєвої)* [Додаток І], який надав можливість діагностики рівня вираженості маскулінно-фемінних проявів досліджуваних та типу їхньої гендерної ідентичності. У результаті модифікації методики до неї було додано відповідні елементи для оцінки бажаного рівня маскулінно/фемінних характеристик, що дало можливість визначити гендерну самооцінку особистості, що було здійснено за допомогою підрахунку семантичної відстані між бажаним та наявним рівнем вираженості маскулінно/фемінних рис досліджуваних. Також досліджуваним було запропоновано виділити маскулінно/фемінні риси, типові для ідеальних образів чоловіка та жінки, притаманних сучасному українському суспільству, що дозволило визначити ступінь розбіжності між індивідуальними і традиційними маскулінно/фемінними ідеалами та в результаті з'ясувати ступінь стереотипності гендерної ідентичності досліджуваних.

Методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карнова [Додаток Ж] складається з 27 питань, ступінь згоди з якими слід оцінити за 7 бальною шкалою, наступним чином: «зовсім невірно» - 1 бал, «невірно» - 2 бали, «більше невірно» - 3 бали, «не знаю» - 4 бали, «швидше вірно» - 5 балів, «вірно» - 6 балів, «повністю вірно» - 7 балів.

У результаті підрахунку сумарного балу за всіма питаннями методики можна отримати рівень розвитку рефлексивних здібностей досліджуваних. А саме, під рефлексивністю розуміється спрямованість досліджуваних на максимальну усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій,

що відбуваються та взаємозв'язків між ними. У структурі даного психологічного феномену можна виокремити інтрапсихічну рефлексію, як здатність до самосприйняття й аналізу власного внутрішнього світу та інтерпсихічну рефлексію, проявом якої є здатність зрозуміти іншого, що забезпечує дію таких механізмів як проекція, ідентифікація та емпатія.

За своєю спрямованістю можна виокремити такі види рефлексії як ситуативна, ретроспективна та перспективна. Так, ситуативна рефлексія забезпечує здатність людини до самоконтролю власної поведінки у конкретній ситуації, а також можливість продуктивного аналізу того, що відбувається та відповідної координації діяльності й активності, відповідно до зміни умов навколишнього середовища. У даному контексті поведінковими проявами рефлексивності є обмірковування ситуації та наступних дій, а також осмислення можливих альтернатив в процесі прийняття рішень у проблемній ситуації.

Ретроспективна рефлексія проявляється через схильність до аналізу мотивів та причин подій минулого, а також змісту власної поведінки та її результатів. Проявами перспективної рефлексії є аналіз та планування майбутньої діяльності та поведінки, а також прогнозування її можливих наслідків й результатів. Основою перспективної рефлексії є спрямованість на події майбутнього та ретельне планування деталей поведінки в контексті досягнення перспективних цілей.

Як особистісна риса рефлексивність передбачає здатність людини до аналізу власного внутрішнього світу та мотивів своїх дій, а саме емоційних станів, рис характеру, подій минулого, власних помилок та успіхів.

Результати методики дають можливість визначити загальний рівень розвитку рефлексивності, а саме високі показники свідчать про високий ступінь аналітичності мислення досліджуваних та їх готовність ретельно аналізувати як власну діяльність, так і вчинки інших людей. Досліджувані з високими показниками прагнуть обмірковувати причини та наслідки власних

дій, а також правильно планувати свою діяльність, прогнозуючи її можливі результати. Такі люди можуть з легкістю поставити себе на місце інших та зрозуміти і передбачити поведінку оточуючих.

Низькі показники вказують на те, що досліджуваним не властиво замислюватись щодо власної поведінки і вчинків інших людей та аналізувати причини й наслідки своїх дій. Досліджуваним з низькими балами за даною методикою складно передбачити поведінку інших людей та зрозуміти їх емоції та почуття.

Методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Енштейна) [Додаток 3], дозволяє визначити рівень емпатії досліджуваних. А саме, емоційна емпатія являє собою здатність проявляти співчуття до іншої людини, отже, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття, що, в свою чергу, визначає ступінь соціальної адаптованості людини та її здатність до продуктивної взаємодії з оточуючими. Отже, зазначена психодіагностична методика дозволяє визначити загальний рівень емпатії досліджуваних, її вираженість та відповідність переживань об'єктам емпатії, якими можуть бути як люди, так і певні соціальні ситуації навколишнього середовища.

Методика складається з 25 суджень, ступінь згоди з якими досліджувані мають оцінити, обираючи один з поміж чотирьох можливих варіантів: «повністю згодний», «майже згодний», «не зовсім згодний», «повністю не згодний». У результаті обробки отриманих показників та переведення їх у стени є можливим вирахувати рівень розвитку емпатійних тенденцій досліджуваних.

Так, високі показники за рівнем емоційного відгуку свідчать про готовність досліджуваних проявляти альтруїзм, співпереживати іншим людям та допомагати їм долати складні життєві ситуації. Досліджувані, які мають високі показники, як правило, поступливі, готові прощати інших, не здатні до агресивних вчинків, досить емоційні та схильні до глибокого

переживання різноманітних почуттів та емоцій. У випадку надмірного розвитку емоційності у досліджуваних може виникати хвороблива вразливість та надмірна емоційна залежність від інших людей, що може навіть ускладнювати їх соціалізацію у суспільстві.

Проявом середнього рівня емоційного відгуку є здатність досліджуваних контролювати свої емоційні реакції та раціонально аналізувати вчинки і поведінку інших людей.

Проявом низького рівня емоційного відгуку є нерозуміння емоцій та мотивів поведінки інших людей, що може навіть зумовлювати певні складнощі в процесі комунікативної взаємодії з оточуючими. Такі досліджувані більше схильні довіряти раціональним рішенням, ніж інтуїції та вважають набагато важливішим наявність аналітичних здібностей, а не емоційного інтелекту.

«Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца [Додаток И] складається з двох частин, перша з яких спрямована на визначення нормативних ідеалів та ціннісних переконань досліджуваних, що найбільшим чином впливають на їхню особистісну позицію, тоді як друга частина опитувальника спрямована на діагностування індивідуальних пріоритетів, що зумовлюють їхню соціальну поведінку. Так, перша частина призначена для вивчення цінностей, ідеалів та переконань, що певним чином впливають на особистість. А саме, у першій частині опитувальника досліджуваним пропонується перелік з 57 цінностей, значущість яких вони мають оцінити за шкалою від -1 до 7 балів: «-1» оцінюються цінності, які протилежні їх життєвим поглядам, «0» оцінюються нейтральні для досліджуваних життєві принципи, тоді як позитивна оцінка запропонованих цінностей має бути вимірною за шкалою від «1» до «7», де 7 балів означає найбільшу значущість даної цінності у житті досліджуваного.

Друга частина опитувальника, спрямована на побудову ціннісного профілю особистості, а саме складається з 40 тверджень, ступінь згоди з

якими досліджувани мають оцінити за шкалою від 1 до 4 балів, де «4» вказує на досить високу ціннісну відповідність наведеного висловлювання, а «-1» відображує його повну протилежність внутрішнім настановам досліджуваних.

В результаті підсумовування балів, отриманих за різними частинами опитувальника визначається рівень значущості різноманітних ціннісних орієнтацій, серед яких можна виокремити 10 наступних напрямків.

1. Влада як цінність, зумовлює орієнтації особистості на досягнення соціального статусу, престижу, можливості домінувати над людьми, що супроводжується також відповідними атрибутами владного становища, такими як суспільна позиція та визнання, авторитет, багатство та інше.

2. Досягнення як цінність проявляється через можливість демонстрації особистої успішності та компетентності соціально прийнятними засобами, відповідно до традиційних соціальних стандартів.

3. Проявом гедонізму як ціннісної орієнтації є пріоритетна спрямованість особистості на отримання задоволення від різноманітних життєвих сфер.

4. Мотивація як цінність проявляється у вигляді потреби особистості у нових враженнях та переживаннях, які мотивують її до цілеспрямованої продуктивної активності.

5. Самостійність як ціннісна орієнтація полягає у високому ступені незалежності мислення та прагненні до творчої дослідницької діяльності.

6. Універсалізм полягає у здатності до розуміння та толерантного ставлення до потреб і позицій інших людей, що є важливою умовою гармонійної взаємодії з оточуючими в процесі міжособистісних інтеракцій.

7. Проявом щедрості як ціннісної орієнтації є налаштованість досліджуваних на збереження особистісного благополуччя інших людей та реалізацію в процесі спілкування таких цінностей, як дружні стосунки, чесність, відповідальність та ін.

8. Цінність традиції проявляється через повагу досліджуваних до певних норм і правил та готовність відтворювати усталені форми поведінки, пов'язані з певними релігійними або етнічними звичаями.

9. Конформність як цінність полягає у готовності відповідати певним соціальним очікуванням та певним чином обмежувати власну поведінку, яка може якось зашкодити оточуючим або не відповідає встановленим нормам та стереотипам.

10. Безпека як цінність реалізується через значущість для особистості дотримання певного соціального порядку у суспільстві, невід'ємним наслідком чого є можливість гармонійного та безпечного розвитку особистості в умовах конкретного мікросоціуму.

Опитувальник «Самоставлення» В.В. Століна [Додаток Є] є багатовимірним психодіагностичним інструментом, заснованим на принципі стандартизованого самозвіту. Опитувальник містить 57 пунктів. Опитувальник самоставлення побудований відповідно до ієрархічної моделі структури самооцінки, яку розробив В.В. Столін. Цей метод дозволяє виділити три рівні самооцінки, які відрізняються за рівнем узагальнення: загальна самооцінка; оцінка себе з урахуванням самоповаги, автосимпатії, самоінтересу та очікуваного ставлення до себе; конкретні дії та готовність до них у відношенні до власної особистості. Вважається, що вихідною точкою є відмінність між змістом «Я-образу» (знання або уявлення про себе, включаючи оцінку різних аспектів) та ідентичністю. Протягом життя людина дізнається більше про себе та накопичує знання, які утворюють основну частину її уявлень про себе. Проте ці знання про себе є для неї важливими: те, що вони розкривають, стає об'єктом її емоцій та оцінок і формує основу для більш або менш стійкої ідентичності.

Опитувальник «Самоставлення» В.В. Століна охоплює в собі наступні головні шкали: шкала S – «глобальне самоставлення», що вимірює інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я» випробуваного; шкала І –

«самоповага»; шкала II – «аутосимпатія»; шкала III – «очікуване ставлення інших»; шкала IV – «самоінтерес».

У опитувальнику включено сім шкал, спрямованих на оцінку ступеня вираження орієнтацій щодо різних внутрішніх дій, спрямованих на самого себе. Ці шкали включають в себе оцінку рівня впевненості у собі, ставлення до інших, сприйняття себе, самокерівництва, самозвинувачення, інтересу до самого себе та розуміння себе

Зокрема, «глобальне самоставлення» являє собою внутрішньо недиференційоване почуття «за» та «проти» самого себе. Шкала «самоповага» діагностує той аспект самоставлення, який емоційно та змістовно об'єднує віру в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя й бути самопослідовним.

Шкала «аутосимпатія» оцінює дружність/ворожість особистості по відношенню до власного «Я». В змістовному плані шкала на позитивному полюсі об'єднує схвалення себе в цілому та в істотних деталях, довіру до себе та позитивну самооцінку, на негативному полюсі – бачення в собі переважно недоліків, низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення.

Шкала «очікуване ставлення інших» відображує очікування позитивного або негативного ставлення до себе з боку оточуючих. І, шкала самоінтересу діагностує міру близькості людини до самої себе, зокрема, інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватися з собою «на рівних», впевненість у своїй цікавості для інших.

Детальні аспекти самоставлення представлено у вигляді 7 додаткових шкал тесту:

Шкала «Самовпевненість» діагностує самоповагу, ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини. Високі значення за даною шкалою характеризують відчуття сили власного «Я», високий рівень сміливості у спілкуванні та домінування мотиву досягнення успіху. Низькі значення за даною шкалою відображують не впевненість людини в своїх

можливостях, сумніви у власних здібностях та здатності долати перешкоди, недовіру до власних рішень, уникнення контактів із людьми та внутрішню напруженість.

Шкала «Самокерівництво» відображує уявлення особистості про основне джерело власної активності, результатів і досягнень та визначає домінування або власного «Я», або зовнішніх обставин. Високі значення за цією шкалою характерні для тих, хто переживає власне «Я» як внутрішній стрижень, який координує та спрямовує всю активність, організовує поведінку та відносини з оточуючими, що робить людину здатною чинити опір зовнішнім впливам та контролювати свої емоційні реакції і переживання. Низькі значення за цією шкалою описують віру суб'єкта в підвладність свого «Я» зовнішнім обставинам і подіям та засвідчують ослабленість механізмів саморегуляції та вольового контролю.

Шкала «Очікуване ставлення інших» характеризує уявлення суб'єкта про здатність викликати в інших людей повагу, симпатію, отже, діагностує суб'єктивне сприйняття людиною стосунків з оточуючими. Високі значення за даною шкалою відповідають людині, яка сприймає себе прийнятою оточуючими. Вона відчуває, що її люблять інші, цінують за особистісні та духовні якості, за здійснювані вчинки й дії та за прихильність груповим нормам і правилам. Низькі значення за цією шкалою вказують на те, що людина відноситься до себе як до нездатної викликати повагу в оточуючих та не очікує на схвалення та підтримку з боку інших.

Шкала «Самоінтерес» передає відчуття цінності власної особистості та передбачувану цінність власного «Я» для інших. Високі значення зі цією шкалою належать людині, яка високо оцінює свій духовний потенціал та схильна сприймати себе як індивідуальність і цінувати власну неповторність. Впевненість у собі допомагає протистояти стресовим впливам, раціонально сприймати критику на свою адресу. Низькі значення за цією шкалою свідчать про глибокі сумніви людини щодо унікальності своєї особистості, недооцінку

свого духовного «Я», невпевненість та підвищену чутливість до зауважень та критики оточуючих.

Шкала «Самоприйняття» дозволяє судити про вираженість почуття симпатії до себе, згоди людини зі своїми внутрішніми спонуканнями, прийняття себе такою, якою вона є, незважаючи на недоліки та слабкості. Високі значення за даною шкалою характеризують схильність людини приймати себе у всій повноті поведінкових проявів, а саме людина часто відчуває симпатію до себе, до всіх якостей своєї особистості, а свої недоліки вважає продовженням переваг. Низькі значення за цією шкалою вказують на загальний негативний фон ставлення до себе, на схильність сприймати себе занадто критично.

Шкала «Саморозуміння» визначає ступінь розуміння себе, внутрішньої гармонії, або ж, навпаки, сумнівів, незгоди з собою, вираженість тенденцій до самокопання та непродуктивної рефлексії. Високі значення за даною шкалою відповідають людині, в якій переважає позитивне ставлення до себе, яка відчуває баланс між власними можливостями та вимогами оточуючої дійсності, між домаганнями та досягненнями, задоволена життєвою ситуацією та собою. Низькі значення за даною шкалою свідчать про те, що людина знаходиться в стані постійного контролю над власним «Я», розвинена рефлексія переходить у самокопання та самозасудження, справжні бажання не завжди усвідомлюються, що може призводити до почуття власної роздвоєності й суперечливості та виникнення конфлікту між «Я» реальним і «Я» ідеальним.

Шкала «Самозвинувачення» характеризує вираженість негативних емоцій на адресу власного «Я». Високі значення за цією шкалою можна спостерігати в тих, хто бачить у собі насамперед недоліки, хто готовий поставити собі в провину всі свої промахи та невдачі. Спрямованість на самозвинувачення супроводжується розвитком внутрішньої напруги, відчуттям неможливості задоволення основних потреб. Низькі значення за

цією шкалою відображують тенденцію до заперечення власної провини в конфліктних ситуаціях та захисту власного «Я» шляхом звинувачення переважно інших, перенесення відповідальності на оточуючих за усунення бар'єрів на шляху до досягнення мети.

Отже, створений комплекс психодіагностичних методик спрямований на визначення психологічних властивостей, які значущим чином співвідносяться з вираженістю тих або інших проявів гендерної толерантності особистості.

Таким чином, можна зробити *висновок* про те, що феномен гендерної толерантності особистості може бути розглянутим як цілісна єдність когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів, сформованість якого зумовлена комплексом особистісних чинників, таких як ціннісні орієнтації, ступінь розвитку рефлексивних здібностей та емпатійних тенденцій, а також особливості самоствавлення особистості. Безумовно значущим у даному контексті є тип гендерної ідентичності, який також певним чином визначає особливості формування гендерної толерантності особистості.

Вважаємо за необхідне представити діагностичний інструментарій для емпіричної перевірки соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді.

Таблиця 2.1 Діагностичний інструментарій для емпіричної перевірки соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді.

Компоненти	Показники	Методики
Когнітивний	Розуміння досліджуваними значення, змісту та проявів толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ними ідей гендерної рівності та запобігання сексистським проявам.	Авторська анкета «Гендерна толерантність»,
	Ступінь сформованості толерантності досліджуваних до людей, які мають виразні гендерні відхилення від усталених гендерних норм та стереотипів.	Опитувальник Г.Бардієра ВІКТИ «Види і компоненти толерантності/інтолерантності»
	Рівень етнічної, соціальної та особистісної толерантності	Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерої,
Емотивний	Готовність до прийняття гендерної різноманітності інших людей та здатність відчувати емпатію до тих, хто не відповідає усталеним гендерним нормам та стереотипам	Авторська анкета «Гендерна толерантність»
	Рівень розвитку рефлексивних здібностей (максимальна усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій, що відбуваються та взаємозв'язків між ними)	Методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карпова
	Здатність проявляти співчуття до іншої людини, отже, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття, що, в свою чергу, визначає ступінь соціальної адаптованості людини та її здатність до продуктивної	Методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Епштейна)

	взаємодії з оточуючими	
Поведінковий	<p>Готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі;</p> <p>Вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу.</p>	Авторська анкета «Гендерна толерантність»
	Рівень вираженості маскулінно-фемінних проявів та типу їхньої гендерної ідентичності	Методика С.Бем «Психологічна стать» (модифікація А.В. Алексєєвої)
	<p>Визначення нормативних ідеалів та ціннісних переконань досліджуваних, що найбільшим чином впливають на особистісну позицію;</p> <p>Діагностування індивідуальних пріоритетів, що зумовлюють їхню соціальну поведінку</p>	«Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца

Отже, розвиток гендерної толерантності особистості відбувається за допомогою низки соціально-психологічних механізмів, для дослідження яких було підібрано наступний комплекс психодіагностичних методик: авторська анкета «Гендерна толерантність»; опитувальник Г.Бардієра ВІКТИ «Види і компоненти толерантності/інтолерантності»; експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерої; модифікований варіант тестової методики С.Бем «Психологічна стать» (модифікація А.В. Алексєєвої); методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карпова; методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Епштейна); «Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца; опитувальник «Самоствлення» В.В. Століна.

2.2. Показники та рівні розвитку гендерної толерантності у студентів

Для проведення емпіричного дослідження, як вже було зазначено, нами було розроблено авторську методику «Гендерна толерантність», спрямовану на діагностування когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності. В процесі дослідження нами була проведена апробація розробленої авторської методики з метою доведення її валідності, а саме визначено кореляційні взаємозв'язки між її показниками та результатами інших психодіагностичних методик.

Так, за результатами дослідження спостерігається наявність позитивних кореляційних взаємозв'язків між показниками гендерної толерантності за авторською методикою та шкалами експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової «соціальна толерантність» та «толерантність як риса особистості».

Особливо виразним є взаємозв'язок між толерантністю досліджуваних до гендерних відмінностей оточуючих людей та проявами толерантності як стійкої властивості особистості, яка відповідним чином відображує сприйняття різноманітності інших людей ($r=0,34$; $p\leq 0,01$) Зокрема, високий розвиток здатності людини до толерантного сприйняття відмінної позиції та іншої точки

зору оточуючих супроводжується позитивним ставленням також до відхилень від визначених гендерних стереотипів та норм, що є проявом гендерної різноманітності особистості. Готовність проявляти співчуття та емпатію до людей, які суттєво відрізняються від інших супроводжується також вираженістю гендерної толерантності особистості, зокрема, її емотивної складової. Отже, вираженість толерантності як особистісної риси співвідноситься також з високими показниками за гендерною толерантністю досліджуваних.

За результатами кореляційного аналізу значущим є також взаємозв'язок між толерантністю, визначеною за авторською методикою та шкалою соціальної толерантності експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, що становить $r=0,27$, це свідчить про середній рівень, де рівень значущості $p \leq 0,05$.

Так, соціальна толерантність, проявом чого є здатність до прийняття невідповідності поведінки інших людей визначеним соціальним нормам та стереотипам, як правило, охоплює в собі толерантність також й до гендерної різноманітності членів суспільства та прийняття різних сценаріїв реалізації їхньої гендерної ідентичності. Таким чином, соціальна толерантність досліджуваних супроводжується розвинутою гендерною толерантністю, що вказує на позитивний вплив толерантності особистості до соціальних відмінностей членів суспільства на прийняття ними також гендерних особливостей розвитку особистісної ідентичності.

Отже, отримані результати підтверджують валідність розробленої авторської методики, спрямованої на визначення ступеню гендерної толерантності досліджуваних, показники якої відповідають даним, отриманим за допомогою експрес-опитувальника «Індекс толерантності».

Отримані в результаті емпіричного дослідження результати вказують також на наявність значущого кореляційного взаємозв'язку між результатами авторської методики та шкалою гендерної толерантності методики «Види і

компоненти толерантності-інтолерантності», де $r=0,25$; це свідчить про те, що зв'язок середній, а рівень значущості $p \leq 0,05$.

Так, рівень гендерної толерантності визначений за допомогою методики «ВІКТІ» відображує ступінь прийняття досліджуваними відмінностей між людьми різної статі, а саме прийняття ними гендерної різноманітності інших людей та їх здатності реалізовувати розвиток гендерної ідентичності за власним сценарієм. Отже, готовність досліджуваних до толерантного ставлення до невідповідності поведінки людей визначеним гендерним нормам та стереотипам позитивно корелює з даними, отриманими за допомогою авторської методики, що підтверджує її валідність та відповідність цілям емпіричного дослідження.

Таким чином, отримані в результаті емпіричного дослідження дані підтверджують валідність авторської методики, спрямованої на діагностику гендерної толерантності. А саме, дані отримані за допомогою авторської методики «Гендерна толерантність» позитивним чином корелюють зі шкалами соціальної толерантності та особистісної толерантності експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г.У.Солдатової та шкалою гендерної толерантності методики ВІКТІ, що підтверджує її валідність та релевантність цілям і завданням емпіричного дослідження.

За результатами проведеного емпіричного дослідження було встановлено наявність значущих відмінностей між досліджуваними з високим та низьким рівнем гендерної толерантності за даними психодіагностичних методик (вірогідність отриманих даних було підтверджено за допомогою методів статистичного аналізу (коефіцієнт Стьюдента).

А саме, досліджувані з високим та низьким рівнем гендерної толерантності відрізняються особливостями *особистісного самоставлення*. Так, вищі показники когнітивного компоненту гендерної толерантності супроводжуються більш високими результатами за рівнем самоповаги, самоінтересу та самовпевненості. В той самий час, досліджувані, що мають

високі результати за когнітивним компонентом гендерної толерантності характеризуються низьким ступенем самозвинувачення.

Отримані емпіричні дані свідчать про те, що високий ступінь самоінтересу ($t=29,86$; $p\leq 0,01$), ($t=30,05$; $p\leq 0,01$) (за обома шкалами тестової методики), а саме зацікавленість досліджуваних у дослідженні, пізнанні та розвитку власної особистості та її внутрішнього світу позитивним чином взаємопов'язана також з прийняттям певної гендерної різноаспектності оточуючих людей, проявом чого є високий рівень гендерної толерантності.

Вищий рівень когнітивного компоненту гендерної толерантності супроводжується також більш високим ступенем самоповаги ($t=35,71$; $p\leq 0,01$) та самовпевненості ($t=20,05$; $p\leq 0,05$). А саме, досліджувані, які більшою мірою відчують власну самоцінність безумовним чином більше налаштовані також на прийняття інших людей, їх гендерної самобутності та індивідуальності їхньої гендерної ідентичності. Отже, відчуття власної цінності та висока особистісна самооцінка супроводжуються також більш вираженою тенденцією до прийняття гендерної різноманітності інших людей, проявом чого є вищий рівень когнітивного компоненту гендерної толерантності.

Відповідним чином взаємопов'язаний з когнітивним аспектом гендерної толерантності також рівень особистісної самовпевненості, а саме чим більш впевненою та самодостатньою є особистість, тим більше вона налаштована також на прийняття відповідної гендерної варіативності оточуючих людей (рис.2.2.1).

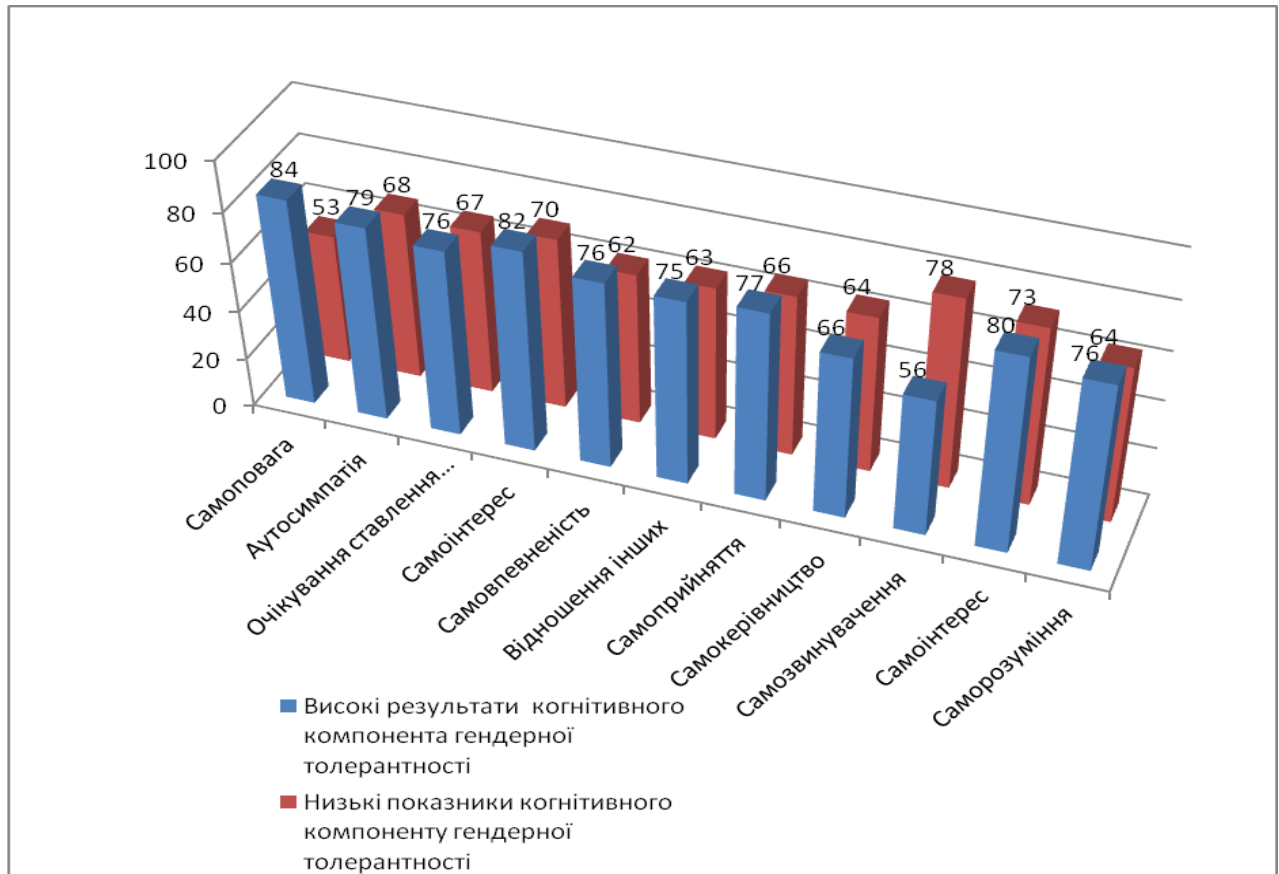

Рис.2.2.1. Відмінності за особистісним самостваленням

між досліджуваними з різним рівнем когнітивного компонента гендерної толерантності

Досить цікавою є також відмінність за ступенем самозвинувачення ($t=-37,34$; $p\leq 0,01$) між опитуваними з високим та низьким рівнем когнітивного компонента гендерної толерантності, а саме досліджуванні з високою гендерною толерантністю меншою мірою схильні до надмірного самозвинувачення та знаходження можливих причин для невдоволення та самокритики. Зазначена закономірність свідчить про те, що досліджувані, які схильні до надмірної самокритики та переживання з приводу можливих недоліків та власних помилок також налаштовані на знаходження негативних аспектів в контексті гендерної різноманітності та не готові приймати осіб, поведінка яких суттєво відрізняється від гендерних норм та стандартів.

Таким чином, отримані емпіричні дані вказують на те, що вираженість когнітивного компонента гендерної толерантності супроводжується більш високою зрілістю особистісної ідентичності досліджуваних, проявом чого є

більш високий рівень самоповаги та самовпевненості, що, в свою чергу, супроводжується більш високим ступенем самоінтересу та відсутністю тенденції до надмірної самокритики та самозвинувачення. Отже, вищий рівень зрілості оцінного компоненту особистісного самоствавлення супроводжується більш високими показниками когнітивного компоненту гендерної толерантності, що має бути враховано в процесі побудови програм, спрямованих на підвищення толерантності особистості у гендерному вимірі сучасного українського суспільства.

Різний ступінь вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності досліджуваних також супроводжується відповідними особливостями їх особистісного самоствавлення. А саме, досліджувані, які мають більш високі результати за емотивним компонентом гендерної толерантності відрізняються вищим ступенем аутосимпатії ($t=32,56$; $p\leq 0,01$), проявом чого є відповідне ставлення до проявів гендерної різноманітності у оточуючих людей. Так, опитувані які більшою мірою відчують любов до себе та приймають як свої позитивні риси, так і можливі недоліки, так само толерантно ставляться і до оточуючих, поведінка яких може мати різний ступінь відповідності їх гендерній ідентичності. А саме, прийняття та позитивне ставлення до своїх особистісних проявів відповідним чином зумовлює також толерантне ставлення до гендерної різноманітності та невідповідності поведінки інших людей визначеним гендерним нормам та стереотипам.

В свою чергу, досліджувані, які відрізняються вищим ступенем вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності також більшою мірою очікують на позитивне ставлення з боку інших людей ($t=26,61$; $p\leq 0,05$), ($t=30,23$; $p\leq 0,01$) (результати за обома шкалами тесту), що є безперечним наслідком їхнього толерантного ставлення до оточуючих (рис.2.2.2).

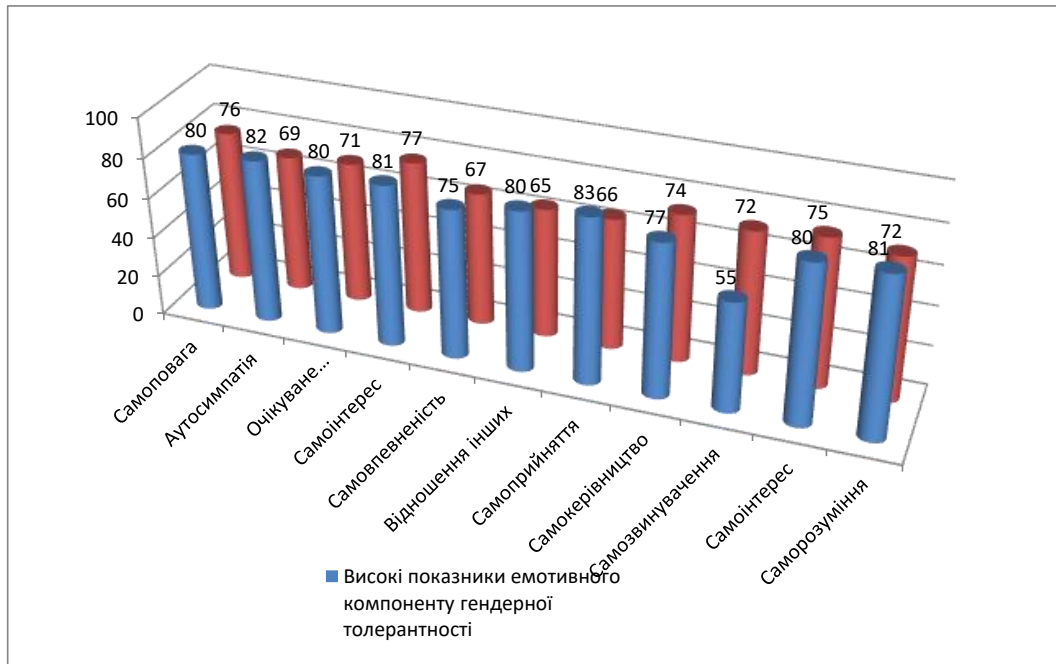

Рис.2.2.2. Відмінності за особистісним самоствавленням між досліджуваними з різним рівнем емотивного компоненту гендерної толерантності

А саме, опитувані, які налаштовані на толерантне ставлення до інших людей також очікують на відповідне ставлення до себе з боку оточуючих, що й зумовлює окреслену закономірність. Емпіричним виміром даної закономірності є вищі показники у досліджуваних з більш високими показниками емотивного компоненту гендерної толерантності за шкалами «очікування ставлення інших» та «ставлення інших», що підкреслює наявність позитивних настанов щодо ставлення оточуючих у досліджуваних з вищими результатами за емотивним компонентом гендерної толерантності.

Цілком закономірним є також вищий рівень самоприйняття ($t=34,55$; $p \leq 0,01$), у досліджуваних з більш високими показниками емотивного компоненту гендерної толерантності, а саме прийняття себе, своїх переваг та недоліків та високий ступінь аутосимпатії зумовлює також толерантне етичне ставлення до оточуючих, навіть у випадку відмінності їхньої поведінки від установлених гендерних стереотипів. Отже, вищий рівень особистісного

самоприйняття який є проявом більшої зрілості особистісної ідентичності зумовлює також можливість толерантного ставлення людини до оточуючих, а саме прийняття їхньої гендерної різноманітності та невідповідності психологічних проявів їхній біологічній статі.

Цілком логічним є також вищий ступінь саморозуміння ($t=28,53$; $p\leq 0,05$), притаманний досліджуваним з вищими показниками емотивного компоненту гендерної толерантності, а саме можливість продуктивного самоаналізу та рефлексії, наслідком чого є більш розвинута здатність зрозуміти особливості свого внутрішнього світу, що зумовлює також готовність розуміти поведінку інших людей та проявляти меншу критичність до різноманітних гендерних проявів їх життєвої самореалізації. Отже, розглянуті рефлексивні здібності, наслідком чого є високий рівень саморозуміння зумовлюють також розвиток емотивних проявів гендерної толерантності, що в результаті призводить до зменшення ступеню потенційної конфліктності в процесі міжособистісної взаємодії та зростання рівня емпатійності і гармонійності спілкування у гендерному просторі.

Досліджувані з вищими показниками емотивного компоненту гендерної толерантності відрізняються також меншим ступенем самозвинувачення ($t=-33,42$; $p\leq 0,01$), що є цілком логічним, а саме надмірна схильність до звинувачення себе призводить до зниження готовності до емпатійної взаємодії з іншими людьми, наслідком чого є зменшення ступеню толерантності міжособистісної взаємодії та особистісного прийняття гендерної різноманітності інших людей.

Вищі показники поведінкового компоненту гендерної толерантності супроводжуються більш високими результатами за шкалами «очікуване ставлення інших» ($t=32,01$; $p\leq 0,01$) та «ставлення інших» ($t=33,28$; $p\leq 0,01$), що є цілком логічним, а саме досліджувані, які більшою мірою налаштовані на позитивне ставлення до себе з боку оточуючих також проявляють в своїй поведінці толерантність до можливих гендерних

відмінностей та невідповідності поведінкових проявів інших людей визначеним гендерним стандартам та стереотипам.

Даній категорії досліджуваних притаманний також вищий рівень самоприйняття ($t=27,79$; $p\leq 0,05$), який безумовним чином впливає на їх здатність до гендерної толерантності до інших людей. А саме, досліджувані, які мають високий ступінь самоприйняття відрізняються також більшою гармонійністю їх особистісної ідентичності, що, в свою чергу, зумовлює їх налаштованість на толерантну взаємодію з оточуючими.

Найвиразніше відмінності між досліджуваними з високим та низьким рівнем вираженості поведінкового компоненту гендерної толерантності проявляються за ступенем самокерівництва ($t=35,67$; $p\leq 0,01$), а саме досліджувані, що відрізняються більш високою здатністю до саморегуляції власної поведінки також мають вищу толерантність у гендерному просторі, так як вони свідомо контролюють свою поведінку по відношенню до людей, які мають різноманітні гендерні відмінності, тобто, гендерна ідентичність яких є досить відмінною від можливих стандартів та норм (рис.2.2.3).

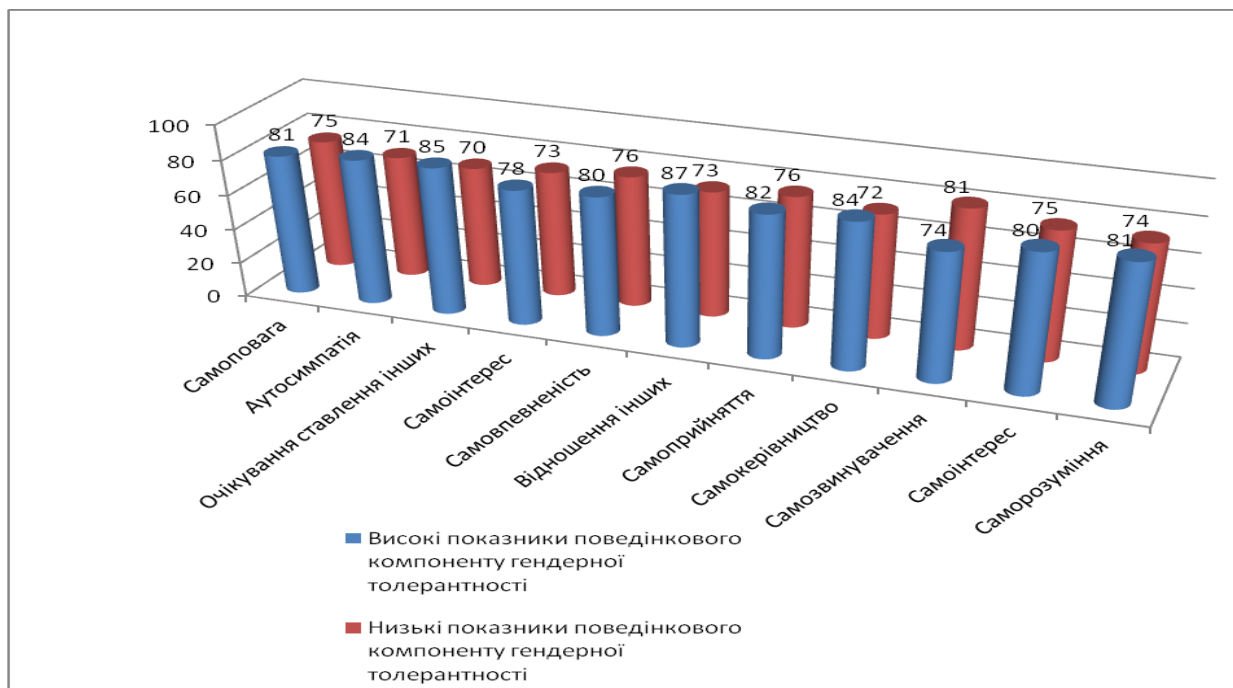

Рис.2.2.3. Відмінності за особистісним самоставленням між досліджуваними з різним рівнем поведінкового компоненту гендерної толерантності

Досить важливим критерієм толерантності в даному контексті є ступінь самозвинувачення ($t=-27,81$; $p\leq 0,05$), а саме налаштованість досліджуваних на критичне ставлення до власних недоліків та помилок, що, в свою чергу, викликає зниження ступеню гендерно толерантної поведінки. Таким чином, вираженість тенденції до надмірно критичного ставлення до власних особистісних проявів супроводжується також зниженням гендерно толерантних проявів у поведінковому просторі особистості.

Високі показники за ступенем саморозуміння ($t=27,02$; $p\leq 0,05$), також супроводжується вищим рівнем поведінкового компоненту гендерної толерантності, а саме особистість, яка розуміє та приймає свої властивості, риси характеру та поведінку більшою мірою здатна до гендерно толерантної поведінки та прийняття різноманітності інших людей. Визначена відмінність є цілком логічною, адже досліджувані, які більшою мірою розуміють себе здатні також до прийняття оточуючих людей, проявом чого є вищий рівень поведінкової толерантності у гендерному вимірі.

Таким чином, за результатами емпіричного дослідження вищий рівень поведінкового компоненту гендерної толерантності супроводжується більш високим ступенем очікування на позитивне ставлення інших людей, а також вищим рівнем самокерівництва, самоприйняття, саморозуміння та більш низьким ступенем самозвинувачення.

Означені закономірності за результатами тесту «Самоставлення» дозволяють окреслити значущі відмінності за особливостями самоставлення досліджуваних з різним рівнем вираженості гендерної толерантності. А саме, вираженість когнітивного компоненту гендерної толерантності супроводжується вищим ступенем самоповаги, самоінтересу та самовпевненості, а також більш низькою тенденцією до самозвинувачення, що забезпечує здатність особистості до усвідомлення та прийняття гендерних відмінностей інших людей. Рівень емотивного компоненту гендерної толерантності супроводжується більш високим ступенем аутосимпатії, очікуванням на позитивне ставлення оточуючих, а також вищим рівнем

особистісного самоприйняття, саморозуміння та низькою схильністю до самозвинувачення.

Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності співвідноситься з очікуваннями досліджуваних на позитивне ставлення до себе з боку оточуючих людей, а також з вищим ступенем самокерівництва, самоприйняття, саморозуміння та з більш низьким рівнем самозвинувачення.

Рівень гендерної толерантності певним чином співвідноситься також зі ступенем *особистісної рефлексивності*, а саме спостерігаються значущі відмінності за рівнем рефлексивності між досліджуваними з високими та низькими показниками когнітивного компоненту гендерної толерантності. Так, значущо вищий ступінь особистісної рефлексивності спостерігається у досліджуваних з більш високим рівнем вираженості когнітивної складової гендерної толерантності ($t=30,81$; $p\leq 0,01$). А саме, досліджувані, які мають вищий рівень особистісної рефлексивності, як правило, більше налаштовані на самоаналіз, що супроводжується також готовністю до прийняття та толерантного ставлення до гендерних відмінностей і відхилень поведінки оточуючих від усталених норм та стереотипів (рис.2.2.4).

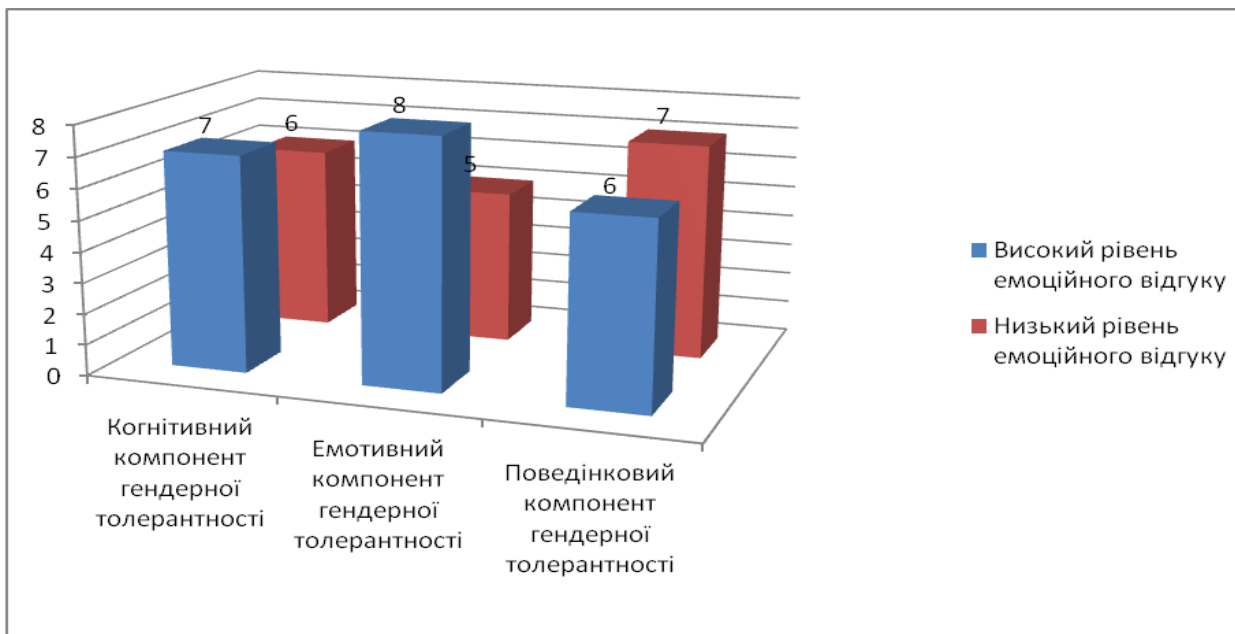

Рис.2.2.4. Відмінності за вираженістю компонентів гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем розвитку особистісної рефлексивності

Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності також супроводжується наявністю значущих відмінностей за рівнем особистісної рефлексивності ($t=26,03$; $p\leq 0,05$). А саме, досліджувані, які мають вищу здатність до рефлексії більшою мірою готові проявляти також поведінкову толерантність до гендерних відмінностей, що зумовлено більш високим ступенем самоконтролю, проявом чого є можливість попередження та зниження потенційної гендерної конфліктності в процесі міжособистісної взаємодії. Завдяки активній дії механізмів проєкції та ідентифікації, а також перспективної рефлексії досліджувані здатні спрогнозувати можливі наслідки власної поведінки, що дозволяє їм ефективно долати та попереджувати ймовірні конфлікти у гендерному вимірі.

Таким чином, вищий рівень розвитку особистісної рефлексивності супроводжується розвинутою гендерною толерантністю, а саме співвідноситься з вищою вираженістю її когнітивного та поведінкового аспектів, що в результаті сприяє більшій готовності досліджуваних до гендерно толерантної поведінки у соціальному просторі.

За результатами емпіричного дослідження спостерігається також наявність значущих відмінностей за рівнем *емпатії*, діагностованої за шкалою «емоційного відгуку» між досліджуваними з високим та низьким рівнем емотивного компонента гендерної толерантності ($t=30,08$; $p\leq 0,01$).

А саме, вищі бали за результатами опитувальника супроводжуються більш високими показниками за рівнем емотивного компонента гендерної толерантності. Отже, чим більш вираженою є здатність до емоційного прийняття, співпереживання та емоційної саморегуляції, тим більш високими є показники емотивного компоненту гендерної толерантності, тобто, тим більшою мірою опитувані налаштовані на емоційне прийняття тих членів соціуму, чия поведінка суттєво відрізняється від усталених гендерних норм та стандартів. Таким чином, здатність до емпатії та емоційного самоконтролю забезпечує готовність досліджуваних також до прийняття гендерних

відмінностей та толерантного ставлення до можливих відхилень від визначених правил і принципів у гендерному просторі (рис.2.2.5).

За результатами дослідження за когнітивно-поведінковими аспектами гендерної толерантності не спостерігається значущих відмінностей за ступенем емпатії, діагностованим за допомогою даного опитувальнику.

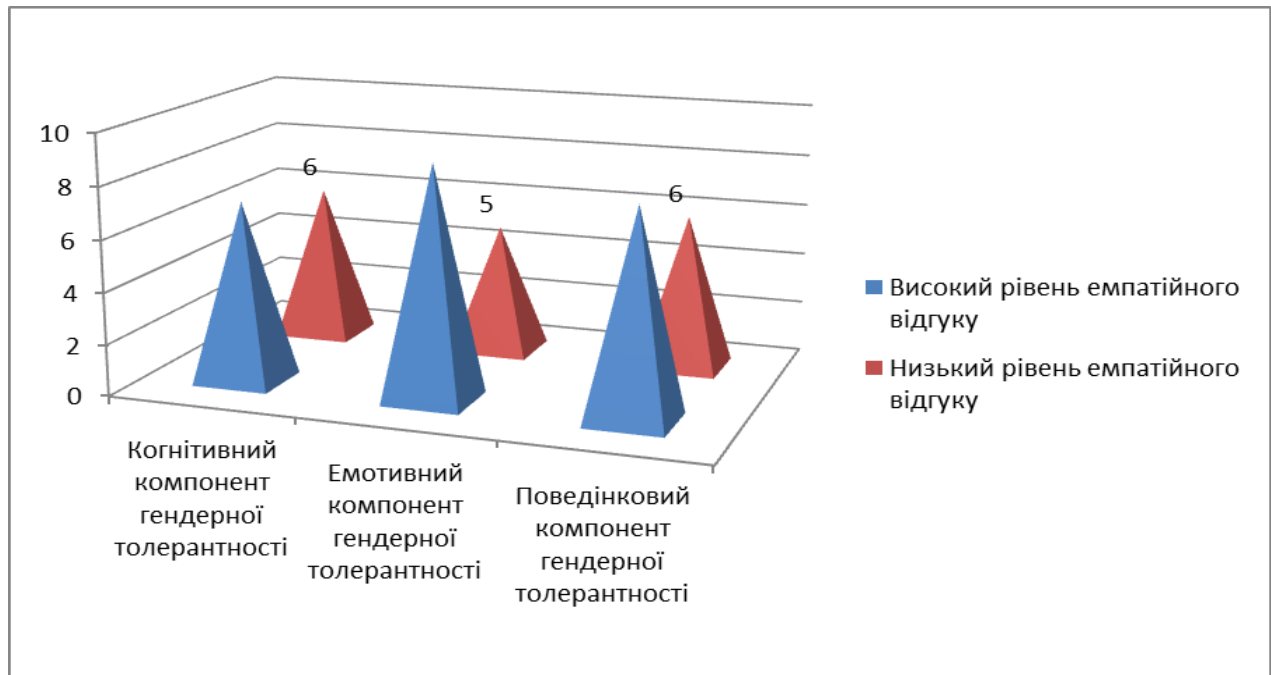

Рис.2.2.5. Відмінності за вираженістю компонентів гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем емоційного відгуку

Таким чином, на основі отриманих даних можна зробити висновок про те, що особистісна рефлексивність та емпатійність значущими чином співвідносяться з рівнем гендерної толерантності, а саме вищий ступінь рефлексивності супроводжується більшими показниками когнітивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності, тоді як особистісна емпатійність співвідноситься з більш високими результатами за ступенем вираженості емотивної складової гендерної толерантності.

Значущі відмінності між досліджуваними з різним ступенем гендерної толерантності спостерігаються також за рівнем вираженості їх *ціннісних орієнтацій*. Зокрема, досліджувані, які мають високу вираженість владних

тенденцій відрізняються нижчим рівнем готовності до прояву гендерної толерантності, зокрема, її когнітивного аспекту ($t=-26,72$; $p\leq 0,05$). Так, досліджувані, які прагнуть до реалізації своїх владних тенденцій та отримання визнання у соціальному оточенні більше налаштовані також на дотримання певних гендерних норм та стандартів, проявом чого є нижчий рівень вираженості гендерної толерантності, зокрема, її когнітивної складової. У свою чергу, нижча вираженість владних тенденцій супроводжується, як правило, більш широким діапазоном сприйняття можливих гендерних відхилень та варіацій, що є проявом більш високого рівня гендерної толерантності у її когнітивному вимірі.

Поряд з цим вираженість мотиваційних тенденцій, а саме прагнення до активної поведінки та отримання нових вражень супроводжуються вищим ступенем гендерної толерантності, а саме чим більшою мірою досліджувані налаштовані на пізнання нового, тим більшу толерантність вони проявляють по відношенню до існуючих відхилень та проявів гендерної різноманітності у поведінці оточуючих людей ($t=24,08$; $p\leq 0,05$). Таким чином, відкритість до нового та прийняття активної життєвої позиції співвідносяться з вищою гендерною толерантністю досліджуваних у когнітивному просторі, а саме з прийняттям ймовірності різноманітних гендерних проявів, незалежно від ступеню їх відповідності усталеним гендерним нормам та стереотипам.

Позитивним чином з гендерною компетентністю співвідноситься також значущість такої цінності, як самостійність, а саме чим більше досліджувані цінують власну автономність, яка є для них умовою прояву їх креативних здібностей, тим вищий ступінь гендерної толерантності проявляється у їхніх життєвих настановах та світоглядних переконаннях ($t=32,41$; $p\leq 0,01$)

А саме, опитувані, які більше цінують свободу власного самовираження та можливість креативного самоздійснення, так само толерантно ставляться й до різноманітних гендерних проявів інших людей, дозволяючи їм бути самими собою в процесі реалізації власної гендерної ідентичності.

Прийняття універсализму, як цінності, що уособлює в собі толерантне ставлення та гармонійну взаємодію з іншими людьми, безперечним чином співвідноситься з більш високим ступенем гендерної толерантності ($t=33,45$; $p\leq 0,01$). А саме, досліджувані, які щонайбільше цінують толерантність та гармонійність в процесі міжособистісної взаємодії, як правило, відрізняються толерантними когнітивними настановами також й у гендерному просторі, проявом чого є прийняття гендерної різноманітності інших людей.

Досліджувані, які особливо цінують традиції, а саме вважають за необхідне суворе дотримання правил, норм та стереотипів проявляють нижчий рівень вираженості когнітивного компоненту гендерної толерантності ($t=-34,08$; $p\leq 0,01$). Так, переконаність у необхідності ретельно відтворювати певні норми та стандарти супроводжується зниженням ступеню толерантності до гендерної різноманітності інших людей, зокрема, зменшенням ступеню вираженості її когнітивного компоненту (рис.2.2.6).

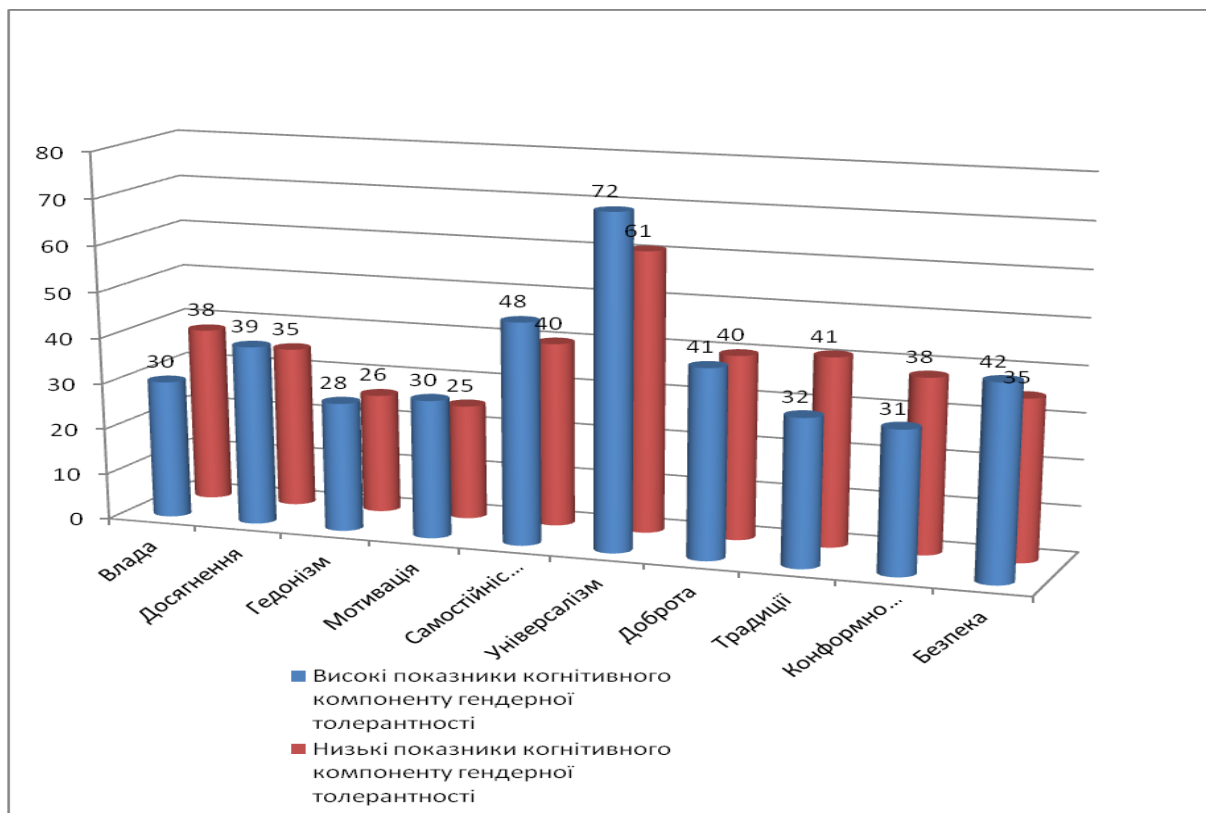

Рис.2.2.6. Відмінності за ціннісними орієнтаціями між досліджуваними з різним рівнем розвитку когнітивного компоненту гендерної толерантності

Рівень конформності також цілком логічним чином співвідноситься із ступенем гендерної толерантності, а саме схильність досліджуваних до проявів конформної поведінки, супроводжується нижчою вираженістю когнітивного компоненту гендерної толерантності ($t=-23,92$; $p\leq 0,05$). Зазначена закономірність є цілком логічною, адже прийняття конформності як значущої особистісної цінності безперечним чином супроводжується налаштованістю досліджуваних на суворе дотримання визначених гендерних норм і стандартів та заперечення можливих відхилень від існуючих гендерних стереотипів.

Поряд з цим важливість для досліджуваних такої цінності, як «безпека», яка охоплює в собі необхідність дотримання соціального порядку та можливість гармонійного розвитку особистості у суспільстві супроводжується більш високим ступенем вираженості когнітивного компоненту гендерної толерантності ($t=23,62$; $p\leq 0,05$). Так, важливість можливості гармонійного та безпечного розвитку особистості у соціумі безперечним чином супроводжується прийняттям прав інших людей на свободу особистісного самовиявлення, важливою складовою якого є також різноманітні прояви гендерної ідентичності. Отже, толерантність до гендерної різноманітності безперечним чином поєднується зі значущістю для опитуваних такої цінності, як «безпека», яка уособлює в собі можливість гармонійного розвитку особистості у суспільстві.

Таким чином, вираженість когнітивного компоненту гендерної толерантності супроводжується пріоритетністю для досліджуваних таких ціннісних орієнтацій як мотивація досягнень, самостійність, безпека та універсалізм, що в цілому забезпечує їхню здатність до прийняття гендерної різноманітності в оточуючому середовищі, завдяки відкритості новому, самостійності щодо визначення можливих норм та правил та налаштованості на гармонійну взаємодію членів суспільства.

В той самий час, вираженість таких ціннісних орієнтацій як владні тенденції, традиції та конформність відображує значущість для досліджуваних відповідності певним соціальним стандартам, слідування встановленим

нормам, правилам та дотримання соціального порядку, що, в свою чергу, негативним чином співвідноситься з проявами толерантності, а саме з вираженістю когнітивного компонента гендерної толерантності.

Отже, пріоритетність для досліджуваних тих або інших ціннісних орієнтацій певним чином співвідноситься з рівнем розвитку гендерної толерантності, зокрема, вираженістю її когнітивного аспекту, що необхідно обов'язково враховувати при створенні програм, спрямованих на розвиток гендерно толерантних настанов досліджуваних, які, в свою чергу, визначають їх здатність до толерантної поведінки у гендерному просторі.

Ступінь вираженості емотивного компонента гендерної толерантності також певним чином співвідноситься з рівнем значущості тих або інших ціннісних орієнтацій досліджуваних. А саме, чим вищий рівень гедонізму спостерігається у досліджуваних, тим більшою мірою вони спрямовані також на прийняття гендерної різноманітності інших людей ($t=35,61$; $p\leq 0,01$). Так, налаштування людей на оптимістичне ставлення до життя та бажання наповнити його позитивними емоціями і враженнями супроводжується також готовністю до прийняття гендерної різноманітності інших людей та надання їм емоційної підтримки у випадку виникнення можливих суперечностей в процесі гендерної самоідентифікації.

Мотивація досліджуваних на отримання нових вражень та активну самореалізацію також супроводжується вищими показниками за емотивним компонентом гендерної толерантності ($t=25,78$; $p\leq 0,05$). А саме, досліджувані, які спрямовані на розвиток та зміни також більшою мірою готові сприймати гендерну різноманітність інших людей та їх невідповідність визначеним нормам і правилами поведінки, наслідком чого є зростання показників емотивного компонента гендерної толерантності.

Цілком логічним чином узгоджується з гендерною толерантністю значущість для досліджуваних такої цінності, як універсалізм ($t=30,15$; $p\leq 0,01$), а саме важливість толерантного ставлення та гармонійної взаємодії з оточуючими супроводжується вищою готовністю до прийняття

гендерних відмінностей та проявів емпатії і співчуття по відношенню до досліджуваних, які можуть стикатись з негативним ставленням інших людей через їхню невідповідність усталеним стереотипам та нормам гендерної поведінки (рис.2.2.7).

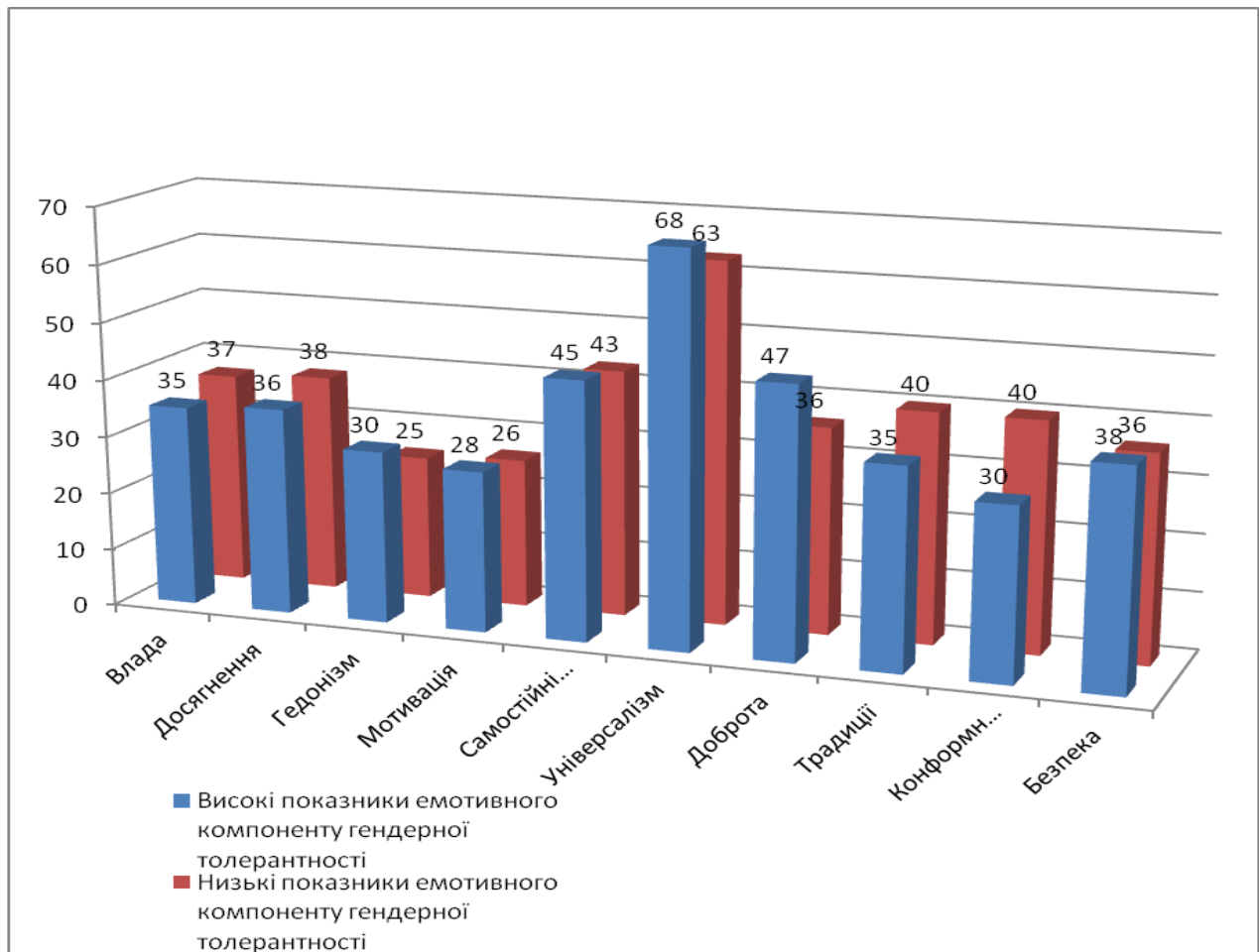

Рис.2.2.7. Відмінності за ціннісними орієнтаціями між досліджуваними з різним рівнем емотивного компоненту гендерної толерантності

Досить виразними відмінностями за ступенем вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності супроводжується значущість для досліджуваних такої ціннісної орієнтації як «доброта» ($t=36,78$; $p \leq 0,01$). А саме, чим більше досліджувані вважають для себе пріоритетним наявність гуманістичних настанов, тим більшою мірою вони схильні до співчуття та емпатії по відношенню до проявів гендерної різноманітності в поведінці оточуючих людей, що є досить важливою передумовою гендерно толерантної поведінки.

Пріоритетність «традицій», як вже було зазначено, негативним чином співвідноситься з готовністю досліджуваних до толерантної поведінки у гендерному просторі ($t=-27,08$; $p\leq 0,05$). Так, досліджувані, які прагнуть до ретельного наслідування традиційних норм та стереотипів менше схильні до емпатії та прийняття по відношенню до нестандартних проявів у поведінці оточуючих людей. Отже, надмірна значущість традицій у житті людини супроводжується зниженням здатності до прояву гендерної толерантності у комунікативному просторі, зокрема, її емотивного компоненту.

Цілком традиційною є також роль конформності в контексті гендерної толерантності особистості, а саме досліджувані, які схильні до пристосування та ретельного відтворення норм і правил поведінки відрізняються нижчим ступенем вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності ($t=-31,02$; $p\leq 0,01$). А саме, у досліджуваних, які схильні до конформізму більшою мірою проявляються тенденції до засудження та покарання людей, гендерна поведінка яких суттєво відрізняється від усталених норм та стандартів. В той самий час, як вже було зазначено, досліджувані з високим ступенем особистісної автономності більшою мірою налаштовані на гендерну толерантність у міжособистісному спілкуванні з іншими людьми.

Таким чином, вищий ступінь вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності супроводжується пріоритетністю для досліджуваних таких ціннісних орієнтацій як гуманістична спрямованість, мотивація на активну поведінку, універсалізм як толерантне ставлення та гармонійна взаємодія з оточуючими і гедоністичні тенденції. В свою чергу, пріоритетність для досліджуваних традицій та конформних тенденцій супроводжується більш низьким ступенем емотивного компоненту гендерної толерантності, а саме посиленням прагненням до дотримання визначених гендерних норм і стандартів, що безумовним чином призводить до зниження емоційної толерантності досліджуваних у гендерному просторі.

Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності також певним чином співвідноситься зі значущістю ціннісних орієнтацій

досліджуваних, а саме пріоритетність для них владних тенденцій негативним чином узгоджується з рівнем поведінкового компоненту гендерної толерантності. Так, чим більшою мірою досліджувані налаштовані на досягнення певної владної позиції, тим менше вони готові проявляти гендерну толерантність у міжособистісній взаємодії, а саме тим більш традиційним є для них відстоювання власної позиції в процесі спілкування з оточуючими людьми та засудження можливих відхилень від визначених гендерних стандартів ($t=-22,38$; $p\leq 0,05$) (рис.2.2.8).

Досліджувані, орієнтовані на досягнення та соціальну успішність також не схильні до проявів толерантності у своїй взаємодії з іншими людьми ($t=-31,07$; $p\leq 0,01$). А саме, найголовнішим для них є досягнення соціальної успішності та різноманітних ознак високого соціального статусу, що не супроводжується тенденцією до поступок та пристосування до поведінкових відмінностей оточуючих людей у соціальному просторі. Отже, пріоритетом для даної категорії опитуваних стає їхня соціальна успішність, статус та визнання, відповідно, вони менше налаштовані на толерантну поведінку по відношенню до інших, що може призводити до ймовірних конфліктів у гендерному просторі.

Наявність вираженої мотивації досягнень, що часто супроводжується потребою у нових враженнях співвідноситься з вищим ступенем поведінкових проявів гендерної толерантності ($t=25,01$; $p\leq 0,05$). А саме, налаштованість досліджуваних на відкриття нового, особистісний розвиток та знаходження нових вимірів самореалізації поєднується з вищим ступенем прийняття ними гендерних відмінностей між людьми та толерантним ставленням до їхньої гендерної різноманітності.

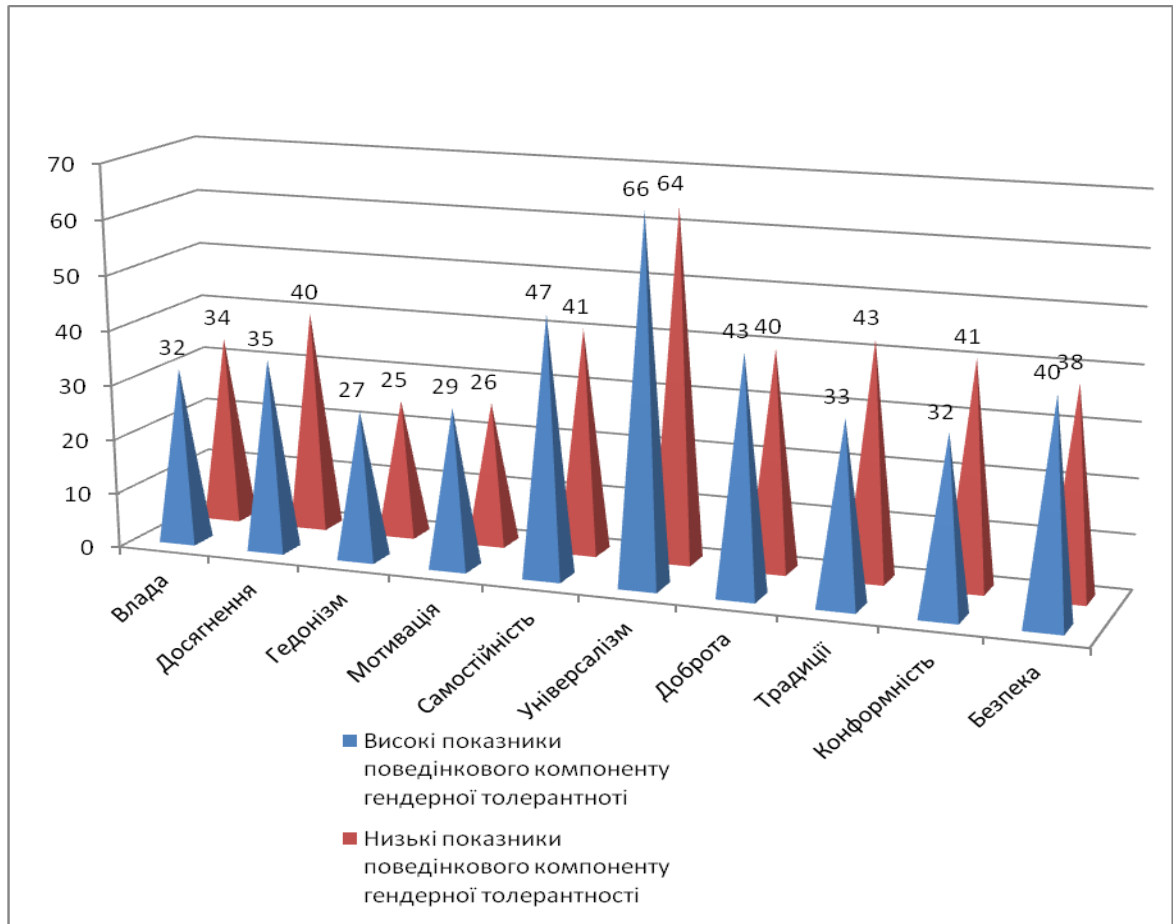

Рис.2.2.8. Відмінності за ціннісними орієнтаціями між досліджуваними з різним рівнем поведінкового компонента гендерної толерантності

Так само позитивним чином співвідноситься з поведінковою гнучкістю пріоритетність для досліджуваних такої ціннісної орієнтації як самостійність ($t=31,28$; $p \leq 0,01$). А саме, чим більшою мірою досліджувані налаштовані на прояв автономності та незалежності у своїх поглядах та вчинках, тим більше вони також схильні приймати право інших людей на своє особистісне самовизначення, важливою складовою якого є гендерна самоідентифікація. Отже, здатність досліджуваних проявляти автономність супроводжується, як правило, їхньою налаштованістю на гармонійну толерантну взаємодію з іншими людьми, проявом чого є вираженість поведінкового компонента гендерної толерантності.

В той самий час, прагнення досліджуваних до відтворення традицій та надмірного слідування нормам і стереотипам негативним чином

співвідноситься з вираженістю поведінкового компоненту гендерної толерантності, а саме чим більш важливим для них є дотримання певних правил, тим менше вони налаштовані на прийняття гендерної різноманітності інших людей ($t=-34,53$; $p\leq 0,01$). Отже, коли відтворення у своїй поведінці певних стереотипних паттернів є надзвичайно важливим для досліджуваних, вони проявляють меншу ступінь готовності до реалізації толерантних способів поведінки в ситуації потенційних гендерних конфліктів.

Високий рівень конформності безумовним чином супроводжується більш низьким ступенем поведінкового компоненту гендерної толерантності, що обумовлено вираженим прагненням до наслідування поведінки більшості та бездумного відтворення визначених гендерних норм та стандартів ($t=-36,06$; $p\leq 0,01$).

А саме, досліджувані, для яких особливо важливою є така цінність як конформність, значно менше налаштовані на толерантну поведінку в ситуації потенційного гендерного конфлікту. Так, вони намагаються усіляко відстоювати необхідність відповідності поведінки людей певним правилами та вимогами, обмежуючи при цьому їх право на вільний розвиток своєї гендерної ідентичності.

Таким чином, вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності супроводжується для досліджуваних значущістю таких цінностей як самостійність та мотивація розвитку, в той самий час як владні тенденції та надмірне прагнення до досягнень, а також до наслідування традицій і норм та високий рівень конформності супроводжуються більш низькими показниками за даними компонентом гендерної толерантності.

Отже, як вже було зазначено, бажання досліджуваних відстоювати власну автономність та їх спрямованість на розвиток і відкриття нового поєднується з налаштованістю на прийняття гендерної різноманітності інших людей.

В той самий час, вираженість мотивації досягнення, владних тенденцій та надмірне слідування традиціям й високий рівень конформності супроводжуються налаштованістю досліджуваних на відтворення норм та

правил поведінки більшості, що, в свою чергу, співвідноситься зі зниженням вираженості поведінкового компоненту гендерної толерантності та зменшенням готовності до толерантної взаємодії з іншими людьми.

Таким чином, результати емпіричного дослідження свідчать про те, що пріоритетність для досліджуваних тих або інших ціннісних орієнтацій супроводжується значущими відмінностями за ступенем вираженості компонентів гендерної толерантності. А саме, важливість таких ціннісних орієнтацій як мотивація досягнення, самостійність, безпека та універсалізм співвідноситься з більш високими показниками за когнітивним компонентом гендерної толерантності, тоді як пріоритетність владних тенденцій, традицій та конформності, навпаки, узгоджується з більш низькими показниками за даним компонентом гендерно толерантних проявів.

Емотивний компонент гендерної толерантності позитивним чином співвідноситься з такими ціннісними орієнтаціями як гуманістична спрямованість, мотивація на активну поведінку, універсалізм та вираженість гедоністичних тенденцій, в той час як бажання дотримуватись традицій та прагнення до конформності супроводжується більш низькою вираженістю емотивного компоненту гендерної толерантності.

Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності супроводжується значущістю для досліджуваних таких цінностей як самостійність та мотивація розвитку, в той самий час як владні тенденції та надмірне прагнення до досягнень, а також до наслідування традицій і норм та високий рівень конформності супроводжуються більш низькими показниками за даними компонентом гендерної толерантності.

За результатами емпіричного дослідження спостерігається також наявність значущих відмінностей за вираженістю компонентів гендерної толерантності у досліджуваних, які відрізняються характеристиками своєї *гендерної ідентичності*. Так, досліджувані з високим ступенем вираженості маскуліних характеристик відрізняються нижчими показниками за рівнем гендерної толерантності.

А саме, високомаскулінні досліджувані мають менший ступінь вираженості когнітивного компоненту гендерної толерантності ($t=-31,01$; $p\leq 0,01$), зокрема, вираженість типових проявів маскулінності, таких як цілеспрямованість, активність, сміливість, визначеність та ін. співвідноситься також зі ствердженням необхідності відповідати певним нормам та стереотипам, що зумовлює відповідне ставлення до гендерної різноманітності оточуючих (рис. 2.2.9).

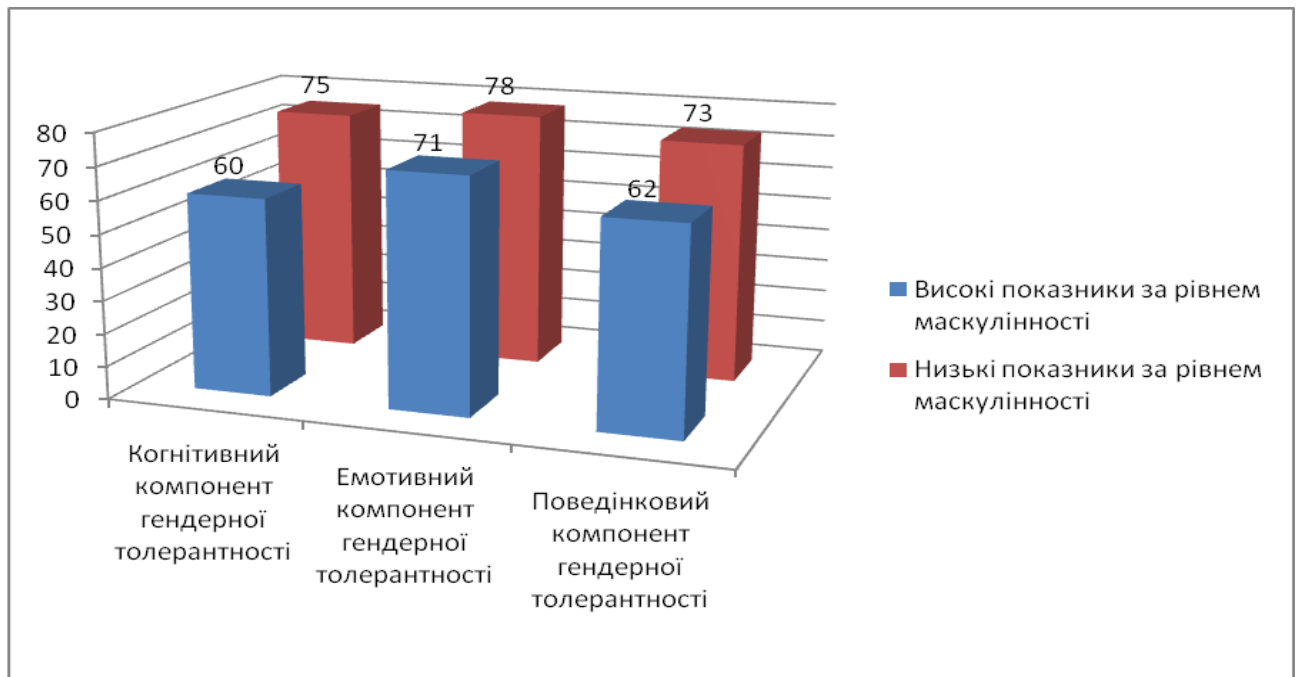

Рис.2.2.9. Відмінності за показниками гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем вираженості маскулінних якостей

Так, опитувані, які мають високий рівень вираженості маскулінних властивостей дотримуються думки про те, що гендерно невідповідна поведінка має бути відповідним чином засудженою з боку оточуючих з метою досягнення узгодженості між гендерними проявами членів суспільства та типовими гендерними стандартами і стереотипами, відображенням чого є більш низький рівень поведінкового компоненту гендерної толерантності у даній категорії досліджуваних ($t=-27,34$; $p\leq 0,05$).

Таким чином, вираженість маскулінних характеристик супроводжується зниженням здатності досліджуваних до прийняття гендерної різноманітності оточуючих людей та до толерантного ставлення до можливих відхилень від стандартних норм та правил поведінки у суспільстві.

На противагу цьому низькомаскулінні досліджувані більшою мірою налаштовані на прийняття гендерних відхилень та вважають, що кожна людина має право на індивідуальну гендерну самоактуалізацію та вільний прояв її гендерної ідентичності. Так, низька вираженість маскулінних рис супроводжується вищим ступенем прийняття спонтанних гендерних самопроявів та толерантним ставленням до гендерної різноманітності та невідповідності оточуючих певним стандартам та нормам.

А саме, невисокі показники за ступенем маскулінності супроводжують готовність досліджуваних до толерантного ставлення до поведінки оточуючих, яка суттєво відрізняється від певних гендерних стандартів, що може викликати у більшості членів суспільства відповідне нерозуміння та неприйняття. На противагу цьому, досліджувані з нижчими показниками за вираженістю маскулінних рис вважають цілком прийнятним бажання інших людей проявляти їхню гендерну ідентичність за власним сценарієм, який може не відповідати очікуванням оточуючих.

Таким чином, низька вираженість маскулінних якостей супроводжується більш високою готовністю досліджуваних до прийняття нестандартних гендерних проявів оточуючих людей, про що свідчить наявність відповідних світоглядних настанов та певного типу поведінки в процесі взаємодії з членами суспільства, поведінка яких відрізняється суттєвою невідповідністю певним гендерним нормам та стандартам. Отже, можна зробити висновок про те, що високомаскулінні досліджувані відрізняються недостатнім рівнем гнучкості та готовності до компромісів в ситуації конфліктної гендерної взаємодії та надають перевагу стереотипним гендерним проявам й поведінці.

Рівень фемінних властивостей досліджуваних також значущим чином співвідноситься зі ступенем вираженості відповідних компонентів гендерної

толерантності. Так, високі показники за рівнем психологічної фемінності супроводжуються вищим ступенем вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності ($t=33,28$; $p\leq 0,01$), а саме високофемінні досліджувані більшою мірою готові до прийняття гендерно невідповідної поведінки та проявляють вищу схильність до емпатії і співчуття по відношенню до оточуючих, які певним чином порушують гендерні стандарти та норми (рис.2.2.10).

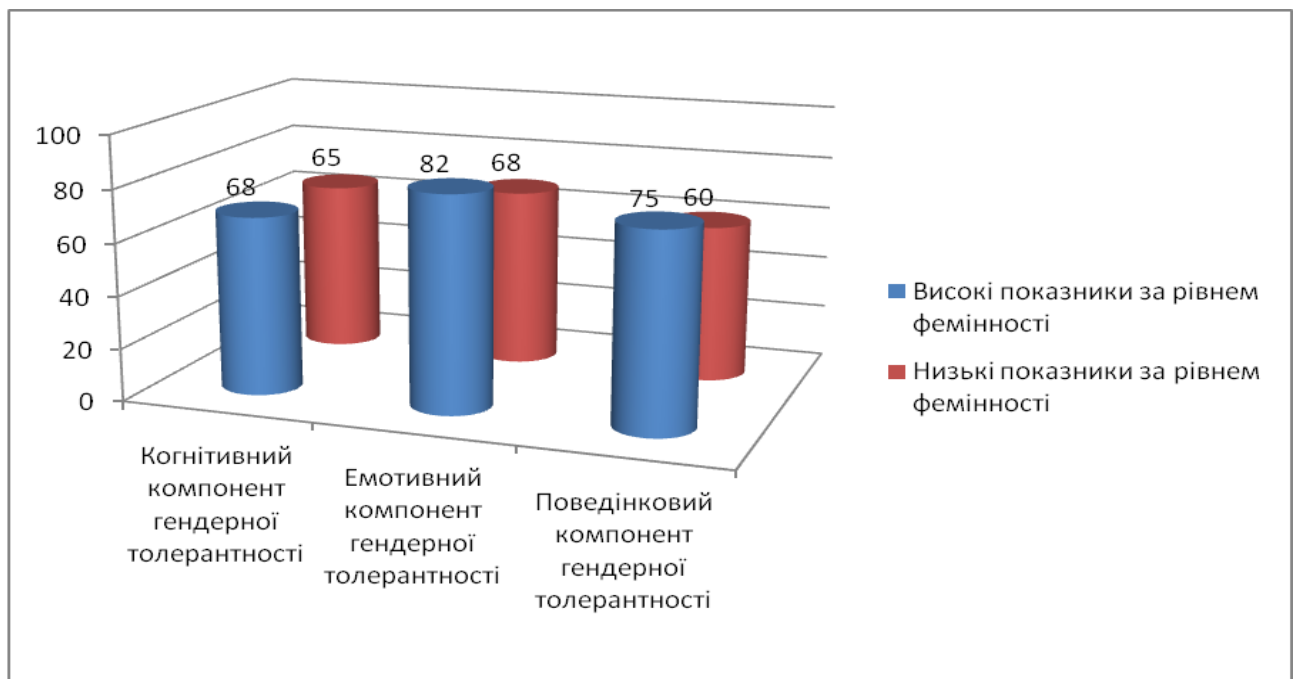

Рис.2.2.10. Відмінності за показниками гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем вираженості фемінних якостей

Високий рівень фемінності супроводжується також вищими показниками поведінкового компоненту гендерної толерантності ($t=26,78$; $p\leq 0,05$), проявом чого є прийняття гендерно невідповідної поведінки оточуючих та толерантне ставлення до їхньої гендерної різноманітності, що суттєвим чином знижує ризик конфліктної взаємодії у гендерному просторі.

Отже, досліджувані з високим ступенем розвитку фемінних властивостей не схильні до засудження чи покарання гендерно невідповідної поведінки, яка не викликає у них роздратування та прагнення певним чином структурувати оточуюче середовище в контексті жорстких гендерних стереотипів.

В свою чергу, невисокі показники за ступенем вираженості фемінних якостей супроводжуються надмірною тенденцією до засудження та роздратування з приводу гендерної невідповідності інших людей певним гендерним стандартам, а саме негативними емоційними реакціями з приводу порушення гендерних норм з боку оточуючих.

Таким чином, досліджувані, фемінні якості яких є недостатньо вираженими, проявляють тенденцію до засудження поведінки оточуючих, яка не відповідає визначеним нормам та стандартам, що може провокувати потенційні гендерні конфлікти та певні суперечності у гендерному просторі. А саме, опитувані з низькими показниками за вираженістю фемінних властивостей схильні досить категорично оцінювати поведінку оточуючих в контексті відповідності гендерним стереотипам та проявляють тенденцію до досить жорстких реакцій по відношенню до гендерної різноманітності інших людей, обмежуючи тим самим їхнє право на прояв гендерної ідентичності та розгортання гендерної поведінки в контексті їх особистісного самоусвідомлення та самоідентифікації.

Отже, маскулінно-фемінні властивості значущим чином співвідносяться з вираженістю компонентів гендерної толерантності, а саме високий ступінь маскулінності супроводжується більш низькою вираженістю когнітивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності, проявами чого є наявність гендерно структурованих переконань стосовно поведінки оточуючих, відповідно до визначених гендерних стандартів та стереотипів, що, в свою чергу, знаходить певні прояви у поведінковому просторі. А саме, високомаскулінні досліджувані можуть певним чином посилювати ризик виникнення гендерних конфліктів через їхнє прагнення до надмірної відповідності поведінки оточуючих жорстким гендерним нормам та стандартам, що в результаті дозволяє зробити висновок про те, що високий ступінь вираженості маскулінних якостей супроводжується більш низькою здатністю досліджуваних до проявів гендерної толерантності.

Поряд з цим фемінні властивості, навпаки, співвідносяться з вищою вираженістю гендерної толерантності, зокрема, з більш високими показниками за її емотивним та поведінковим компонентами, а саме чим більше фемінними є досліджувані, тим більше вони готові до проявів емпатії та співчуття, а також прийняття гендерної різноманітності інших людей. Відповідним чином фемінні властивості узгоджуються з поведінковими проявами досліджуваних, а саме високий ступінь вираженості фемінних якостей, співвідноситься з налаштованістю досліджуваних на гендерно толерантну взаємодію з оточуючими, що, в свою чергу, знижує ризик виникнення конфліктів у гендерному просторі.

Таким чином, отримані результати вказують на досить суперечливі взаємозв'язки маскулінних та фемінних властивостей з компонентами гендерної толерантності, а саме виражені маскулінні властивості супроводжуються більш низькою здатністю досліджуваних до гендерно толерантної взаємодії, тоді як фемінні характеристики співвідносяться з вищим ступенем гендерної толерантності, проявом чого є налаштованість досліджуваних на толерантну взаємодію з оточуючими у гендерному просторі та їхня готовність до прийняття гендерної різноманітності інших людей.

Гендерна самооцінка, яка уособлює в собі ступінь відповідності реальних та ідеальних маскулінно-фемінних якостей досліджуваних за результатами емпіричного дослідження також значущим чином співвідноситься з вираженістю гендерної толерантності. Зокрема, задоволеність досліджуваних вираженістю власних маскулінно-фемінних властивостей співвідноситься з вищим рівнем гендерної толерантності, а саме особистість, яка вважає себе відповідною власним маскулінно-фемінним ідеалам також більшою мірою схильна проявляти толерантність щодо оточуючих та приймати їх гендерну різноманітність та їхнє бажання актуалізувати власну гендерну ідентичність за своїм індивідуальним сценарієм.

А саме, досліджувані які мають високі показники за рівнем гендерної самооцінки відрізняються також значущо вищим ступенем вираженості

поведінкового компоненту гендерної толерантності ($t=26,78$; $p\leq 0,05$). Дана категорія досліджуваних меншою мірою схильна проявляти засудження по відношенню до нестандартної гендерної поведінки інших людей, що, відповідно, знижує потенційний ризик виникнення конфліктної взаємодії у гендерному просторі. В свою чергу, досліджувані, які незадоволені своїми маскулінно-фемінними проявами та вважають за необхідне якось змінити сценарій розвитку своєї гендерної ідентичності, більше схильні засуджувати невідповідність поведінки оточуючих визначеним гендерним нормам та стереотипам, що, можливо, є певною проекцією їх власної незадоволеності собою (рис.2.2.11).

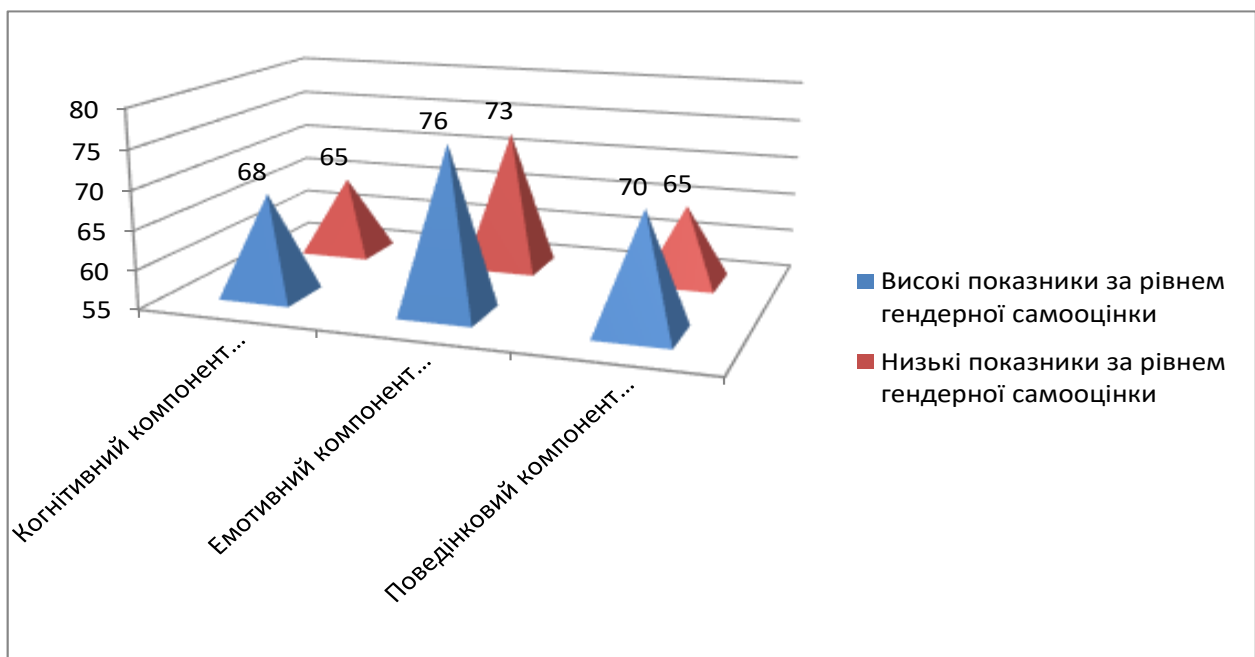

Рис.2.2.11. Відмінності за показниками гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем гендерної самооцінки

Таким чином, висока самооцінка та прийняття досліджуваними своїх маскулінно-фемінних властивостей супроводжується також більш гармонійною взаємодією з іншими представниками соціального середовища та в результаті призводить до зниження ризику виникнення гендерних конфліктів через невідповідність поведінки оточуючих чітким гендерним стандартам та нормам.

Важливим виміром гендерної ідентичності є також її стереотипність, а саме ступінь відповідності маскулінно-фемінних ідеалів досліджуваних існуючим у суспільстві стереотипним образам чоловіка та жінки. А саме, високий ступінь гендерної стереотипності, проявом чого є наближення індивідуальних ідеалів маскулінності-фемінності до стереотипних образів чоловіка та жінки супроводжується низькими показниками за гендерною толерантністю.

В той самий час, низька гендерна стереотипність, відображенням чого є наявність у досліджуваних відмінних від стереотипів ідеальних образів маскулінності-фемінності, на які вони орієнтуються в процесі розвитку власної гендерної ідентичності, супроводжується більш високим ступенем гендерної толерантності, проявом чого є прийняття гендерної різноманітності оточуючих та їх невідповідності чітким гендерним нормам та стереотипам.

Виявлені закономірності є цілком логічними, адже орієнтація у своєму гендерному розвитку на жорсткі критерії маскулінності-фемінності, типові для даного соціуму, неодмінно призводить до аналогічного сприйняття оточуючих, маскулінно-фемінні прояви яких також жорстко оцінюються в контексті існуючих гендерних норм та стереотипів. В результаті досліджувані, які мають високий рівень стереотипності гендерної ідентичності проявляють нижчу здатність до толерантної взаємодії у гендерному просторі, проявом чого є більш низькі показники за когнітивним компонентом гендерної толерантності у даній категорії досліджуваних ($t=-30,04$; $p\leq 0,01$) (рис.2.2.12).

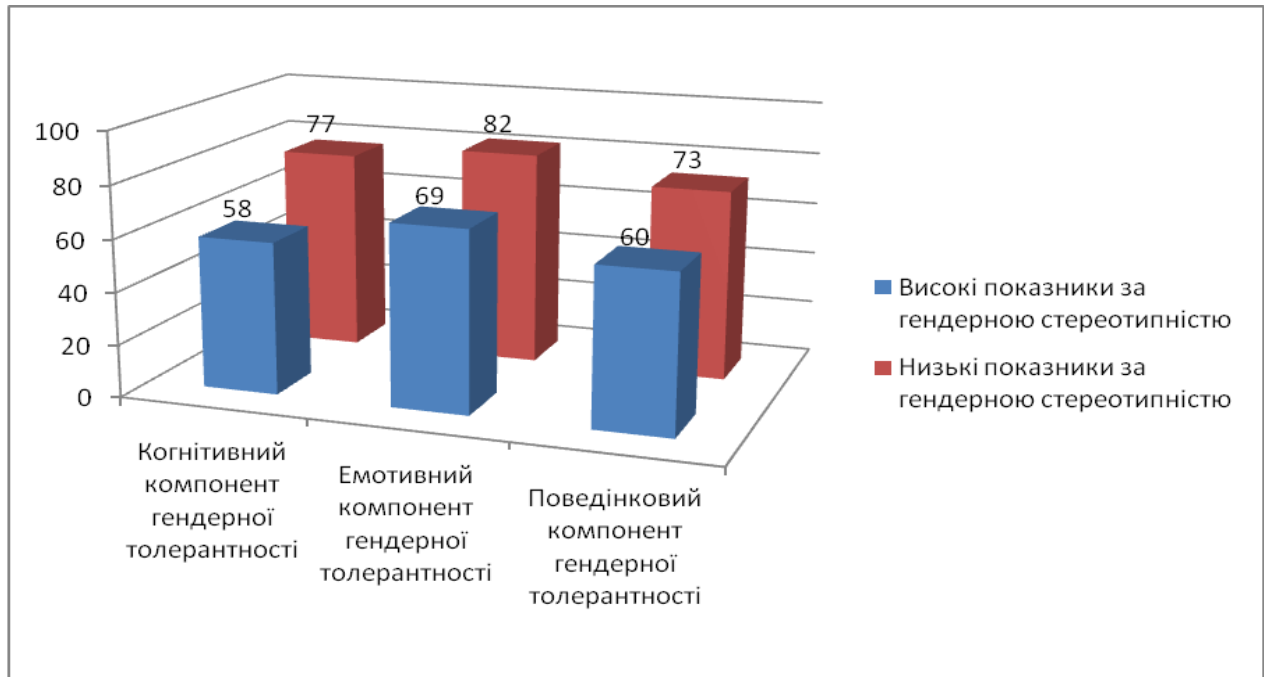

Рис.2.2.12. Відмінності за показниками гендерної толерантності між досліджуваними з різним рівнем гендерної стереотипності

В свою чергу, досліджувані з низьким рівнем гендерної стереотипності проявляють більшу вираженість когнітивного компоненту гендерної толерантності, отже, їх світоглядні настанови відрізняються більшою гнучкістю та сензитивністю по відношенню до гендерної різноманітності, яка не відповідає нормам та стереотипним уявленням щодо типових проявів маскулінності-фемінності. А саме, власна невідповідність гендерним стандартам зумовлює виникнення у досліджуваних досить толерантних гендерних настанов, які, в свою чергу, дозволяють реалізовувати високу варіативність гендерної поведінки, що є проявом гендерної толерантності у сучасному соціальному просторі.

Таким чином, високий рівень гендерної стереотипності супроводжується зниженням толерантності світоглядних настанов досліджуваних у гендерному просторі та призводить до виникнення жорстких стереотипів і норм щодо прийнятної поведінки членів суспільства. А саме, зазначена категорія досліджуваних відрізняється чіткою регламентацією щодо правил та стандартів

поведінки, які очікуються від жінок та чоловіків та прагне до ретельного їх відтворення.

Високий рівень гендерної стереотипності супроводжується також нижчим ступенем вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності ($t=-31,02$; $p\leq 0,01$), а саме досліджувані, які вважають свої маскулінно-фемінні прояви відповідними існуючим у суспільстві ідеальним стандартам чоловіка та жінки, більше схильні до прояву негативних емоційних реакцій по відношенню до гендерно невідповідної поведінки оточуючих. А саме, вони не завжди готові проявляти емпатію та прийняття по відношенню до нетипової поведінки оточуючих, зокрема, у випадку невідповідності їхньої гендерної ідентичності існуючим у суспільстві стереотипам мужності та жіночності.

Так, у випадку нестандартної поведінки інших людей досліджувані з високим рівнем гендерної стереотипності схильні до засудження та прояву негативних емоційних реакцій, спрямованих на реалізацію бажання досягти відповідності поведінки оточуючих жорстким гендерним стандартам та нормам. Дана категорія досліджуваних схильна до критичного ставлення до нетипових поведінкових проявів інших людей, а саме у випадку невідповідності поведінки оточуючих гендерним нормам та стандартам їхньої гендерної ідентичності.

Таким чином, високий ступінь гендерної стереотипності негативно співвідноситься з вираженістю емотивного компоненту гендерної толерантності, а саме підвищує ймовірність виникнення критичних реакцій та осуду по відношенню до гендерно нетипової поведінки членів суспільства.

Високий рівень гендерної стереотипності також супроводжується більш низькою вираженістю поведінкового компоненту гендерної толерантності ($t=34,09$; $p\leq 0,01$), а саме досліджувані, які оцінюють розвиток власної гендерної ідентичності в контексті відповідності типовим гендерним стереотипам частіше проявляють тенденцію до засудження поведінки оточуючих, яка не відповідає уявленням щодо стандартів маскулінності-фемінності, що, в свою чергу, може певним чином провокувати конфліктну взаємодію між членами суспільства. А

саме, відверта конфронтація даної категорії досліджуваних з членами суспільства, поведінка яких відрізняється певним ступенем гендерної нестандартності, відповідно, підвищує ймовірність виникнення конфліктів у гендерному просторі.

В свою чергу, досліджувані які приймають свої маскулінно-фемінні прояви та визначають власні сценарії розвитку своєї гендерної ідентичності, незалежно від існуючих у суспільстві гендерних стандартів та норм, мають вищий рівень гендерної толерантності, зокрема, вираженості її поведінкового компоненту. Так, досліджувані з більш низьким ступенем гендерної стереотипності проявляють вищу здатність до прийняття гендерно нетипової поведінки інших людей, проявом чого є толерантне ставлення до порушень ними гендерних норм та стереотипів, що сприяє зниженню ризику виникнення конфліктної взаємодії, зумовленої невідповідністю стандартам гендерного простору.

Таким чином, досліджувані, гендерна стереотипність яких є більш низькою здатні до вищого ступеню поведінкової толерантності у гендерному просторі, а саме до прийняття гендерно невідповідної поведінки, що сприяє зниженню ризику конфліктної взаємодії, зумовленої порушенням членами суспільства гендерних норм та стереотипів.

Отже, за результатами проведеного емпіричного дослідження показники гендерної стереотипності негативним чином співвідносяться з рівнем гендерної толерантності, а саме чим більшою мірою досліджувані вибудовують власні маскулінно-фемінні ідеали в контексті типових гендерних стереотипів, тим більше вони схильні до засудження та прояву негативних емоційних реакцій по відношенню до гендерно нетипової поведінки, що безперечним чином може спровокувати виникнення конфліктів у гендерному просторі.

В свою чергу, здатність досліджуваних розгортати власну гендерну ідентичність, відповідно до своїх маскулінно-фемінних ідеалів супроводжується вищим рівнем прийняття гендерної різноманітності

оточуючих, та, відповідно, більш високим рівнем вираженості когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності.

Таким чином, за результатами проведеного емпіричного дослідження можна зробити висновок про те, що тип та виміри гендерної ідентичності досліджуваних значущим чином співвідносяться з показниками їхньої гендерної толерантності, а саме вираженість маскулінно-фемінних властивостей, рівень гендерної самооцінки та ступінь гендерної стереотипності досліджуваних супроводжуються значущими відмінностями за вираженістю когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності.

А саме, вираженість маскулінних властивостей негативним чином співвідноситься з гендерною толерантністю, зокрема, з її когнітивним та поведінковими компонентами. Так, маскулінні властивості супроводжуються надмірною тенденцією до дотримання жорстких гендерних норм та правил, що призводить до зниження ступеню прийняття гендерної різноманітності та до виникнення тенденцій до засудження нетипової гендерної поведінки, що ймовірним чином може провокувати конфліктну взаємодію у гендерному просторі.

Поряд з тим низький рівень вираженості маскулінних якостей супроводжується вищим ступенем прийняття гендерної різноманітності та наявністю толерантних світоглядних настанов по відношенню до нестандартних гендерних проявів оточуючих, наслідком чого є вищий рівень когнітивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності у досліджуваних, які відрізняються більш низькими показниками за вираженістю маскулінних властивостей.

Вираженість фемінних властивостей, навпаки, співвідноситься з більш високим рівнем гендерної толерантності, а саме з вищими показниками за її емотивним та поведінковим компонентами. Так, високофемінні досліджувані більшою мірою налаштовані на прояви емпатії та співчуття по відношенню до оточуючих, гендерні прояви яких не відповідають усталеним гендерним

стандартам та нормам. Висока фемінність також позитивним чином співвідноситься з готовністю до гендерно толерантної взаємодії з іншими людьми, що в результаті знижує ризик виникнення гендерних конфліктів.

На противагу цьому низькі фемінні показники співвідносяться з тенденціями до категоричної оцінки та засудження поведінки оточуючих, яка не відповідає певним стандартам та стереотипам, що, в свою чергу, підвищує ризик виникнення конфліктної взаємодії у гендерному просторі.

Високі показники за рівнем гендерної самооцінки, яка уособлює в собі ступінь задоволеності досліджуваних власними маскулінно-фемінними властивостями супроводжуються вищим ступенем вираженості поведінкового компоненту гендерної толерантності, проявом чого є зниження ризику виникнення конфліктної взаємодії через незадоволеність та засудження проявів гендерної різноманітності інших людей та їх невідповідності ustalеним гендерним стандартам.

Гендерна стереотипність, яка уособлює в собі ступінь відповідності маскулінно-фемінних ідеалів особистості типовим образам чоловіка та жінки, стереотипним для даного суспільства, також значущим чином взаємопов'язана з проявами гендерної толерантності, зокрема, зі ступенем вираженості її когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів.

Так, важливість для досліджуваних відповідності визначеним у суспільстві гендерним стереотипам призводить до виникнення жорстких світоглядних настанов, які ретельно регламентують гендерні образи та поведінку оточуючих, проявом чого є зниження вираженості когнітивного компоненту гендерної толерантності. Високі показники за гендерною стереотипністю супроводжуються також тенденцією до прояву негативних емоційних реакцій, а саме засудження та критики по відношенню до гендерно нетипової поведінки інших людей, що призводить до зниження вираженості емотивного компоненту гендерної толерантності.

Відповідним чином гендерна стереотипність взаємопов'язана також з поведінковим компонентом гендерної толерантності, а саме високий ступінь

гендерної стереотипності підвищує ймовірність виникнення конфліктної взаємодії у гендерному просторі через надмірне засудження можливих відхилень від гендерних стандартів у поведінці інших людей.

Таким чином, виміри гендерної ідентичності досить неоднозначним чином взаємопов'язані з гендерною толерантністю, а саме високий рівень фемінних властивостей та гендерної самооцінки супроводжується більшою вираженістю гендерної толерантності, тоді як для досліджуваних з високими показниками за маскулініними властивостями та гендерною стереотипністю є типовим більш низький ступінь гендерної толерантності, що необхідно враховувати в процесі розробки програм, спрямованих на розвиток здатності досліджуваних до толерантної взаємодії з оточуючими.

Таким чином, можна зробити **висновки** про те, що отримані в результаті емпіричного дослідження дані підтверджують валідність авторської методики, спрямованої на діагностику гендерної толерантності. А саме, результати отримані за допомогою авторської методики «Гендерна толерантність» позитивним чином корелюють зі шкалами соціальної толерантності та особистісної толерантності експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової та шкалою гендерної толерантності методики ВІКТІ, що підтверджує її валідність та релевантність цілям і завданням емпіричного дослідження.

За результатами проведеного емпіричного дослідження спостерігається наявність значущих відмінностей за особливостями самоставлення досліджуваних з різним рівнем вираженості гендерної толерантності. А саме, вираженість когнітивного компоненту гендерної толерантності супроводжується вищим ступенем самоповаги, самоінтересу та самовпевненості, а також більш низькою тенденцією до самозвинувачення, що забезпечує здатність особистості до усвідомлення та прийняття гендерних відмінностей інших людей.

Високі показники емотивного компоненту гендерної толерантності супроводжуються більш високим ступенем аутосимпатії, очікування на

позитивне ставлення оточуючих, а також вищим рівнем особистісного самоприйняття, саморозуміння та низькою схильністю до самозвинувачення. Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності співвідноситься з очікуваннями досліджуваних на позитивне ставлення до себе з боку оточуючих людей, а також з вищим ступенем самокерівництва, самоприйняття, саморозуміння та з більш низьким рівнем самозвинувачення.

Отримані в результаті дослідження дані дозволяють також зробити висновок про те, що особистісна рефлексивність та емпатійність є значущими чинниками розвитку гендерної толерантності, а саме вищий ступінь рефлексивності супроводжується більшими показниками когнітивного та поведінкового компонентів гендерної толерантності, тоді як особистісна емпатійність співвідноситься з більш високими результатами за емотивною складовою гендерної толерантності.

Пріоритетність для досліджуваних тих або інших ціннісних орієнтацій також супроводжується значущими відмінностями за ступенем вираженості компонентів гендерної толерантності. А саме, важливість таких ціннісних орієнтацій як мотивація досягнення, самостійність, безпека та універсалізм співвідноситься з більш високими показниками за когнітивним компонентом гендерної толерантності, тоді як пріоритетність владних тенденцій, традицій та конформності, навпаки, узгоджується з більш низькими показниками за даним компонентом гендерно толерантних проявів.

Емотивний компонент гендерної толерантності позитивним чином співвідноситься з такими ціннісними орієнтаціями як гуманістична спрямованість, мотивація на активну поведінку, універсалізм та вираженість гедоністичних тенденцій, в той час як бажання дотримуватись традицій та прагнення до конформності супроводжується більш низькою вираженістю даного компоненту гендерної толерантності.

Вираженість поведінкового компоненту гендерної толерантності супроводжується значущістю для досліджуваних таких цінностей як самостійність та мотивація розвитку, в той самий час як владні тенденції та

надмірне прагнення до досягнень, а також до наслідування традицій і норм та високий рівень конформності супроводжуються більш низькими показниками за даними компонентом гендерної толерантності.

Виміри гендерної ідентичності також досить неоднозначним чином взаємопов'язані з гендерною толерантністю, а саме високий рівень фемінних властивостей та гендерної самооцінки супроводжується більшою вираженістю гендерної толерантності, тоді як для досліджуваних з високими показниками за маскулініними властивостями та гендерною стереотипністю є типовим більш низький ступінь гендерної толерантності, що необхідно враховувати в процесі розробки програм, спрямованих на розвиток здатності досліджуваних до толерантної взаємодії з оточуючим

Отже, за результатами емпіричного дослідження гендерна толерантність значущим чином взаємопов'язана з комплексом особистісних характеристик, таких як ціннісні орієнтації, ступінь розвитку рефлексивних здібностей й емпатійних тенденцій та особливості самоствавлення, а також має певні відмінності в залежності від типу та вимірів гендерної ідентичності особистості.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ.

3.1. Принципи побудови програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.

На основі наданого опису у двох попередніх розділах дисертаційного дослідження, де представлено детальний аналіз гендерної толерантності у студентської молоді, був побудований формувальний експеримент.

На етапі констатувального експерименту було визначено, що феномен гендерної толерантності особистості є цілісним поєднанням когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів, сформованість якого обумовлена комплексом особистісних чинників, таких як ціннісні орієнтації, ступінь розвитку рефлексивних здібностей та емпатійних тенденцій, а також особливості самоставлення особистості. З'ясовано, що найбільш значущим у даному контексті є тип гендерної ідентичності, який також певним чином визначає особливості формування гендерної толерантності особистості.

Отже, проведене констатувальне дослідження дало можливість визначити соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності у представників студентської молоді та крізь призму компонентів гендерної толерантності сформувати модель розвитку гендерної толерантності (рис. 3.1.). Їх врахування у процесі реалізації програми тренінгу сприятиме підвищенню рефлексивності у студентів чоловічої та жіночої статі, розвитку їх емоційної стійкості та готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі.

На даний час поняття «тренінг» застосовується з метою позначення значної кількості методик, які ґрунтуються на різних теоретичних принципах. Як відомо, однозначної класифікації поняття «тренінг» не існує. Поняття "тренінг" у загальному розумінні означає систематичне та цілеспрямоване

навчання або навчальну діяльність з метою розвитку певних навичок, здібностей, компетенцій та особистісного зростання. Тренінги можуть бути спрямовані на професійний розвиток, особистісний розвиток, командну роботу, конфліктологію, міжособистісні відносини, гендерну освіту та інші аспекти.

У широкому значенні поняття «тренінг» використовується до всіх форм і напрямків групової роботи. Так, у «Великому тлумачному психологічному словнику» надається наступне трактування даного поняття: це будь-яка навчальна програма або набір процедур, які побудовані для того, щоб в результаті їх здійснення був отриманий результат у вигляді організму, здатного на деяку певну реакцію (реакції) або участь в складній діяльності, яка вимагає певних умінь [9, 1440 с.]. Зазначене визначення є широким, яке включає не лише особистість, а й навчання.

В свою чергу, соціально-психологічний тренінг є особливою формою групової роботи з властивими йому можливостями, принципами, методами, обмеженнями, правилами й проблемами. За своєю суттю – він є формою навчання, набуття нових умінь і навичок, засвоєння нових психологічних можливостей та зразків поведінки. Особливістю такої форми навчання є те, що людина, яка вчиться, займає в ній активну позицію, а набуття необхідних умінь і навичок відбувається в процесі відпрацювання, відчування, проживання, набуття особистого досвіду поведінки [22].

Науковці відмічають, що соціально-психологічний тренінг більше, ніж інші методи підготовки та навчання, спрямований на об'єктивацію поведінки й діяльності майбутніх спеціалістів. Основним засобом такої об'єктивації в тренінгу є подача та отримання зворотного зв'язку. Так, при традиційних методах навчання інформація про те, наскільки ефективними є ті чи інші знання для практичної діяльності спеціалістів, як правило, віддалена в часі. А в тренінгу отримувана інформація відразу співвідноситься з діяльністю й поведінкою, на основі чого усвідомлюються всі переваги й недоліки наявних у майбутнього спеціаліста знань, умінь, навичок [22].

У розробленій нами програмі тренінгу була закладена ідея, яка базувалась

на створення відповідних соціально-психологічних умов розвитку гендерної толерантності, саморозвитку особистісних чинників, а саме: ціннісних орієнтацій, рівень розвитку рефлексивних та емпатійних здібностей, а також особливості самоствавлення і шляхом розвитку їх когнітивних, емотивних та поведінкових компонентів.

Основною метою психологічного тренінгу є розвиток гендерної толерантності, покращення гендерної освіченості студентської молоді за допомогою надання відповідної інформації щодо соціально-психологічних механізмів оволодіння знаннями про відмінності між жіночими та чоловічими ролями, моделлю поведінки, особистісними якостями, професійною сферою.

З метою розвитку гендерної толерантності у студентської молоді реалізація тренінгової програми була здійснена поетапно, що представлено на рис. 3.1, яка проходила з 2021 по 2022 роки в процесі навчальної діяльності.

Таблиця 3.1. Структурна модель розвитку гендерної толерантності у студентській молоді

У *цільовому блоці* визначено мету, яка характеризується розвитком гендерної толерантності за допомогою психологічного тренінгу.

Науково-проектувальний блок включав в себе науково-теоретичні підходи: системний; діяльнісний; особистісно-орієнтований; гендерний. У процесі побудови психологічного тренінгу ми спиралися на наступні принципи:

- природовідповідності, який забезпечує засвоєння навчального матеріалу і виконання завдань студентами відповідно до рівня їх здібностей;
- системності, в основу якого знаходиться психологічний вплив на індивід в цілому;
- активності – прийняття активної участі кожного учасника тренінгу в процесах групової та індивідуальної форм роботи (наприклад дискусії; обговорення);
- рівності, де всі учасники тренінгу у процесі роботи є рівними;
- комфортності, передбачає зняття всіх стресоутворюючих факторів в процесі роботи, не порушуючи при цьому зони комфорту учасників групи;
- добровільності, ґрунтується на таких особливостях: кожна особистість в колективі самостійно приймає рішення про прийняття участі в будь-якому виді роботи, визначає свою роль, сама визначає для себе з якою інформацією ділитися в групі та яку модель поведінки застосовувати в процесі взаємодії та завдання, які необхідно реалізувати.

Розвивально-діяльнісний блок характеризується формами та методами навчання, які включають у себе: брейнстормінг, моделювання ситуацій, тренінг, есе, мозкова атака, міні-лекції з мультимедійною презентацією, рольові та ділові ігри. Крім того, технології навчання: інтерактивні, проблемні, практичні, а також психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності у студентської молоді», до якого входили наступні види роботи:

- Самоаналіз (створення колажів та портретів толерантної особистості, їхній опис у вигляді есе). Учасникам тренінгової групи пропонувалось написати вільне есе на теми: «Скажіть просто зараз, хто Ви?», «Ми і вони», «Я - неповторна особистість». Такий невеликий за обсягом прозовий твір, що має

довільну форму актуалізував учасників до здійснення аналізу власних сильних та слабких сторін своєї особистості. А наприклад, створення колажів та портретів толерантної особистості забезпечило розвиток рефлексивності, усвідомленню та розумінню своїх позитивних та негативних властивостей, допомагло студентам чоловічої та жіночої статі виробити стратегію саморозвитку.

– Комуникативна (рефлексія внутрішнього світу іншої людини, його мотиви поведінки) здійснюється за допомогою документування своїх спостережень у вигляді «портфелю»; трактування своїх емоцій та почуттів, а у кінці кожного заняття всі учасники тренінгу висловлюють свої враження, та діляться з іншими почуттями, думками та ідеями. Крім того, в процесі роботи, студенти, які беруть участь у тренінгу ведуть особистісний щоденник, де фіксують свої зміни та їх усвідомлення, проводячи порівняння себе на всіх етапах розвитку, чітке усвідомлення та розуміння власних проблемних ситуацій, визначення основних напрямів для майбутнього розвитку.

– Моделювання ситуацій (моделювання життєвих ситуацій, запровадження рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, що «сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії (вправа «Цивілізація», вправа «Вузлики»).

– Брейнстормінг, як метод мозкового штурму - головна мета полягає в пошуку ідей для вирішення будь-якої проблеми. У його основі — висловлення будь-яких ідей без обмежень і засудження. Даний вид роботи активізує креативність до розв'язання різних проблемних ситуацій, за допомогою нього відбувається чітке визначення меж толерантності, формування актуальності щодо гендерної рівності, ідентичності та зниження стереотипності, підвищення емоційної стійкості, витримки та емпатії (техніка раціонального креативу для перевірки ідей за відповідними параметрами, технологія «Фішбоун»).

Діагностично-результативний блок включає компоненти гендерної толерантності, а саме: когнітивний (розуміння досліджуваними значення, змісту та проявів толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ними ідей гендерної рівності та запобігання сексистських проявів; ступінь сформованості толерантності до людей, які мають виразні гендерні відхилення від усталених гендерних норм та стереотипів; етнічна, соціальна та особистісна толерантності); емотивний (готовність до прийняття гендерної різноманітності інших людей та здатність відчувати емпатію до тих, хто не відповідає усталеним гендерним нормам та стереотипам; максимальна усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій, що відбуваються та взаємозв'язків між ними; здатність проявляти співчуття до іншої людини, отже, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття, що, в свою чергу, визначає ступінь соціальної адаптованості людини та її здатність до продуктивної взаємодії з оточуючими) і поведінковий (готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу; вираженість маскулінно-фемінних проявів та типу їхньої гендерної ідентичності) компоненти. А також рівні сформованості : високий, середній, низький.

У даному блоці представлено очікувані результати розвитку гендерної толерантності у студентській молоді у контексті нашого дослідження, суттєві зміни в яких протягом навчання можуть свідчити про ефективність запропонованої моделі.

Структурна модель розвитку гендерної толерантності у студентській молоді є практичним підтвердженням доцільності впровадження авторського тренінгу. Таким чином в основу психологічного тренінгу «Розвиток гендерної

толерантності у студентської молоді» входили завдання та вправи, що сприяли розвитку структурних компонентів та складників гендерної толерантності.

У процесі реалізації формувального експерименту було обрано 60 студентів денної форми навчання, які брали участі у констатувальному етапі дослідження. У рамках нашого дослідження, досліджуваних було розділено порівно, тобто 30 осіб – чоловічої статі, і 30 – жіночої, і, крім того, поділено на дві групи - експериментальну та контрольну, які були рівні за кількістю учасників (15 респонденток та 15 чоловічої статі) і кількісними та якісними показниками гендерної толерантності.

Розроблений психологічний тренінг був спрямований на формування настанов гендерно-толерантної взаємодії; розвиток конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; розвиненість самоусвідомлення та самоприйняття свого «Я» у міжстатевій та міжособистісній взаємодії; на рівні гендеру усвідомлення та прийняття особистісних та соціальних відмінних рис; розвиток уміння диференціювати та покращувати свої почуття, усвідомлення важливості регуляції своїх емоцій; розвиток уміння безоцінного ставлення до протилежної статі.

Як відомо, сьогодні одним з головних завдань сучасної вищої освіти та виховання є розвиток у студентської молоді гендерної толерантності, яка виступає одним із головних компонентів стабільності суспільства. На даному етапі розвитку сучасного суспільства помітною є серйозна актуалізація поглиблених протиріч між двома системою цінностей, які мають зв'язок з уявленнями про належне для соціального устрою і про особистість, що вписується в ідеальну соціальну систему. Дана система цінностей звичайного суспільства, спрямована на непропорційну гендерну структуру, в якій переважаюче становище займає агресивно-керівна інструментальна маскуліність, що протиставляється пасивно-залежній фемінності. А сучасна система цінностей суспільства, спрямована на рівність у гендерних стосунках.

На даний час, в нашому суспільстві дані системи цінностей до цього часу функціонують у взаємодії на конкуруючій основі, що призводить у деяких ситуаціях до стану аномії, а при інших – до передачі і відтворення традиційної моделі непропорційних гендерних відносин. Зазначене конкурентне протистояння останнім часом нарощується формуванням нової сучасної соціальної структури суспільства, в якій визнається змінністю і рівнозначністю самих різноманітних моделей гендерних відносин [20, 338 с.].

Впровадження ідей, що стосуються гендерної толерантності в суспільстві пов'язано з формуванням у студентській молоді ключових компетентностей і таких соціальних ролей, а саме: громадянина, робітника, сімейну людину. У зв'язку з цим, основною метою у процесі навчально-виховної роботи є формування гендерної толерантності для розвитку особистості, вибору основних напрямів самореалізації [55, С. 96-103.].

На наш погляд, запропонована цілеспрямована робота з метою розвитку гендерної толерантності допоможе розв'язати наступні значимі завдання розвитку студентської молоді, як формування нових і більш дорослих відносин з ровесниками своєї та протилежної статі, оволодіння системою цінностей і етичних принципів, розвитку власного регулятивного комплексу, усвідомлення та прийняття свого «Я» та підготовка до обраного фаху.

3.2. Загальні положення програми тренінгу розвитку гендерної толерантності

Аналізуючи структуру розробленого тренінгу для розвитку гендерної толерантності, важливо зазначити, що вона була побудована з трьох блоків, які включали чотири заняття. Тривалість одного заняття – 90 хвилин, які проходили один раз на тиждень.

Як було вже зазначено у підрозділі 2.1 основною метою тренінгу був розвиток гендерної толерантності, покращення гендерної освіченості студентської молоді за допомогою надання відповідної інформації щодо соціально-психологічних механізмів оволодіння знаннями про відмінності між

жіночими та чоловічими ролями, моделлю поведінки, особистісними якостями, професійною сферою.

Таким чином, у рамках нашого дослідження та відповідно до мети тренінгу, були визначені головні завдання тренінгової програми, а саме:

1. оволодіння на відповідному рівні знаннями та практичними вміннями при налагодженні міжгендерних контактів;
2. сприяти розвитку рефлексивних здібностей (максимальна усвідомлюваність власних вчинків та знаходження сенсу подій, що відбуваються та взаємозв'язків між ними) та емпатійності (здатність проявляти співчуття до іншої людини, отже, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття);
3. посилити позитивну гендерну позицію особистості як представника своєї статі;
4. забезпечити зниження стереотипності під час реалізації кросгендерної взаємодії;
5. сформувати готовність до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштувати на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерній взаємодії.

Блок I. Значення гендерної толерантності, її змістового наповнення та прояви толерантного ставлення до гендерних відмінностей.

У процесі реалізації даного блоку, студентам пропонувалось визначити особливості своєї гендерної соціалізації, набути чітке усвідомлення та розуміння власних уявлень про гендерні ролі, стереотипи та значення толерантності у сучасному суспільстві; з'ясувати та усвідомити межі своєї толерантності, згідно гендерної ідентичності; дослідити розвиток толерантності у самій структурі гендерних відносин, за допомогою зменшення впливу гендерних стереотипів прийнятих щодо чоловічої і жіночої статі у соціумі; набути усвідомлення та прийняття можливості існування відмінних рис у поведінці, думках, сприйманні та особистісних якостях індивіда в цілому.

Після завершення блоку I, студенти досягли певних важливих результатів у розумінні та осмисленні гендерної толерантності та її значення.

Розглянемо конкретні результати:

Усвідомлення власної гендерної соціалізації: Студенти мали можливість зрозуміти, як вплинула гендерна соціалізація на їхні уявлення про гендерні ролі та очікування щодо різних гендерних ролей. Вони аналізували свій власний досвід та вплив оточення на формування цих уявлень.

Розуміння гендерних ролей та стереотипів: Студенти здійснили аналіз гендерних ролей та стереотипів, які існують у сучасному суспільстві. Вони розібрались у тому, як ці ролі та стереотипи можуть впливати на сприйняття та поведінку особистості.

Усвідомлення меж толерантності: Студенти розглянули та проаналізували межі власної толерантності у відношенні до гендерних відмінностей. Вони визначили сфери, де може виникати недолік толерантності та потребується удосконалення.

Дослідження розвитку толерантності: Студенти вивчали та обговорювали розвиток толерантності в структурі гендерних відносин. Вони звернули увагу на зменшення впливу гендерних стереотипів та важливість розуміння різноманітності ведення, думок та особистісних якостей.

Прийняття різноманітності: Студенти набули усвідомлення та прийняття можливості існування відмінних рис у поведінці, думках та особистісних якостях кожної особистості. Вони вивчили важливість та цінність різноманітності в гендерному співтоваристві.

Ці результати свідчать про успішну роботу над формуванням у студентів більш толерантного та розуміючого ставлення до гендерних відмінностей та гендерних ролей у сучасному світі.

Другий блок. Гендерна толерантність як якість індивіда, що включає в себе емпатію, рефлексивні здібності, відповідність почуттів і емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості до інших.

Даний етап роботи був спрямований на з'ясування терміну «гендерна толерантність» та рівень її сформованості у респондентів (за допомогою здійснення за ними спостереження); розвитку гендерної культури з метою налагодження конструктивних взаємовідносин студентів; розвитку уміння здійснювати управління своєю моделлю поведінки, емоційними станами, спілкуванням, що складається з таких компонентів: когнітивного (знання про значення, зміст та прояви толерантного ставлення до гендерних відмінностей, а також прийняття ідей гендерної рівності та запобігання сексистським проявам, покращення психологічної культури), емотивного (поглиблення знань та розвиток здатності проявляти співчуття до іншої людини, ідентифікуючи себе з іншим переживати подібні емоції та почуття; розвитку рефлексивних здібностей) та поведінкового (формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі; вміння толерантно проявляти власну гендерну позицію та долати можливі суперечності шляхом компромісу). Після проведення другого етапу дослідження, спрямованого на аналіз концепції "гендерна толерантність" та оцінку рівня її сформованості серед студентської аудиторії, можна зробити висновок, що результати були загалом позитивні.

Студенти виявили високий інтерес до поняття "гендерна толерантність" та продемонстрували глибоке розуміння її значущості у сучасному суспільстві. Вони активно брали участь у групових обговореннях та аналізували різні аспекти гендерної культури.

Під час тренінгу студенти отримали можливість працювати над власними стереотипами та переглядати уявлення про гендерні ролі. Результати свідчать про позитивний зсув у їхньому сприйнятті та розумінні гендерних аспектів.

Окрім того, учасники тренінгу набули важливих навичок управління власною моделлю поведінки та емоціями в гендерному контексті. Вони виявили глибоке розуміння важливості співчуття, емпатії та толерантності до

інших, незалежно від їхньої гендерної ідентичності. Проте, слід зазначити, що деякі студенти мали тенденцію утримуватися від активної участі у обговореннях, можливо, через внутрішні уявлення або неувідомлені стереотипи щодо гендерних ролей. Це може бути пов'язано з культурними чи соціальними впливами, що формували їхні уявлення про гендер.

Третій блок. Формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності та реалізація стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі.

Даний етап роботи був спрямований на визначення слів, дій, що можуть спричинити конфліктну ситуацію та їх вплив на студентів, на основі проведення власного спостереження; здійснення аналізу емоцій респондентів, у взаємодії під час конфліктної ситуації; розвиток на належному рівні компонентів саморегуляції; розвиток здатності реалізовувати стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі.

Під час впровадження тренінгової програми застосовувались наступні методи роботи: міні-лекція, рольові та ділові ігри, брейнстормінг, групова дискусія, кейс-ситуації; структуроване спостереження з метою здійснення аналізу структур і специфіки взаємодії; психогімнастичні та психологічні вправи для налагодження взаємодії в групі, індивідуальна і групова рефлексія. Крім того, всі заняття було проведено у форматі інтерактивної навчальної групи.

Після завершення третього блоку, студенти продемонстрували різноманітні реакції на запропоновані завдання та вправи. Не дивлячись на те, що реакції були неоднозначні, загалом можна відзначити позитивний настрій та відкритість до викликів, які ставились перед ними.

Реакція на аналіз конфліктних ситуацій: Деякі студенти демонстрували активний інтерес до аналізу конфліктних ситуацій, виявляючи бажання зрозуміти причини конфліктів та шукати конструктивні стратегії їх вирішення.

Сприйняття методів тренінгу: Багато студентів оцінили позитивно методи тренінгу, такі як рольові ігри, брейнстормінг та групова дискусія. Вони вбачали користь у цих методах для розвитку навичок співпраці та управління конфліктами.

Емоційна реакція: Деякі студенти виявили емоційну залежність від обговорюваних тем та вправ. Деякі ситуації викликали невпевненість або тривогу. Проте, завдання на релаксацію та специфічні психогімнастичні вправи допомогли зняти напругу та стрес.

Групова взаємодія: Студенти позитивно сприймали можливість працювати в групах та обговорювати складні теми разом. Групові дискусії дозволили їм висловити свої погляди та обмінятися думками.

Загалом, реакція студентів була сприятливою для досягнення цілей третього блоку тренінгу. Незважаючи на внутрішні виклики, які виникали під час роботи над конфліктними ситуаціями та стратегіями співробітництва, студенти виявили бажання та готовність до подальшого вдосконалення своїх навичок управління конфліктами та розвитку толерантного ставлення у гендерному аспекті.

Таким чином, вважаємо за необхідне підкреслити, що розроблений психологічний тренінг, який був спрямований на розвиток гендерної толерантності включав в себе 12 тренінгових занять та мав три основні етапи реалізації: вступ, корекція та розрядка.

На етапі вступу студенти мали змогу ознайомитись з темою тренінгового обговорення та відбувалося затвердження правил поведінки у групі, відповідно до яких надавалось право для виловлювань своїх очікувань від роботи у групі. У процесі корекції відбувалась реалізація окреслених принципів та студенти виконували запропоновані вправи, обговорювали різні проблемні ситуації, здійснювати роботу в команді. На останньому етапі проводився аналіз

результатів роботи, рефлексія, узагальнення та підведення підсумків. Підведення підсумків та аналіз отриманих результатів за темою заняття, проводились вправи на релаксацію, обговорювалися завдання для самостійного опрацювання.

Структура програма тренінгу «Розвиток гендерної толерантності у студентській молоді» представлена у додатку 1.

Проведення занять на основі інтерактивних методів навчання та ділових і рольових ігор дозволило студентам осмислювали загальнолюдські цінності, набувати навичок участі в дискусії і прийняття колективних рішень у різних ситуаціях системи, що змінюється, частиною якої вони є, а також сприяло розвитку цілісної картини світу, здатності правильно орієнтуватися в оточуючому світі, реально бачити сутність соціальних проблем, тобто дізнатися про себе багато нового.

Таким чином, основна робота у психологічному тренінгу була спрямована на формування мотивації до мислення, саморозвитку та самовдосконалення, на розвиток гендерної толерантності у студентської молоді. Результати проведеної тренінгової програми представлені у наступному підрозділі.

3.3. Аналіз ефективності програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів

Головним завданням даного етапу формувального експерименту була перевірка ефективності розробленої тренінгової програми з розвитку гендерної толерантності у студентській молоді.

У рамках нашого дослідження, був реалізований психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності», який включав психологічні методи та вправи, що орієнтовані на розвиток когнітивного, емотивного та поведінкового компонентів. З метою перевірки різних між двома виборами парних або незалежних вимірювань за рівнем будь-якої кількості визнань, виміряних у безперервній або в порядковій шкалі використовувався непараметричний

статистичний критерій Т-Вілкоксона та U-критерій Манна-Уїтні, який є непараметричним статистичним критерієм, що застосовується з метою оцінювання різниці між двома вибірками за рівнем будь-якої ознаки, вимірної якісно. Даний метод дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками.

Для аналізу ефективності програми тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів, були проаналізовані соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності: *соціальне навчання* (актуалізується у розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів гендерної толерантності протягом усього періоду здобуття освіти (як у межах навчального процесу, так і поза ним); *вплив професійного середовища* через перетворення ціннісно-сислової сфери студента під впливом критеріїв професійної компетентності у сфері міжгендерних відносин; *соціальної та професійної апробації толерантних ставлень* (актуалізується через практику випробування мотивів, установок та стереотипів у міжособистісних міжгендерних відносинах у середовищі вищого навчального закладу та у професійному середовищі під час проходження навчально-виробничої практики).

Для оцінювання змін у поведінковій та емотивній сферах здійснювався аналіз їх показників за опитувальником Г. Бардієра ВІКТІ «Види і компоненти толерантності/інтолерантності, де акцентувалася увага на таких шкалах: «пізнавальний компонент», «афективний компонент» та «діяльнісно-стильовий» до реалізації формувального експерименту та після. Тому, вважаємо за необхідне представити отримані результати ЕГ та КГ у вигляді табл. 3.2., загальна кількість яких – 60 осіб.

Група	До початку формувального експерименту						Після формувального експерименту						Т
	Високий		Середній		Низький		високий		Середній		Низький		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Рівень гендерної толерантності													
ЕГ	0	0,00	22	73,30	8	26,70	3	10,00	28	93,30	2	6,70	4,86*

КГ	0	0,00	27	90,00	3	10,00	0	0,00	23	76,60	4	13,30	2,69*
U-test	0,87						0,55						
Компоненти гендерної толерантності													
Когнітивний													
ЕГ	0	0,00	29	96,60	1	3,30	3	10,00	27	90,00	0	0,00	4,86*
КГ	0	0,00	26	86,70	4	13,30	2	6,70	26	86,70	2	6,70	1,77
U-test	0,12						-3,23*						
Емотивний													
ЕГ	0	0,00	26	86,70	4	13,30	3	10,00	29	96,70	1	3,30	4,93*
КГ	0	0,00	23	76,70	6	20,00	1	3,30	24	80,00	5	16,70	-0,84
U-test	0,72						0,13						
Поведінковий компонент													
ЕГ	0	0,00	21	70,00	7	23,30	4	13,30	23	76,70	3	10,00	4,86*
КГ	0	0,00	26	86,70	6	20,00	4	13,30	26	86,70	5	16,70	0,19
U-test	0,74						0,05						
розподіл рівня гендерної толерантності відповідно до статті													
ЕГ (жінки)	0	0,00	15	100,00	2	13,30	2	13,30	13	86,70	0	0,00	3,24*
ЕГ (чоловіки)	0	0,00	10	66,70	3	20,00	0	0,00	13	86,70	2	13,30	3,46*
U-test	2,72*						2,60*						

Таблиця 3.2. Результати формувального експерименту щодо сформованості складових гендерної толерантності у студентської молоді

Таким чином, проаналізувавши отримані результати після реалізації формувального експерименту, можна констатувати, що у респондентів, які входили в експериментальну групу відмічається в позитивну сторону покращення, що підтверджується отриманими показниками, так, наприклад, студентів з проявом високого рівня гендерної толерантності збільшилась до 10,00%, при цьому, середній рівень покращився з 73,30% до 93,30%, а низький – зменшився з 26,70% до 6,70%.

Отже, можна підсумувати, що досліджувані мають позитивне ставлення до набуття практичного досвіду та умінь налагодження конструктивної взаємодії з протилежною статтю. Крім того, у студентів спостерігається переоцінка відмінностей щодо статі, що дозволило вплинути на краще

усвідомлення визнання гендерної рівності, самостійності та суб'єктності кожної статі; набула позитивної динаміки саморегуляція емотивної та поведінкової сфери, що виступало основою збільшення прояву інтересу у налагодженні конструктивних між статевих. Проаналізувавши результати дослідження, були отримані наступні дані, які є значущими на статистичному рівні, ($t=4,86$), де рівень значущості при цьому менше 0,05, це свідчить про те, що у молоді виражена особистісна рефлексія, стійкість емотивного фону, самоконтроль своєї поведінки, гендерної ідентичності та зменшення стереотипних уявлень про роль жінки й чоловіка.

Крім того, необхідно зазначити, що виявлено зменшення кількості опитуваних у КГ з середнім рівнем гендерної толерантності з 90,00% до 76,60% та збільшення осіб, для яких характерний високий рівень з 0,00% до 3,50%, де критерій $t=2,69$, при цьому рівень значущості менше 0,05. Проаналізувавши отримані результати, можемо констатувати, що існує відповідний зовнішній чинник, який не піддається контролю, та який заважає розвитку гендерної толерантності у взаємодії на між статевого та міжособистісного рівнях.

Крім того, аналізуючи дані ЕГ за шкалою когнітивного компоненту, було визначено, що збільшилась кількість респондентів із високим рівнем розвитку гендерної толерантності, а саме з нульового показника до 10 відсотків, та відбулося зменшення кількості студентів з вираженим середнім рівнем (з 96,60% до 90,00%) та з низьким – з 3,30% до нульового значення, що підтверджується тим, де критерій $t=4,86$, а рівень значущості при цьому є менше 0,05. У зв'язку з цим, можемо зробити висновок, що у студентів жіночої та чоловічої статі простежується збільшення знань про особливості гендерної толерантності, розуміння гендерної рівності та її меж, відбулося прийняття відмінних ознак протилежної статі.

Крім того, розглянувши отримані дані респондентів КГ за когнітивним компонентом, визначено, що не виявлено значущих показників на статистичному рівні, де критерій $t=1,77$, а рівень значущості при цьому більше 0,05.

Наступним етапом був аналіз показників ЕГ за емотивним компонентом гендерної толерантності. Було визначено, що відбулась позитивна динаміка, так у студентів з високим рівнем відмічаються такі результати: 0,00% до 10,00%, а для досліджених з середнім рівнем з 86,70% до 96,70%, що і характерно і для осіб з низьким рівнем, це підтверджується статистичними результатами, де $t=4,93$, а рівень значущості при цьому менше 0,05. Це свідчить про те, що молодь краще розуміє прояв емоційного стану осіб протилежної статі, у них відстежується стійкість емоційного фону, збільшується рівень емпатії.

Крім того, важливо зауважити, що за емотивним компонентом у КГ простежується збільшення кількості респондентів з високим рівнем на незначному рівні з нульового показника до 3,30%, з середнім рівнем з 76,70% до 80,00% та зовсім незначне зменшення кількості чоловіків з низьким рівнем, на статичному рівні це підтверджується тим, що t має від'ємний показник $-0,72$, а рівень значущості при цьому більше 0,05. Таким чином, проаналізувавши отримані дані, студентам, які входили в контрольну групу без відповідної допомоги важко удосконалити власні прояви емоцій, пристосуватися до нових умов в соціумі, розуміти та проводити аналіз емоцій у протилежної статі.

Таким чином, можемо констатувати, що на основі результатів дослідження, у студентів ЕГ, після формульовального етапу, спостерігається спрямованість на збільшення соціальної взаємодії, прийняття участі у навчальній сфері.

Крім того, для них характерним є зменшення сприйняття оточуючих на основі стереотипу, покращується засвоєння соціальних ролей, збільшується рівень адаптованості в соціумі. Щодо гендерного аспекту, відмічається прагнення до побудови конструктивної взаємодії з протилежною статтю, прояв інтересу в процесі обміну інформацією, емоціями, почуттями, практичним досвідом, спрямованість на вирівнювання гендерних відмінних ознак.

Проаналізувавши результати дослідження за поведінковим компонентом гендерної толерантності, було визначено, що у студентів, які входили в ЕГ виявлено покращення результатів на всіх рівнях, так, наприклад на високому

рівні поведінкового компонента кількість респондентів зросла з нульового показника до 13,30 %, на середньому з 70,00% до 76,70%. Але необхідно зауважити, що частка студентів з низьким рівнем зменшилась. Це підтверджується на статистичному рівні, де $t=4,86$, а рівень значущості при цьому менше 0,05. Таким чином, проаналізувавши отримані дані, можемо зробити висновок, що у досліджуваних визначено зростання показників саморегуляції поведінки, комунікативних умінь, спрямованість на налагодження конструктивних взаємовідносин на міжстатевому рівні відповідно до принципів гендерної рівності.

Крім того, на основі проведеного аналізу у студентів КГ визначено несуттєві зміни за поведінковим компонентом, насамперед, виявлено збільшення досліджуваних на високому рівні з нульового показника до 13,30% і показники середнього рівня залишились на тому ж рівні, та зменшення їх кількості на низькому рівні. Таким чином, на основі цього, можемо констатувати, що чоловікам і жінкам КГ важко регулювати та удосконалювати власну модель поведінки. Крім того, досліджувані зазначеної групи потребують певного рівня допомоги у формуванні практик саморегуляції поведінки, усвідомлення труднощів та глибини ситуації. А проаналізувавши результати проведеної кореляції між чоловіками та жінками, які входили в ЕГ засвідчили зменшення відмінних рис у кількісних показниках рівня гендерної толерантності чоловічої і жіночої статі до $u=2,72$, де рівень значущості становить менше 0,05 та після впровадження формувального етапу $u=2,60$, де рівень значущості теж менше 0,05, що засвідчує результативність виконаної тренінгової програми.

Отже, можемо констатувати, що на етапі формувального дослідження отримані показники свідчать про те, що психологічні методи та вправи, які були реалізовані у програмі тренінгу забезпечили розвиток рефлексивних здібностей, емоційної обізнаності індивіда, що сприяло усвідомленню та розумінню гендерного образу «Я», здатності до емпатичних проявів, орієнтованості на відносини з рівними правами, зменшення прояву

стереотипності у процесі сприйняття представників протилежної статті. Таким чином, молодь почала більш усвідомлено здійснювати оцінку своєї особистості, приймати власну цінність як представника відповідної статі та уникати стереотипного оцінювання представників протилежної статі.

Наступним етапом дослідження було визначення показників відповідно до рівнів гендерної ідентичності студентів за допомогою експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерової. Загальна кількість яких становила 60 осіб. Отримані результати представлені в табл. 3.3.

Група	До початку формульовального експерименту						Після проведення формульовального експерименту						t
	Високий		Середній		Низький		Високий		Середній		Низький		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Загальний показник гендерної ідентичності													
ЕГ	11	36,60	4	13,30	16	53,30	6	20,00	5	16,70	19	63,30	-2,42*
КГ	9	30,00	7	23,30	13	43,30	11	36,60	6	20,00	13	43,30	0,00
U-test	0,87						0,57						
Показник гендерної ідентичності жіночої статті													
ЕГ	4	26,60	4	26,60	7	46,60	3	20,00	3	20,00	10	66,60	-2,09*
КГ	1	6,60	7	46,60	7	46,60	3	20,00	4	26,60	7	46,60	0,00
U-test	0,68						0,89						
Показник гендерної ідентичності чоловічої статті													
ЕГ	6	40,00	1	6,70	8	53,30	4	26,60	0	0,00	10	66,60	-1,74
КГ	9	60,00	1	6,70	5	33,30	9	60,00	2	13,30	5	33,30	0,00
U-test	0,89						0,27						

Таблиця 3.3. Результати гендерної ідентичності молоді за експрес-опитувальником «Індекс толерантності»

Таким чином, проаналізувавши отримані показники щодо зміни гендерної ідентичності особистості після впровадження формульовального експерименту продемонстрували виражену динаміку у студентів, які входили в експериментальну групу, насамперед, частка респондентів з вираженими маскулініними якостями зменшилась з 36,60% до 20,00%; а кількість респондентів з явними проявами фемінних якостей збільшилась з 13,30 до

16,70%, а частка студентів з андрогінними властивостями зросла з 53,30% до 63,30%.

Отже, проаналізувавши отримані дані, можна констатувати, що виражені зміни, які визначено у студентів ЕГ є значущими на статистичному рівні, що підтверджується критерієм $t=-2,42$, де рівень значущості при цьому менше 0,05. Тому чоловіки та жінки почали набагато краще розуміти особливості власної статево-рольової ідентичності, чітко визначають якості, які перешкоджають реалізації соціальної та міжстатевої взаємодії. Крім того, досліджувані погодились з тим, що не пізнавши свій внутрішній світ та свої особливості статево-рольової позиції, не здійснивши оцінювання своїх позитивних та негативних сторін, не можливо досягти успішного результату та реалізувати себе у міжстатевій взаємодії та в соціальній, професійній сферах.

Крім того, у нашому дослідженні, цінним було збільшення частки жінок з 46,60% до 66,60%, що підтверджується від'ємним значенням критерію $t=-2,09$, де рівень значущості менше 0,05 та чоловіків з 53,30% до 66,60% з андрогінними якостями, що підтверджується від'ємним значенням критерія $t=-1,74$, де рівень значущості більше становить 0,05. Отримані дані, означають те, що у жіночої та чоловічої статі відбулася повністю переоцінка себе як представників відповідної статі, вони стали прагнути до пізнання та реалізації себе, сформували в себе готовність до розвитку в собі якості відповідно до обох статей. Ці досліджувані зазначають, що на даний час вони не ставляться байдуже до протилежної статі, визнають потребу та актуальність збалансування в собі статево-рольових особливостей.

Крім того, було відмічено, зменшення отриманих значень щодо маскулінності, так, наприклад, серед жіночої статі серед дівчат з 26,60% до 20,00%, які почали проявляти більш свою жіночність та емпатійність. Вони мали змогу переоцінити власну модель поведінки, покращили рефлексивні здібності, навчились набагато краще пізнавати, розуміти себе, жіночу стать, прийняли важливість відповідних жіночих якостей, почали активно працювати над собою.

Крім того, у чоловіків також помітним є зменшення отриманих значень по маскулінності з 40,00% до 26,60%. Чоловіки почали погоджуватися з тим, що авторитарна поведінка і стриманість не в усіх випадках є позитивними рисами, тому почали більш цілеспрямовано проводити роботу над своїми емоціями. Крім того, вони зрозуміли, що важлива гармонізація статево-рольових якостей та їх диференційованість під час взаємодії на міжстатевому рівні, і активно почали проявляти інтерес до внутрішнього світу протилежної статі.

Крім того, аналізуючи показники фемінності, варто зазначити, що простежуються зміни у групі чоловіків. Їхні показники зменшились з 6,70% до нульового показника. Ці чоловіки стали більш активнішими, не бояться брати відповідальність на себе, готові приймати рішення. Їхня поведінка стала більш усвідомленою, а дії цілеспрямованими і логічними. У них виявлено показники адекватної самооцінки, прагнення до підтримки та захисту жінок. Показники щодо загальної гендерної ідентичності у студентів КГ до та після експерименту не зазнали суттєвих змін.

На наш погляд, проаналізувавши отримані результати, необхідно зазначити, що вони засвідчують переоцінку набутих з дитячих років гендерних схем жінок і чоловіків, вони краще почали усвідомлювати і розуміти варіативність моделей поведінки своєї статі, власні позитивні та негативні якості, проявляти більшу усвідомленість у сприйнятті свого образу «Я» та його цілісність з статевим «Я-образом».

Також, було відмічено, рівномірний прояв значень фемінності та маскулінності серед чоловічої та жіночої статі, що прояву потенціалу всебічного особистісного самовизначення на внутрішньому та зовнішньому рівнях як представника відповідної статі.

Крім того, їх поведінка на емоційному та поведінковому рівнях стала більше орієнтована на налагодження взаємовідносин на основі принципів: розуміння, партнерства.

Таким чином, проаналізувавши ефективність програми тренінгу розвитку

гендерної толерантності студентів, можемо зробити висновок, що розвиток гендерної толерантності сприяє реалізації взаємодії між особами різної статі, гендеру на засадах партнерства та співпраці.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено результати теоретичного узагальнення експериментального дослідження проблеми гендерної толерантності студентської молоді та соціально-психологічних механізмів її формування, емпіричного визначення її особливостей та чинників, розробки, апробації та впровадження програми тренінгу з розвитку гендерної толерантності.

Отримані в ході виконаного дослідження результати підтверджують гіпотезу, покладену в його основу, а реалізовані мета і завдання дослідження дають можливість зробити основні висновки й рекомендації, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «гендерна толерантність», як соціально-психологічного феномена. Проведений огляд психолого-педагогічної літератури, присвяченої вивченню поняття гендерної толерантності, дозволяє зробити такі висновки. Цей феномен характеризується, переважно, через ціннісний та активний компоненти особистості, які відповідають за прийняття гендерних відмінностей, визнання права інших осіб реалізовувати свою особистість через зовнішні прояви цих відмінностей, з одного боку, та розв'язання (недопущення) особистих та міжособистісних конфліктів інших осіб, які можуть виникати на цій основі, з іншого боку. В окремих дефініціях також підкреслюється значення інших компонентів гендерної толерантності: психоемоційного, когнітивного, рефлексивного. Здійснюються спроби описати тенденції розвитку гендерної толерантності у контексті впливу інформаційних технологій на формування індивідуальної та масової свідомості членів суспільства.

Сформувано авторський погляд на сутність гендерної толерантності як особистісної позиції, котру формує єдність: процесів вольової саморегуляції, спрямованої на прийняття гендерних відмінностей іншої особи, та особистісного конструкту (утвореного установками, цінностями та мотивами особистості), який спрямовує активність особи до уникнення, запобігання та

припинення ситуації гендерної нерівності у професійній, громадянській, сімейній, духовно-релігійній та інших сферах відносин.

2. Здійснено теоретико-методологічний аналіз соціально-психологічних механізмів, які впливають на формування гендерної толерантності студентської молоді. З'ясовано, що у процесі формування толерантних уявлень та ставлень особистості в середовищі вищого навчального закладу приймають участь такі інтегративні соціально-психологічні механізми: соціальне навчання, що актуалізується у розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів гендерної толерантності протягом усього періоду здобуття освіти (як у межах навчального процесу, так і поза ним); впливу професійного середовища за допомогою перетворення ціннісно-сміслової сфери студента під впливом критеріїв професійної компетентності у сфері міжгендерних відносин та соціальної та професійної апробації толерантних ставлень, що актуалізується через практику випробування мотивів, установок та стереотипів у міжособистісних міжгендерних відносинах у середовищі вищого навчального закладу та у професійному середовищі під час проходження навчально-виробничої практики.

У межах інтегративного механізму соціального навчання вираженим є вплив соціально-психологічних механізмів соціальної перцепції. У межах інтегративного механізму впливу професійного середовища формування толерантних уявлень та ставлень відбувається, насамперед, через когнітивний та поведінковий компоненти толерантності. У інтегративному механізмі соціальної апробації толерантних ставлень актуалізуються соціально-психологічні механізми розвитку, а саме: механізми самопрезентації, соціальної оцінки, самопокладання та самовираження, випереджального перенесення.

3 Здійснено організацію дослідження соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді. На *першому етапі* було визначено мету, завдання емпіричного дослідження, висунуто гіпотетичні припущення щодо його результатів; на підставі результатів науково-теоретичного аналізу було визначено *компоненти*

гендерної толерантності, на основі яких було розроблено авторську методику, спрямовану на визначення ступеню гендерної толерантності досліджуваних; описано *рівні* прояву гендерної толерантності.

На цьому етапі було також підібрано комплекс методик для проведення емпіричного дослідження, обґрунтована доцільність їх застосування для реалізації мети та завдань дослідження, а саме підібрано психодіагностичні методики для визначення соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності, а також для дослідження особливостей психологічної статі досліджуваних.

На *другому етапі* дослідження було визначено особливості прояву гендерної толерантності в залежності від вираженості маскулінно/фемінних проявів особистості, а також встановлено відмінності за рівнем гендерної толерантності в залежності від типу гендерної ідентичності досліджуваних.

На *третьому етапі* дослідження було емпірично підтверджено соціально-психологічні механізми формування гендерної толерантності, яка розглядається як особистісне утворення, що охоплює в собі *когнітивний, емотивний та поведінковий компоненти*.

Для проведення емпіричного дослідження було створено психодіагностичний комплекс, який складався з наступних 8 методик: авторська анкета «Гендерна толерантність», опитувальник Г.Бардієра ВІКТИ «Види і компоненти толерантності/інтолерантності, експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.А. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.А. Шайгерової, модифікований варіант тестової методики С.Бем «Психологічна стаття» (модифікація А.В. Алексеєвої), методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» А.В. Карпова, методика «Шкала емоційного відгуку» (А.Мехрабіана, Н.Епштейна), «Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца, опитувальник «Самоставлення» В.В. Століна.

4. Визначено та емпірично досліджено компоненти, показники та рівні розвитку гендерної толерантності у студентів. Рівень розвитку гендерної

толерантності визначається показниками сформованості компонентів гендерної толерантності, зокрема: когнітивний – охоплює в собі розуміння змісту гендерної толерантності, головних умов її розвитку та основних вимірів толерантного та інтолерантного ставлення, а його головним проявом є усвідомлення та прийняття багатовимірності та різноманітності гендерної ідентичності особистості, а також позитивне ціннісне ставлення до гендерної рівності та його реалізація в процесі міжособистісної взаємодії; емотивний – поєднує в собі емоційну стійкість та здатність проявляти емпатію й емоційне прийняття по відношенню до інших людей, які мають суттєві відмінності за гендерними ознаками та не відповідають усталеним гендерним нормам і стереотипам. Отже, емотивний компонент гендерної толерантності передбачає наявність розвинутих навичок емоційної саморегуляції, що є важливою передумовою продуктивних взаємостосунків в результаті поєднання власної самодостатності та готовності до гармонійної взаємодії з іншими людьми. Поведінковий компонент гендерної толерантності охоплює в собі комплекс вмінь та навичок, що забезпечують здатність людини до продуктивної взаємодії з іншими, незалежно від їх гендерної належності та пріоритетних гендерних норм, стереотипів і традицій. Вираженість поведінкового компоненту передбачає також готовність до подолання можливих конфліктних ситуацій шляхом компромісу та співробітництва, а саме налаштування на досягнення консенсусу у випадку суперечливості різних гендерних позицій, поглядів або проявів гендерної інтолерантності та дискримінації.

5. Обґрунтовано та апробовано програму тренінгу розвитку гендерної толерантності студентів.

З метою розвитку гендерної толерантності у студентської молоді реалізація тренінгової програми була здійснена поетапно, на основі розробленої моделі, яка включала такі блоки: цільовий (мета), науково-проектувальний (підходи, принципи та завдання, розвивально-діяльнісний (форми та методи роботи, технології навчання, зміст програми тренінгу), діагностично-результативний (компоненти, рівні та очікуваний результат).

Описано структуру програми тренінгу розвитку гендерної толерантності, яка включала в себе три блоки: значення гендерної толерантності, її змістовного наповнення та прояви толерантного відношення до гендерних відмінностей; гендерна толерантність як якість індивіда, що включає в себе емпатію, рефлексивні здібності, відповідність почуттів і емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості до інших; формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності та реалізація стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі, що містила 12 тренінгових занять.

Головним завданням даного етапу формувального експерименту була перевірка ефективності розробленої тренінгової програми з розвитку гендерної толерантності у студентській молоді.

Проаналізувавши отримані дані після реалізації формувального експерименту, визначено, що за рахунок впровадження тренінгу студенти експериментальної групи забезпечили розвиток рефлексивних здібностей, емоційної обізнаності індивіда, сприяло усвідомленню та розумінню гендерного образу «Я», здатності до емпатичних проявів, орієнтованості на відносини з рівними правами, зменшення прояву стереотипності у процесі сприйняття представ ому рівні без оцінювання та критики.

Таким чином, молодь почала більш усвідомлено здійснювати оцінку своєї особистості, приймати власну цінність як представника відповідної статі та виступають проти стереотипного оцінювання представників протилежної статі, покращити та помічати власні позитивні емоції.

Крім того, такі студенти комунікабельні, легко пристосовують власний комунікативний потенціал, їх поведінка в процесі комунікації поповнилась відповідною інформацією та відкритістю.

Також необхідно зазначити, що є ще один важливий соціально-психологічний механізм прояву гендерної толерантності в студентській молоді, а саме: гендерна ідентичність, яка є категорією особистісної ідентичності, яка

ґрунтується на особливостях «Я-образу» людини, і виступає однією з підструктур соціальної ідентичності, яка розкривається з позицій «маскулінне та фемінне» і «соціальне та індивідуальне».

На основі проведеного дослідження, засвідчують переоцінку набутих з дитячих років гендерних схем жінок і чоловіків, вони краще почали усвідомлювати і розуміти варіативність своєї статі, власні позитивні та негативні якості, проявляти більшу усвідомленість у сприйнятті свого образу «Я» та його цілісність з статевим «Я-образом».

Також, було відмічено, рівномірний прояв значень фемінності та маскулінності серед чоловічої та жіночої статі, що дозволило поліпшення їх можливостей до здійснення самореалізації, сприяло прояву потенціалу всебічного особистісного самовизначення на внутрішньому та зовнішньому рівнях як представника відповідної статі.

Крім того, їх поведінка на емоційному та поведінковому рівнях стала більше орієнтована на налагодження взаємовідносин на основі принципах: розуміння, партнерства.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми та відкриває перспективи подальшої дослідницької роботи щодо дослідження рівнів розвитку гендерної толерантності у студентів вищих освітніх закладів освіти різних рівнів, а також соціально-психологічних механізмів їх особистісної готовності до розвитку гендерної толерантності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва Г.В. Маскулінність: фемінність як чинник особистісної самоідентифікації у юнацькому віці. *Український соціум*. 2005. №2-3 (7-8). С. 9-19.
2. Андрусишин Ю.І. Психологічні аспекти розвитку емоційно-вольової стійкості особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні наук*. 2016. №1(34). С. 11-14.
3. Бабчук О.Г. Дослідження якісних характеристик емпатії у толерантних та інтолерантних осіб. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. № 2 (10). С. 111-113.
4. Бацевич Ф.С. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 108-119.
5. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні механізми особистісного розвитку дорослої людини. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т.1. № 38. С. 347-351
6. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. 340 с.
7. Брюховецька О.В. Психологічні основи формування професійної толерантності у керівників загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... доктора психол. наук ; 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 484 с.
8. Брюховецька О.В. Формування управлінської емпатії як ключової професійно важливої якості керівників закладів загальної середньої освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2021. №. С. 33-50
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В.Т. Бусел. К. : Перун, 2001. 1440 с.
10. Вишневецька Є. Розвиток толерантності як активної життєвої позиції зростаючої особистості. *Рідна школа*. 2016. №10. С. 38-41.
11. Візнюк І.М. Психологічне забезпечення психологічної стійкості та здоров'я у навчальній діяльності студентів. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2013. №40. С. 356-360.

12. Візнюк І.М., Поліщук А.С. Рівень психологічної стійкості студента в умовах дистанційного навчання. *Інсайт: психологічні виміри суспільства. 2020. №3. С. 57-68.*

13. Вовк Л.М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2017. 20 с.

14. Гайдук Г.А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01. Луцьк, 2019. 213 с.

15. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини. 2005. №1. С. 91-100.*

16. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської. Суми: Університетська книга, 2006. 313 с.

17. Глинська Л., Скляр Р. Феномен толерантності в соціальнофілософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії. 2019. №2 (15). С. 42-44.*

18. Говорун Т.В. Гендерна стереотипізація та егалітарність: виклики часу. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. URL: <https://ispp.org.ua/2020/06/04/govorun-t-v-genderna-stereotipizaciya-ta-egalitarnist-vikliki-chasu/> (дата звернення: 21.02.2021).*

19. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна «матриця» української педагогічної думки. *Гендерна парадигма освітнього простору. 2017. №5. С. 8-15.*

20. Голованова Т.П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді : [монографія]. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. 338 с.

21. Гринчук О.І. Основи соціально-психологічного тренінгу: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: СІМІК, 2015. 145с.

22. Гринчук О. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку соціальної мобільності і майбутніх спеціалістів. *Збірник наукових праць:*

філософія, соціологія, психологія. 2011 URL:
[file:///C:/Users/user/Downloads/znpfsp_2011_16\(2\)_30.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/znpfsp_2011_16(2)_30.pdf)

23. Гринчук О., Головата А. Специфіка гендерного впливу батьківської сім'ї на формування образу майбутнього партнера *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.* 2015. Вип. 19. С. 138-144 URL:
file:///C:/Users/user/Downloads/Vpu_filos_psihol_2015_19_23.pdf

24. Гурова О.М. Теоретичний огляд проблеми шляхів формування толерантності у майбутніх психологів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка.* Соціально-педагогічна серія. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2009. Вип. 11. С. 141-149.

25. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 28-й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. *Віче.* № 11 (128). 2002. С. 12-13.

26. Демченко О.П. Формування у майбутніх вчителів початкових класів професійної готовності до створення виховних ситуацій: автореферат. Вінниця, 2006. 20 с.

27. Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: психологія.* 2019. Вип. 23. С. 35-41. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2019_23_6.

28. Демчина О.М. Програма тренінгу розвитку гендерної толерантності. *Перспективи та інновації науки.* 2022. № 12(17). С. 304-313. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2912/2925>

29. Демчина О.М. Програмні блоки тренінгу розвитку гендерної толерантності. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій* : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 трав. 2023 р. Одеса, 2023. С.

30. Демчина О.М. Результати дослідження показників соціально-психологічних механізмів формування гендерної толерантності у студентської молоді. *Наукові перспективи.* 2023. № 1(31). С. 511-521. URL:
<http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3572>

31. Демчина О.М. Рівні розвитку гендерної толерантності у студентів. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку* : міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С.
32. Демчина О.М. Соціально-психологічні механізми формування толерантних уявлень та ставлень особистості. *Наукові перспективи*. 2022. № 11(29). С. 441-454. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3034>
33. Демчина О.М. Теоретичні основи дослідження гендерної толерантності у студентської молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського*. 2020. 31(70). №4. С. 96-102. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2020/16.pdf
34. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища: [монографія] / Горностай П. П., Вознесенська О. Л., Грибенко І. В. [та ін.]. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 188 с.
35. Долинська Л.В., Матяш-Заяц Л.П. Психологія конфлікту: навч. посіб. К.: Каравела, 2011. 299 с.
36. Дороніна Т.О. Педагогічний аспект визначення поняття «гендерна толерантність». *Вища освіта України*. 2009. Додаток 4. Т. II (14). С. 492-501.
37. Енциклопедія політичної думки. К. : Дух і Літера, 2000. 472 с.
38. Екман П. Психологія емоцій. Я знаю, що ти відчуваєш. Київ, 2020. 336 с.
39. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза, 1996. 344 с.
40. Євдокімова О.О. Соціально-психологічні особливості студентського віку та їх урахування в системі психологічного супроводу. *Наука і освіта*. Харків, 2009. №1-2. С. 52-56.
41. Єрмакова З.І. Емпатійна складова комунікативної компетентності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. №2(13). С. 155-159.
42. Журавльова Л.П. Емпатійні детермінанти толерантності. *Наука і освіта*. 2010. №1. С. 28-31.

43. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
44. Завацька Н.Є. Специфіка життєвого вибору студентської молоді у гендерному вимірі. *Соціально-психологічні особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості*: монографія / за ред. Г.М. Побокіної, Н.Є. Завацької. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. С. 15-34.
45. Заграй Л.Д. Гендерна ідентичність жінки в Україні як результат інтерпретації культурних текстів (англ. мовою). *Збірник наукових праць: психологія* 2018. № 22. С. 15-26.
URL:<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp/article/view/3164/3595>
46. Заграй Л.Д. Гендерна специфіка оцінювання та вибору стратегій вирішення життєвих ситуацій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ. 2009. № 3 (23). С. 2196-201. URL:
<http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5201>
47. Заграй Л.Д. Гендерні моделі в уявленнях молоді. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2015. Вип. 2. С. 55-64. URL:<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7475/1/8.pdf>
48. Заграй Л.Д. Інтерпретація як спосіб осмислення гендерного досвіду. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* : зб. наук. праць. 2007. Вип. 32. С. 290-299. URL:
<http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5204>
49. Заграй Л.Д. Конструювання гендерних схем у символічних текстах культури. *Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* 2011. Т. 13. Ч.3. С. 405-413.
URL:<http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/5200>
50. Заграй Л.Д. Роль індивідуального гендерного досвіду в інтерпретації статевої поляризації / *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : Зб. статей. Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Київ, 2007. Вип. 16 (19). С. 320-327.

51. Заграй Л.Д. Теорії гендеру: Гендерні дослідження у психології: навч. посіб. Івано-Франківськ: ФО-П Петраш КТ, 2019. 264 с.
52. Зарицька В.В., Лапа В.М. Структура комунікативної толерантності: аналіз наукових підходів. *Молодий вчений*. 2017. № 2. С. 77-81.
53. Зарівна О. Світоглядно-культурологічний і моральний зміст поняття «толерантність»: проблема визначення. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 1. С. 131-138.
54. Іванків І.І. Соціально-психологічні механізми формування ідентичності підлітка. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. № 19-20. С. 197-206.
55. Кастіна Т.О. Рівні усвідомлення гендерно зумовлених сценарних процесів молодими людьми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2019. Вип 4. С.103-109.
56. Кандиба М.О. Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості: автореф. дис. ... канд. психол.наук: 19.00.01 / Луцьк, 2015. 20 с.
57. Каськов І.В. Соціально-психологічні особливості соціалізації особистості в сучасних умовах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. №3 (46). С. 118-122.
58. Карпюк Ю.Я. Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності сучасного психолога. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №5 (Т.1). С. 93-99.
59. Кікінежді О.М. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді. *Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль : ТДПУ, 2003. С. 128-135.

60. Кікінежді О. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 3. С. 58-70.
61. Клімаш Т.П. Образи Я-реального та Я-ідеального у жінок. *Психологічний часопис*. 2020. №6(8). С. 67-75.
62. Ключек Л.В. Атрибуція справедливих і несправедливих вчинків у педагогічній взаємодії викладачів і студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2013. №21. С. 236-247.
63. Коберник Л.О. Конфліктні форми поведінки та способи їх корекції в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, 2008. Т.1. Ч. 21-22. С.166-169.
64. Коміна Т.О. Соціально-психологічні механізми комунікаційних технологій: з історії медіа-досліджень. *Діалог: медіа-студії*. 2014. №18-19. С. 223-231.
65. Костіна Т.О. Гендерна толерантність як необхідна умова гендерної рівності. *Габітус*. 2020. Вип. 13, Т. 2. С. 60-64.
66. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості ; під ред. Л. М. Проколієнко. Київ, 1989. 608 с.
67. Кравчук С.Л. Психологічні особливості автономності та емоційної стійкості особистості юнацького віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2016. №3(48). С. 179-187.
68. Крутій О.М. Соціально-психологічний механізм як умова активізації діалогової взаємодії органів влади та громадськості. *Теорія та практика державного управління*. 2011. №1. С. 59-67.
69. Кузьміна В.Ю., Гульбс О.А., Діхтяренко С.Ю. Розвиток емпатії у студентів психологічного профілю в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН). *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. 2020. № 63. С. 117-132.

70. Кулаков Р. Розвиток емпатії у дітей молодшого шкільного віку в умовах освітнього процесу. *Збірник наукових праць РДНУ*. 2020. №15. С. 91-96.
71. Куравська Н. Психологічні технології подолання гендерних стереотипів в організаціях. *Вісник прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки*. 2019. № 22. С. 32-38.
72. Кутішенко В.П., Пилипенко Н.Г., Ставицька С.О. Роль інтелектуального компоненту у становленні життєвих стратегій юнацтва. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Том. VI. Психологія обдарованості. Вип. 11. С. 141-150.
73. Лазоренко Б.П. Асоціальні практики, соціально-психологічні механізми та несвідомі динаміки особистісного життєконструювання проблемної молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. №31. С. 110-118.
74. Литовченко Н.Ф. Професійно орієнтований тренінг самопізнання та саморегуляції : навч.-метод. матеріали для тренінгових занять студ. пед. вузів (спец. «Практична психологія») / Н. Ф. Литовченко. – Ніжин: НДПУ, 2002. – 72 с.
75. Ліщинська О.А. Соціально-психологічні механізми культової психічної залежності особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №2010. №1. С. 127-140.
76. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3540>
77. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 539 с.
78. Мотуз Т. Ідея толерантності в освітній парадигмі України початку ХХІ ст. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка*. 2015. №4. С. 37-45.

79. Нежинська О.О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2011. 21 с.
80. Непіпенко Л.П. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду НЕПу. *Гілея*. 2019. №145(1). С. 116-123.
81. Ніколсон Л. Гендер. (пер. з англ. Б. Єгідиса). *Антологія феміністичної філософії*. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 378 - 380.
82. Новосад І. Стратегії розв'язання конфліктних ситуацій. *Психолог*. 2013. № 2. С. 33-39
83. Павелків Р.В. Особливості розвитку емпатії як соціально-психологічного явища та компонента моральної сфери особистості. *Інноватика у вихованні*. 2016. №4. С. 16-27.
84. Павелків Р.В. Психологічні особливості рефлексії у структурній організації особистості. *Інноватика у вихованні*. 2017. № 5. С. 20-31 .
85. Павленко В.В. Креативність: сутність, структура, закономірності формування і розвиток. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2015. № 23. С. 15-21.
86. Павленко В.М., Мельничук М.М. Психологія толерантності особистості. Полтава: ФОП Мирон І.А., 2014. 244 с.
87. Пашина Н. Соціально-психологічні механізми формування політичної ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2016. №8. С. 56-62.
88. Пілецька Л.С. Асертивна поведінка як чинник реабілітаційного потенціалу особистості та проєктування майбутнього. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Вип. 3 (56). Т.2. 2021. С. 208-215.
89. Пілецька Л.С. Соціальна мобільність як психологічна категорія: теоретико-методологічний аспект аналізу. *Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія*. 2010. Вип. 15. Ч. 2. С. 29-41.

90. Пірен М.І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації. Соціальна і гуманітарна політика. Вісник НАДУ. 2015. № 2. С.49-51.
91. Подкоритова Л.О. Визначення видів рефлексії у наукових джерелах. Проблеми сучасної психології. Хмельницький. 2017. №37. С. 343-358.
92. Полякова В.І. Організаційно-професійні чинники гендерної толерантності педагогічних працівників. *Проблеми сучасної психології*. 2017. №37. С. 359-372.
93. Полякова В.І. Соціально-психологічні умови розвитку гендерної толерантності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів: дис. ... канд.псих.наук: 19.00.05. Київ, 2018. 342 с.
94. Посохова Я.С. Толерантність у діяльності сучасного правоохоронця. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: мат. Міжнар. наук.-практ. конференції. Харків: ХНУВС, 2015. С. 235-239.
95. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності. *Актуальні проблеми психології*. 2010. №1. С. 1-9. URL: <http://masters.kubg.edu.ua/index.php/if/article/download/457/413>(дата звернення: 01.06.2021).
96. Психологія спілкування / Л. О. Савенкова та ін. К.: КНЕУ, 2015. 309 с.
97. Рибалка В.В. Методологічні засади теоретичної та практичної психології: особистість, психологічна діяльність, духовність. Психологія і особистість. 2018. №1. С. 9-19.
98. Ротар Н.Ю. Категорія толерантність в системі інструментарію сучасної політичної науки. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 2013. Випуск 25(26). С.120-125.
99. Рубан О.В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2018. № 23. С. 31-34

100. Святненко І.О. Гендерна культура як соціологічний концепт: до постановки проблеми. *Грані*. 2015. Т. 10. № 1. С.103-109.
101. Святненко І.О. Культурно-ціннісні складники української гендерної культури в соціосистемологічному вимірі. *Грані*. 2015. Т. 12. № 1. С. 86-91.
102. Святненко І.О. Візуальний символізм матриархально-кібелічних образів в міфологічних репрезентаціях гендерної культури. *Грані*. 2016. № 5. С. 76-82.
103. Словник гендерних термінів / уклад. З. Шевченко. Черкаси, 2016. *Словник гендерних термінів*: веб-сайт. URL: <https://a-z-gender.net/ua/> (дата звернення: 21.02.2021).
104. Соціальна психологія / Н.Ю. Воляннюк та ін. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
105. Ставицька С.О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці: [монографія]. Київ: Поліграф плюс, 2011. 727 с.
106. Ставицька С.О. Соціально-психологічні особливості реалізації потреби в саморозвитку, самооцінки життєвих цілей та самоствавлення як компонентів розвитку самосвідомості в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 23. С. 595-607.
107. Столяренко О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Столяренко Оксана Василівна. Уман. держ. пед. унт ім. Павла Тичини. Умань, 2013. 20 с.
108. Сторожук С., Гоян І., Федик О. Ідейні засади гендерної дискримінації. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії*. С. 40-51. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/view/11909>
109. Стрільчук О.В. Соціально-психологічні механізми формування медіакультури у підлітків з інтернет-захопленістю: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.05. Київ, 2020. 220 с.

110. Стукаленко З.М. Толерантність як засіб регулювання гендерних відносин у навчально-виховному процесі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. №180. С. 156-158.
111. Тарасюк Л.С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві. *Гуманітарний часопис*. 2013. №1. С. 39-44.
112. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 23 с.
113. Туриніна О. Соціально-психологічні механізми функціонування іміджу сучасного лідера в умовах сучасного етапу розвитку українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2018. №2 (9). С. 80-84.
114. Ульянова Т.Ю. Конфліктність як чинник співпереживання. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2014. №7-8. С. 39-47.
115. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 642.
116. Федоришин Г.М., Гнидюк В.І. Організаційно-психологічні чинники академічної прокрастинації у студентів. *Габітус*. 2021. Вип. 28. С. 162-166. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/28-2021/30.pdf>
117. Федоришин Г.М. Психосемантична репрезентація шлюбно-сімейних взаємин у свідомості молоді. *Психологічні студії*. 2023. № 2. С.178-185. URL: <https://journals.vnu.volyn.ua/index.php/psychology/article/view/1261/1172>
118. Федоришин Г., Чуйко О. Формування толерантності до невизначеності як складова професійної підготовки майбутніх психологів в умовах євроінтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Спецвип. С. 110-117. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.15>
119. Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Особистість. Теорії, вправи, експерименти. 6-е міжнародне видання. Київ, 2004. 704 с.

120. Хомуленко Т. Зміста та розвиток креативності в освітньому просторі. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. №4. С. 35-46.
121. Циганенко Г.В. Соціально-психологічні механізми політико-ідеологічного самовизначення молоді: автореф. дис. ... канд.псих.наук: 19.00.05. Київ, 2005. 21 с.
122. Чала О.А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* : зб. наук. пр. Ін-т психології імені Г. Костюка АПН України. 2008. Т. X, Ч. 8. С. 621-626.
123. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. №10. URL: <https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012> (01.03.2021).
124. Чорнодон М.І. Визначення гендерних номінацій на основі аналізу гендерно маркованої періодики. *Modern Problems of Improve Living Standards in Globalized World*. 2017. С. 367-373.
125. Чуйко О. Гендерно-рольовий конфлікт особистості у процесі розвитку кар'єри. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 5. С. 226-231. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/96/93>
126. Шаюк О.Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів: автореф. Дис. ... канд.псих.наук: 19.00.07. Хмельницький, 2011. 18 с.
127. Bem S. L. The measurement of psychological androgyny / S. L. Bem // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. – 1974. – No 42. – P. 155–162.
128. Berger J. Status Characteristics and Social Interaction / Joseph Berger, Bernard P. Cohen and Morris Zelditch, Jr. // *American Sociological Review*. – Vol. 37, No. 3 (Jun., 1972). – P. 241-255, p. 243.

129. Chuyko O. Possible Ways To Manage Personal Gender-Role Conflicts In Career Development. *Збірник наукових праць : психологія*. 2019. Вип. 23. С. 50-58. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10286/1/2936>
130. Clark A. Gender in the secondary curriculum. Ann Clark&Elaine Millard. London: Routledge, 2005. 265 p.
131. Goffman E. Frame analysis of gender. Goffman reader. Oxford, 1997. 301 p.
132. Grünberg L. From gender studies to gender IN studies. Case studies on gender-inclusive curriculum in higher education. European Center for Higher Education. Bucharest, 2011. P.8-20.
133. Halian I., Machynska N., Lozynska S., Nos L., Derkach Yu., Prots M. & Popovych, I. (2020). Tolerance of uncertainty as a component of the process of life-creation of future educators. *Revista Inclusiones*. Vol: 7 num Especial. P. 512-528. URL: <https://www.revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1307>
134. Heilbrun Jr. A. B. Human sex-role behavior / Jr. A. B. Heilbrun. N.Y. : Pergamon Press, Emory University, 1981. 207 p.
135. Hoffman M.-L. Empathy and Moral Development : Implications for Caring and Justice. New York : New York University Press, 2002. 342 p.
136. Jensen Arnett, J. (2015). Socialization in emerging adulthood: From the family to the wider world, from socialization to self-socialization. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.). *Handbook of socialization: Theory and research*. Pp. 85-108.
137. Joan W. S. Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press, 1999. 266 p.
138. 92. Kohlberg L. A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. *The development of sex differences*; ed. by E. E. Maccoby. Stanford University Press, 1966. P. 56-93.
139. Kuzmenko, R.I. (2019). Gender Partnership and Tolerance Phenomenon. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. №15. С. 73-81.
140. Kurova, A., Popovych, I., Hrys, A., Koval, I., Pavliuk, M., Polishchuk, S., & Kolly-Shamne, A. (2023). Dispositional optimistic and pessimistic mental

states of young athletes: gender differentiation. *Journal of Physical Education and Sport*. № 23(4). P. 857-867. URL: <https://doi.org/10.7752/jpes.2023.04110>

141. Lazarus R., Folkman S. *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer, 1984

142. Lindenberg S. *Prosocial Behavior, Solidarity, and Framing Processes Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives*. Springer Science, Business Media. Inc, 2006. P. 30-35.

143. Lynch K., Feeley M. *Gender and education (and employment), lessons from research for policy makers*. European Commission. NESSE Network of Experts, 2009. 110 p. URL: www.nesse.fr/nesse/activities/reports

144. Martin C. L., Halverson C. A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development*, 1981. № 52. Pp.1229-1234

145. Money J. & Hampson J. G. & Hampson J. *An Examination of Some Basic Sexual Concepts: The Evidence of Human Hermaphroditism*. Bull. Johns Hopkins Hosp. Johns Hopkins University. 1955. № 97 (4). Pp. 301-319

146. Prentice D. A. What women and men should be, should't be, are allowed to be, and don't have to be: the contents of prescriptive gender stereotypes / D. A. Prentice & E. Carranza // *Psychology of Women Quarterly*. – 2002. – No. 26. – P. 269–281.

147. Parsons T. *The American Family: Its Relations to Personality and to the Social Structure*. *Family, Socialization and Interaction Process* / Parsons T., Bales R.F., Olds J, Zelditch M, Slater Ph. New-York: The Free Press, 1955. P. 3-33.

148. Pearlin L., Schooler C. *The Structure of Coping* // *The Journal of Health and Social Behavior*, 1999. Vol. 19. № 1. P. 2–21

149. Pro skhvalennya Kontseptsiyi Derzhavnoyi tsilovoyi sotsialnoyi prohramy «Molod Ukrainy» na 2016–2020 roky [Elektonnyy resurs]. [On Approval of the Concept of the State Target Social Program «Youth of Ukraine» for 2016–2020 [Electron resource]. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-%D1%80>

150. Prokhorenko, L., Popovych, I., Sokolova, H., Chumaieva, Yu., Kosenko, Yu., Razumovska, T., & Zasenka, V. (2023). Gender differentiation of self-regulating mental states of athletes with disabilities: comparative analysis. *Journal of Physical Education and Sport*. № 23(2). P. 349-359. URL: <https://doi.org/10.7752/jpes.2023.02042>

151. Parsons T. The American Family: Its Relations to Personality and to the Social Structure. *Family, Socialization and Interaction Process* / Parsons T., Bales R.F., Olds J, Zelditch M, Slater Ph. New-York: The Free Press, 1955. P. 3-33.

152. Popovych, I, Kononenko, O., Kononenko, A., Stynska, V., Kravets, N., Piletska, L.&Blynova, O. (2020). Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones* Vol: 7 num Especial, 41-59.

153. Rogers C. (1995). Empatic: an unappreciated way of being. Houghton Mifflin Harcourt. URL: www.sageofasheville.com/pub_downloads/EMPATHIC_AN_UNAPPRECIATED_WAY_OF_BEING.pdf

154. Prentice D. A. What women and men should be, should't be, are allowed to be, and don't have to be: the contents of prescriptive gender stereotypes / D. A. Prentice & E. Carranza // *Psychology of Women Quarterly*. 2002. №. 26. P. 269-281.

155. Rizzolatti, G., Fadiga, L., Gallese, V., & Fogassi, L. (1996). "Premotor cortex and the recognition of motor actions." *Cognitive Brain Research*, 3(2). P. 131-141.

156. Schneider D. *The Psychology of Stereotyping*. New York: Guilford Press, 2004. 704 p.

157. Stavytskyi, G. (2019). Psychological and social factors of the development of ethnic self-consciousness of personality in youthful age. Problem space of modern society: philosophical-communicative and pedagogical interpretations: collective monograph. Part II. Warsaw

158. Stoller R.J. *Sex and Gender: the Development of Masculinity and Femininity*. London: Karnac Books Ltd, 1984. 383 p.

159. Tolerance. APA Dictionary of Psychology. URL: <https://dictionary.apa.org/tolerance>.
160. Storozhuk Svitlana, Goian Igor. Gender equality as a modern phenomenon. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2017. Вип. 11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gender-equality-as-a-modern-phenomenon>
161. Storozhuk Svitlana, Goian Igor Gender existence: correlation between equality and identity. *Philosophy and Cosmology*. Volume 18. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gender-existence-correlation-between-equality-and-identity>
162. Schneider D. *The Psychology of Stereotyping*. New York: Guilford Press, 2004. 704 p.
163. Triandis H. C. *Culture and social behavior*. McGraw Hill Custom Publishing, 2004. 330 p.
164. Vitalii I. Bocheliuk, Nikita S. Panov, Liybomyra S. Piletska, Vitaliia V. Yaremchuk, Alla S. Borysiuk. Authority as a factor of formation of a leader's personality and life position. *ASIA LIFE SCIENCES*. 2019. Supplement 21(1): 445-461
165. Vovk Yu., Vovk L. The structure of the gender culture of junior schoolchildren. *Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка*. Серія «Педагогіка», 2018. №6(38). Pp. 90-93.
166. Voytovska, A. I. (2017). *Henderni aspekty sotsializatsiyi studentstva : Sotsialna robota ta osvita*. [Gender aspects of socialization of the students]. Ternopil
167. Walzer M. *On Toleration*. Yale University Press, 1997. 130 p.
168. Zavatska N., Hoi N., Kozmenko, O., Kosheleva N., Zavatskyi Y., & Yaremko R. (2022). Empirical research of student leadership's content parameters. *Amazonia Investiga*. № 11(51). P. 40-49. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1931>
169. Zavatska N.Ye., Komar T.V., Zhigarenko I.Ye., Safonov A.Yu., Kovalenko V.O. Strategies for realizing the creative potential of student youth

(gender aspect). *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 144-151. URL: <http://tppjournal.com.ua/archieve.html>

170. Zahrai L. Gender Research Methodology in the Modern World: An Individual's Gender Experience. *Збірник наук. праць: психологія* 2016. № 21. С. 7-14. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp/article/view/3224/3662>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1. Структура психологічного тренінгу «Розвиток гендерної толерантності у студентській молоді»

Проведені вправи	Час	Очікувані результати
Блок І. Значення гендерної толерантності, її змістовного наповнення та прояви толерантного відношення до гендерних відмінностей.		
<i>Заняття № 1. Гендерні стереотипи та ставлення молоді до гендерних проблем в українському суспільстві.</i>		
<p><i>Вправа №1. Знайомство «Мало хто знає...»</i></p> <p><i>Вправа 2. Обговорення та затвердження правил поведінки в групі</i></p> <p><i>Вправа № 3 «Хто я»: ідентичності.</i></p> <p><i>Вправа № 4. Написати есе на тему «Яка на Ваш погляд ідеальна жінка (чоловік) в сучасному суспільстві»</i></p>	90 хв.	усвідомлення та розуміння власних уявлень про гендерні ролі. Зменшення впливу гендерних стереотипів на студентів.
<i>Заняття № 2. Роль гендерних стереотипів в процесі налагодження конструктивної взаємодії.</i>		
<p><i>Вправа № 1. «Ким я був – хто я зараз».</i></p> <p><i>Вправа № 2. «Домінуюча риса особистості».</i></p> <p><i>Вправа № 3 «« День із повсякденного життя»</i></p>	90 хв.	розширення знань про термін «толерантність» та його межі та розуміння негативного впливу гендерних стереотипів

<i>Вправа №4 Групова дискусія</i>		
<i>Заняття № 3. Розвиток гендерної толерантності у сучасній молоді</i>		
<p><i>Вправа № 1. «Скринька толерантних якостей»</i></p> <p><i>Вправа 2. «Асоціативний ряд «Толерантність».</i></p> <p><i>Вправа № 3. «Уяви себе на місці іншого...».</i></p> <p><i>Вправа №4. «Рольова взаємодія»</i></p>	90 хв.	розвиток навиків щодо толерантного відношення до інших людей.
<i>Заняття № 4. Розвиток толерантної культури у процесі спілкування з протилежною статтю.</i>		
<p><i>Вправа №1 Міні-лекція на тему: «Значення толерантної культури у процесі спілкування з протилежною статтю»</i></p> <p><i>Вправа №2. Правила ефективного спілкування</i></p> <p><i>Вправа №3 «Я-висловлювання» / «Ти-висловлювання»</i></p> <p><i>Вправа № 4. «Прийняття рішення»</i></p>	90 хв.	Навчити будувати конструктивну взаємодію на основі толерантності
Блок II. Гендерна толерантність як якість індивіда, що включає в себе емпатію, рефлексивні здібності, відповідність почуттів і емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості до		

інших.		
<i>Заняття №1. Значення гендерної толерантності у сучасному суспільстві.</i>		
<i>Вправа №1 міні-лекція з використанням мультимедійної презентації на тему: «Етнічна, соціальна та особистісна толерантності».</i> <i>Вправа № 2. Рольова гра «Карамбія»</i> <i>Вправа №3 «Привітання».</i> <i>Вправа № 4. «Обмін ролями».</i>	90 хв.	сприяти розвитку толерантного відношення до особливостей гендерної комунікації
<i>Заняття № 2. Розвиток гендерної толерантності для гармонійного та повноцінного розвитку особистості.</i>		
<i>Вправа № 1. «Мій гендерний дисплей»</i> <i>Вправа № 2 . «Ознаки толерантної людини»</i> <i>Вправа №3. «Ідеальна модель своєї толерантної особистості» .</i> <i>Вправи №4 Рефлексія</i>	90 хв.	розвиток адекватної самооцінки, само прийняття та саморозуміння. Усвідомлення неповторності кожного індивіда не залежно від його приналежності до статті.
<i>Заняття 3. Комунікативна толерантність у гендерній взаємодії</i>		

<p><i>Вправа №1. Мозковий штурм на тему: «Роль гендерної толерантності у міжособистісній взаємодії.</i></p> <p><i>Вправа № 2. «Я –повідомлення»</i></p> <p><i>Вправа №3. «Це супер!».</i></p> <p><i>Вправа № 4. Написати Есе на тему: «Позитивні і негативні досвіди міжстатевої комунікації».</i></p>	90 хв.	сприяти розвитку комунікативних умінь у гендерному просторі; уміння налагоджувати конструктивну взаємодію.
<p><i>Заняття № 4. Гендерна толерантність як цілісна система налагодження конструктивної взаємодії.</i></p>		
<p><i>Вправа № 1. «Товариський суд».</i></p> <p><i>Вправа № 2. Мозковий штурм «Складнощі гендерної взаємодії».</i></p> <p><i>Вправа № 3. Перегляд відеоролика про гендерні стереотипи.</i></p> <p><i>Вправа № 4. «Пустіть мене в коло».</i></p>	90 хв.	навчити толерантно відноситись до людей різної статті
<p>Блок III. Формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності та реалізація стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі.</p>		
<p><i>Заняття № 1. «Особливості конфліктів у жіночих та чоловічих колективах»</i></p>		

<p><i>Вправа №1 «Закінчіть речення»</i></p> <p><i>Вправа №2 Вправа «Мозкова атака».</i></p> <p><i>Вправа №3 Рольова гра «Конфліктна ситуація».</i></p> <p><i>Вправа №4 Міні-лекція «Позитивні та негативні сторони конфлікту».</i></p>	90 хв.	<p>ознайомити учасників з особливостями конфліктів у жіночих та чоловічих колективах. Сформувати вміння для швидкого реагування на різні конфліктні ситуації та вміння виходити з них.</p>
<p><i>Заняття № 2 «Конструктивні стратегії для вирішення конфлікту»</i></p>		
<p><i>Вправа № 1. «Перегляд відео фрагменту» та групове обговорення.</i></p> <p><i>Вправа № 2. Міні-лекція з використанням мультимедійної презентації «Вплив особистісних якостей на вирішення конфліктних ситуацій, можливості його уникнення».</i></p> <p><i>Вправа № 3. Кейс-ситуації</i></p> <p><i>Вправа № 4. Рольова гра «Стратегія конфліктної поведінки»</i></p>	90 хв.	<p>формування умінь і практичних навиків розв'язання конфліктних ситуацій</p>
<p><i>Заняття № 3 «Технології ефективного спілкування у конфліктній ситуації»</i></p>		
<p><i>Вправа № 1. «Моя конфліктологічна позиція»</i></p> <p><i>Вправа №2 «Інтерв'ю з</i></p>	90 хв.	<p>сформувати навички раціональної комунікації у конфліктних ситуаціях.</p>

<p><i>відкритими запитаннями.</i></p> <p><i>Вправа №3. «Контраст»</i></p> <p><i>Вправа № 4. Міні-лекція з використанням мультимедійної презентації: «Психологічні аспекти сприйняття та модель поведінки жіночої та чоловічої статті у конфліктній ситуації».</i></p>		<p>Налагодження конструктивної взаємодії в конфліктах.</p>
<p><i>Заняття № 4 «Конструктивні стратегії розв'язання міжособистісних конфліктів, незалежно від гендерної ідентичності»</i></p>		
<p><i>Вправа №1. «Визначення вміння слухати іншу людину»</i></p> <p><i>Вправа №2. «Що нас з тобою поєднує?».</i></p> <p><i>Вправа № 3. «Формування підсумків»</i></p> <p><i>Вправа №4 «Я бажую...».</i></p>	<p>90 хв.</p>	<p>формування практичні навички вибору конструктивної стратегії вирішення конфліктів.</p>

Додаток Б**Авторська анкета «Гендерна толерантність»****Питання анкети:**

1. Я чітко розумію значення гендерної толерантності та її проявів в умовах сучасного суспільства.
2. Я вважаю дуже важливим дотримання принципів гендерної рівності в процесі взаємодії людей у соціумі.
3. Я вважаю цілком прийнятним існування різних стосунків між людьми, незалежно від їхньої статі.
4. Я вважаю цілком прийнятною можливість одностатевих шлюбів у сучасному суспільстві.
5. Я вважаю цілком прийнятним, коли тип гендерної ідентичності іншої людини не відповідає її біологічній статі.
6. Я відчуваю зацікавленість, коли спілкуюсь з людиною, яка поводить себе нестандартним чином в контексті її статевої приналежності.
7. Я можу відстоювати ідею гендерної толерантності в ситуаціях несправедливості по відношенню до осіб іншої статі.
8. Я вважаю за необхідне суворе дотримання гендерних стереотипів.
9. Серед осіб іншої статі набагато частіше зустрічаються погані люди.
10. Нейтральне ставлення до осіб з нетрадиційною гендерною орієнтацією є нереалістичним для сучасного суспільства.
11. Я можу відчувати прихильність та симпатію до людини з нетрадиційною гендерною ідентичністю
12. Я цілком позитивно ставлюсь до людей, які перебувають у одностатевих шлюбних стосунках.
13. Можливість порушувати гендерні стереотипи викликає в мене відчуття легкості та задоволення.
14. Я відчуваю задоволення від впровадження ідей гендерної рівності до багатьох життєвих сфер у сучасному суспільстві.
15. Я відчуваю однакову довіру до людей різної статі.

16. Якщо в моєму найближчому оточенні є люди, які порушують гендерні стереотипи, я не зможу втриматись від засудження.
17. Люди протилежної статі не можуть ставитись до мене так само добре, як однієї.
18. Коли я бачу людей, які перебувають в одностатевих стосунках, це викликає в мені негативні почуття.
19. У мене часто виникає бажання показати людям, як вони мають поводити себе відповідно до своєї біологічної статі.
20. Іноді я можу дозволити собі негативні висловлювання на адресу людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.
21. Мій стиль взаємостосунків не залежить від гендерної приналежності співбесідника.
22. Зовнішній вигляд інших людей може бути зовсім невідповідним їх біологічній статі.
23. Я схильний відчувати більшу прихильність до осіб однієї зі мною статі.
24. Мені подобається експериментувати щодо свого зовнішнього вигляду та поведінки, порушуючи усталені гендерні стереотипи.
25. Серед моїх близьких друзів можуть бути люди, які мають нетрадиційну гендерну ідентичність.
26. Я можу досить продуктивно взаємодіяти з колегами, які мають нестандартну гендерну поведінку.
27. Я люблю вказувати іншим на порушення ними гендерних стереотипів.
28. Коли інші люди обирають невідповідний їхній біологічній статі стиль поведінки, це завжди викликає в мене обурення.
29. Не можу спокійно сприймати присутність у суспільстві людей, які перебувають у одностатевих сексуальних стосунках.
30. Невідповідність зовнішності інших людей їхній біологічній статі викликає у мене сміх та роздратування.

Отримані бали підсумовуються відповідно до *ключа*, за яким питання з 1 по 10 діагностують когнітивну складову гендерної толерантності, з 11 по 20 – емотивні прояви толерантного ставлення до осіб іншого гендеру, а з 21 по 30 – поведінкові прояви гендерної толерантності. Зворотнім чином підраховуються відповіді за наступними питаннями: 8, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 27, 28, 29, 30.

Додаток В

Результати аналізу динаміки рівнів гендерної толерантності студентів в експериментальній і контрольній групах до і після формувального експерименту (за критерієм χ^2)

Crosstabs

Групи * Рівні гендерної толерантності

Crosstabulation % with in групи

	рівні гендерної толерантності			Total
	низький	середній	високий	
ЕГ	54,2%	33,3%	12,5%	100,0%
КГ	50,1%	41,7%	8,4%	100,0%
Total	12,5%	37,5%	4,2%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	0,432	4	0,980
Likelihood Ratio	0,433	4	0,980
Linear-by-Linear Association	0,000	1	1,000
N of Valid Cases	48		

Групи * Рівні гендерної толерантності (після формувального експерименту) Crosstabulation % with in групи

	рівні гендерної толерантності			Total
	низький	середній	високий	
ЕГ	39,9%	33,3%	26,8%	100,0%
КГ	47,8%	37,5%	14,7%	100,0%
Total	8,3%	35,4%	10,4%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig.(2-sided)
Pearson Chi-Square	5,792	4	0,215
Likelihood Ratio	6,038	4	0,196
Linear-by-Linear Association	5,470	1	0,019
N of Valid Cases	48		

Групи *Рівні когнітивного компоненту гендерної толерантності студентів
(до формувального експерименту)

Crosstabulation, % with in групи

		рівні когнітивного компоненту гендерної толерантності студентів (до формувального експерименту)			Total
		низький	середній	високий	
групи	експериментальна	20,8%	70,8%	8,3%	100,0%
	контрольна	29,2%	62,5%	8,3%	100,0%
Total		25,0%	66,7%	8,3%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig.(2-sided)
Pearson Chi-Square	0,458	2	0,795
Likelihood Ratio	0,460	2	0,795
Linear-by-Linear Association	0,267	1	0,605
N of Valid Cases	48		

Групи * Рівні когнітивного компоненту гендерної толерантності студентів
(після формувального експерименту)

Crosstabulation, % with in групи

Групи	рівні когнітивного компоненту гендерної толерантності студентів (після формувального експерименту)			Total
	низький	середній	високий	
експериментальна	4,2%	62,5%	33,3%	100,0%
контрольна	20,8%	75,0%	4,2%	100,0%
Total	12,5%	68,8%	18,8%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig.(2-sided)
Pearson Chi-Square	8,384	2	0,015
Likelihood Ratio	9,382	2	0,009
Linear-by-Linear Association	7,999	1	0,005
N of Valid Cases	48		

Групи * Рівні емотивного компоненту гендерної толерантності (до формувального експерименту)

Crosstabulation

% with in групи

	рівні емотивного компоненту гендерної толерантності (до формувального експерименту)			
	низький	середній	високий	
ЕГ	12,5%	70,8%	16,7%	100,0%
КГ	12,5%	75,0%	12,5%	100,0%
Total	12,5%	72,9%	14,6%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)

Pearson Chi-Square	0,171	2	0,918
Likelihood Ratio	0,172	2	0,918
Linear-by-Linear Association	0,075	1	0,784
N of Valid Cases	48		

Групи * Рівні емотивного компоненту гендерної толерантності (після формульовального експерименту)

Crosstabulation

% with in групи

	рівні емотивного компоненту гендерної толерантності (після формульовального експерименту)			Total
	низький	середній	високий	
ЕГ	4,2%	50,0%	45,8%	100,0%
КГ	8,3%	79,2%	12,5%	100,0%
Total	8,3%	6,3%	64,6%	29,2%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig.(2-sided)
Pearson Chi-Square	6,485	2	0,039
Likelihood Ratio	6,794	2	0,033
Linear-by-Linear Association	5,478	1	0,019
N of Valid Cases	48		

Групи * Рівні поведінкового компоненту гендерної толерантності (до формульовального експерименту)

Crosstabulation

% with in групи

	рівні поведінкового компоненту гендерної толерантності			Total
	низький	середній	високий	
ЕГ	12,5%	75,0%	12,5%	100,0%
КГ	8,3%	79,2%	12,5%	100,0%
Total	10,4%	77,1%	12,5%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig.(2- sided)
Pearson Chi-Square	3,821	2	0,148
Likelihood Ratio	3,926	2	0,140
Linear-by-Linear Association	3,686	1	0,055
N of Valid Cases	48		

Додаток Г

МЕТОДИКА «ВИДИ І КОМПОНЕНТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ-ІНТОЛЕРАНТНОСТІ» (ВІКТІ)

Методика розроблена Г. Л. Бардієр. Аббревіатура ВІКТА означає: види і компоненти толерантності та інтолерантності.

Інструкція. Просимо вас висловити ступінь своєї згоди або незгоди з запропонованими твердженнями, поставивши цифру від 1 до 7 в кожній клітинці бланка для відповідей - поруч з відповідним номером твердження, під косою рисою:

- «Абсолютно не згоден» – 1;
- «Не згоден» – 2;
- «Скоріше не згоден» – 3;
- «Важко відповісти» – 4;
- «Скоріше згоден» – 5;
- «Згоден» – 6;
- «Повністю згоден» – 7.

Будь ласка, намагайтеся цифру 4 – «важко відповісти» – використовувати якомога рідше.

інше покоління

1. Мене дратують люди іншого покоління.
2. Я цікавлюся психологічними особливостями людей різного віку.
3. Я враховую можливі вікові проблеми людини, з яким спілкуюся.
4. Мені хочеться стати більш стриманим і терпимим по відношенню до людей, які старші або молодші за мене.
5. Я постійно сварюся з людьми іншого покоління.
6. Нормально, коли однаково шанобливо ставляться і до літніх, і до юних.
7. Люди старшого і молодшого покоління повинні заслужити добре ставлення з боку оточуючих.
8. Мені важливо вміти знаходити спільну мову з людиною, незалежно

від того, наскільки він старше або молодше мене.

9. Мої знайомі і друзі поділяють мою точку зору на інші покоління.

10. Мені подобається мій вік.

Інша стаття

1. Мені приємно, коли поруч знаходяться люди протилежної статі.

2. Я вважаю, що між чоловіками і жінками є психологічні відмінності, які треба поважати.

3. Я намагаюся бути в спілкуванні з представниками протилежної статі більш делікатним.

4. Я не збираюся терпіти образи від представників протилежної статі.

5. Стиль діяльності людини допомагає йому відповідати своїй статі.

6. Чоловіки і жінки ніколи не навчаться розуміти один одного.

7. Відносини людей різної статі повинні бути красивими.

8. Добре можна працювати тільки з людьми своєї статі.

9. Мені знайоме почуття чоловічої (жіночої) солідарності.

10. Я поважаю себе як чоловіка (як жінку).

Відносини з іншими

1. Емоційна теплота в стосунках між людьми мене радує.

2. Я вважаю, що справжня духовна близькість між людьми неможлива.

3. Я завжди готовий надати допомогу іншим людям.

4. Хочу довіряти людям і користуватися їхньою довірою.

5. Ніхто нікому допомагати не зобов'язаний.

6. Люди, незважаючи ні на що, повинні прагнути до взаємоповаги.

7. Мені часто буває байдуже, коли люди сваряться або ображають один одного.

8. Я можу довіритися іншій людині.

9. У нас з друзями свої правила відносин.

10. У мене є свої уявлення про межі людських взаємин.

інший етнос

1. Люди деяких національностей мені не дуже приємні.
2. Мені цікаво дізнаватися етнічні традиції різних народів.
3. Я не можу вести себе однаково з людьми всіх національностей.
4. Мене тягне спілкуватися з людьми інших етносів і національностей.
5. Люди вважають за краще спілкуватися в своїх етнічних групах.
6. Важливо, щоб люди різних етносів і національностей вміли знаходити спільну мову один з одним.
7. Мені подобається бувати в багатонаціональних компаніях.
8. У мене вийде, якщо я захочу співпрацювати з людьми, які належать до будь-яких етнічних груп.
9. До інших етносів я ставлюся так само, як і більшість людей, з ким я близько спілкуюся.
10. Для мене важливо усвідомлювати свою етнічну приналежність.

інша культура

1. Добре спілкуватися з людьми з інших країн.
2. Люди, що належать іншим культурам, не є нічим новим.
3. Потрапляючи в ситуації «культурного шоку», я вважаю за краще їх прояснювати, а не пояснювати.
4. У мене немає потреби в інформації про те, що думають і як міркують люди в інших країнах.
5. Якщо я потрапляю в іншу культуру, я зазвичай досить швидко адаптуюся до неї.
6. Люди повинні звикати до життя в полікультурному співноті.
7. Кожна культура - це велика цінність.
8. У іншому культурному середовищі людина не може бути абсолютно спокійним.
9. Я поділяю думку моєї групи про те, як слід поводитися з людьми з інших культур.
10. Я відчуваю себе справжнім представником своєї культури.

інша віра

1. Всі віруючі люди викликають у мене теплі почуття - незалежно від їхньої віри.
2. Тільки люди однієї віри можуть глибоко розуміти один одного.
3. Я ставлюся цілком терпимо до людей різних конфесій.
4. Було б добре, якби люди різного віросповідання ніколи не конфліктували.
5. Для мене характерно дистанціювання від людей іншої віри.
6. Всі релігії мають однакову основу і тому не повинні вступати в протиріччя.
7. Не має великого значення, яку релігію сповідує людина, з яким я спілкуюся.
8. Не можна допускати до атрибутів своєї віри людини іншого віросповідання.
9. У моєму колі питання релігії обговорюються досить часто.
10. Я поважаю себе за своє ставлення до релігії.

інші професії

1. Люди деяких професій мені неприємні.
2. Я переконаний, що в кожній професії є своя родзинка.
3. Сперечаючись зі мною, люди інших професій часто виглядають безглуздими і непереконливими.
4. Інші професії мене приваблюють.
5. Я ефективно працюю в колективах, де зібрані люди багатьох професій.
6. Для людей різних професій важливо вміти знаходити шляхи співпраці.
7. Думка людини, зайнятого іншим видом діяльності або має іншу професію, сумнівно.
8. Я орієнтуюся на продуктивну взаємодію з людьми інших професій.
9. Я вхожий в своє професійне співтовариство.

10. Моя професія - це я сам.

управління

1. Радую, коли керівники і підлеглі переживають один за одного.

2. Підлеглі і керівники повинні намагатися краще розуміти один одного.

3. Важко вести себе природно як зі своїми керівниками, так і з підлеглими.

4. Відносини з керівництвом і з підлеглими завжди можна поліпшити.

5. Я вмію налагоджувати співпрацю і з керівництвом, і з підлеглими.

6. Зовсім не обов'язково, щоб керівники та підлеглі поважали один одного.

7. Мені байдуже, коли керівники і підлеглі терпіти не можуть один одного, якщо мене це безпосередньо не стосується.

8. Якість роботи багато в чому залежить від взаємоповаги людей, особливо займають різні посади.

9. Я дотримуюся порад своїх друзів, якщо мова йде про мої стосунки на роботі.

10. Я завжди пам'ятаю про те, на якому щаблі управлінської сходи перебуваю.

Соціально-економічне середовище

1. Я відчуваю дискомфорт, спілкуючись з людьми, які гірше або краще матеріально забезпечені, ніж я.

2. Я однаково добре розумію і багатих, і бідних.

3. Я веду себе з людьми шанобливо, незалежно від їх багатства.

4. Мені треба, щоб моє матеріальне становище вплинуло на мої стосунки з потрібними людьми.

5. Зручно, коли серед друзів є і багаті, і бідні люди.

6. Люди повинні мати однакові права, незалежно від їх матеріального добробуту.

7. Цінність людини в суспільстві визначається його добробутом.

8. Я не змінюю свого ставлення до людей, якщо їхнє матеріальне становище стає гірше або краще мого.

9. Ми з друзями часто обговорюємо поділ суспільства на багатих і бідних.

10. Я точно знаю межі своїх матеріальних можливостей.

політика

1. Політики мене не дратують.

2. Перш ніж робити висновки про того чи іншого політика, я намагаюся зрозуміти хід його думок, логіку його дій.

3. Я в своєму житті виходжу з того, що в політиці нікому не можна довіряти.

4. Політикам варто було б бути ближче до народу.

5. Мої дії завжди політкоректні.

6. Важливо, щоб народ довіряв обраної ним влади.

7. У моєму ставленні до чинних політиків я спираюся на демократичні цінності.

8. Мені не місце в політиці.

9. У людей мого кола зазвичай є своя думка щодо тих чи інших політичних рішень.

10. Моя політична культура мене цілком влаштовує.

Методика включає в себе 20 шкал, що відповідають різними видам і компонентам толерантності.

Додаток Д

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова)

Призначення. Даний експрес-опитувальник розроблений для діагностики загального рівня толерантності та заснований на вітчизняному та зарубіжному досвіді практичної роботи в області дослідження і формування толерантності. У стомлений матеріал були включені твердження, що відображають не тільки загальне ставлення до навколишнього світу і іншим людям, а й соціальні установки в різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність або інтолерантності людини. Текст опитувальника склали затвердження, що виявляють ставлення людини до різних соціальних груп (меншин, психічно хворим людям, бідним), комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці). Особлива увага приділялася етнічній толерантності / інтолерантності (ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції). Опитувальник складається з трьох субшкал: етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості.

Інструкція. Оцініть, будь ласка, наскільки ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь-який інший значок навпроти кожного твердження.

/ П	твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Скоріше не згоден	швидше згоден	згоден	повністю згоден
	У засобах масової інформації може бути						

	представлено будь-яка думка						
	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж в шлюбах між людьми однієї національності						
	Якщо один зрадив, треба помститися йому						
	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку						
	У суперечці може бути правильною лише одна точка зору						
	Жебраки і бродяги самі винні в своїх проблемах						
	Нормально						

	вважати, що твій народ краще, ніж всі інші						
	З неохайними людьми неприємно						
	Навіть якщо у мене є своя думка, я готовий вислухати і інші точки зору						
0	Всіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства						
1	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людини будь- якої національності						
2	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, так						

	як у місцевих проблем не менше						
3	Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим же						
4	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національносте й						
5	Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»						
6	Приїжджі повинні мати ті ж права, що і місцеві жителі						
7	Людина, яка думає не так, як я, викликає у мене роздратування						

Математична обробка. Отримані результати піддаються кількісному і якісному аналізу.

1. Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали. Кожному відповіді на пряме твердження присвоюється бал від 1 до 6 («Абсолютно не згоден» - 1 бал, «Повністю згоден» - 6 балів). Відповідей на зворотні твердження присвоюються реверсивні бали («Абсолютно не згоден» - 6 балів, «Повністю згоден» - 1 бал). Потім отримані бали підсумовуються.

Ключ № 1

Номери прямих тверджень	Номери зворотних тверджень
1,9, 11, 14, 16, 20,21,22	2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19

Індивідуальна або групова оцінки виявленого рівня толерантності здійснюються по наступних ступенів.

Низький рівень толерантності (22 – 60 балів). Такі результати свідчать про високу інтолерантності людини і наявності у нього виражених інтолерантності установок але відношенню до навколишнього світу і людям.

Середній рівень (61-99 балів). Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантності одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

Високий рівень (100-132 бали). Представники цієї групи мають вираженими рисами толерантної особистості. Однак автори відзначають, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), свідчать про розмивання у людини «кордонів толерантності», і це може бути пов'язано, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потуранню, поблажливості чи байдужості. Важливо врахувати також, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо, якщо вони мають уявлення про цілі дослідження).

2. Якісний аналіз толерантності полягає в поділі на субшкали. Назва субшкал і номери тверджень представлені в ключі.

Ключ № 2

Субшкала	номери тверджень
Етнічна толерантність	2, 4, 7, 1, 14, 18,21
Соціальна толерантність	1,6, 8, 10, 12, 15, 16, 20
Толерантність як риса особистості	3, 5, 9, 13, 17, 19, 22

Додаток Е**Опитувальник методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна**

Для дослідження емпатії використовується методика «Шкала емоційного відгуку» (Balanced Emotional Empathy Scale – BEES). Цей опитувальник був розроблений Альбертом Меграбяном (Albert Mehrabian) і модифікований Н. Епштейном. З точки зору А. Меграбяна, емоційна емпатія – це здатність співчувати іншій людині, відчувати те, що відчуває інший, переживати ті ж емоційні стани, ідентифікувати себе з ним. Як показали дослідження, емоційна емпатія пов'язана із загальним станом здоров'я людини, його соціальною адаптованістю і відображає рівень розвитку навичок взаємодії з людьми.

Методика «Шкала емоційного відгуку» дозволяє проаналізувати загальні емпатичні тенденції випробуваного, такі її параметри, як рівень вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншої і ступінь відповідності/невідповідності знака переживань об'єкта і суб'єкта емпатії. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації і люди, яким випробуваний міг співпереживати в повсякденному житті.

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу – як прямих, так і зворотних. Випробуваний повинен оцінити ступінь своєї згоди/незгоди з кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю незгоден») дає можливість виразити відтінки ставлення до кожної ситуації спілкування. В порівнянні з вихідним варіантом опитувальника кілька змінена шкала відповідей, складені таблиці перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки.

Інструкція. Прочитайте наведені нижче твердження і оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поведетеся в подібних ситуаціях.

Бланк для відповідей до методики «Шкала емоційного відгуку»

Прізвище, ім'я по

батькові _____ Стать _____ Вік _____

Дата _____

№ п/п	Твердження	Відповідь			
		Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо				
2	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття				
3	Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати				

4	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно				
5	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів				
6	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
7	Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємне для нього звістка				
8	На мій настрій сильно впливають оточуючі люди				
9	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану з спілкуванням з людьми				

10	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки				
11	Коли я бачу, як плаче людини, то й сам (сама) засмучуюсь				
12	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливою (щасливим)				
13	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді				
14	Коли я бачу, що з ким-то погано поводяться, то завжди серджуся				

15	Я можу залишатися спокійним (спокійного), навіть якщо всі навколо хвилюються				
16	Мені неприємно, коли люди при перегляді кінофільму зітхають і плачуть				
17	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає				
18	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
19	Я переживаю, коли бачу людей, які легко засмучуються з-за дрібниць				

20	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин				
21	Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				
22	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей				
23	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм				
24	Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо				
25	Маленькі діти плачуть без причини				

Обробка результатів

Для обробки відповідей зручно скористатися Бланком підрахунку результатів. Обробка проводиться у відповідності з ключем. За кожну відповідь нараховується від 1 до 4 балів.

Номер підтвердженн я	Відповідь (в балах)			
	Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1

10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1

23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4
Σ				

Бланк підрахунку результатів

Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенів.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стіни

Стіни	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Стандартний відсоток	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чоловіки	≤ 45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	≥ 84
Жінки	≤ 57	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	≥ 91

Аналіз і інтерпретація результатів

- 82-90 балів – дуже високий рівень;

- 63-81 балів – високий рівень;
- 37-62 балів – нормальний рівень;
- 36-12 балів – низький рівень;
- 11 балів і менше – дуже низький рівень.

Градацію рівнів можна проводити і всередині професійної групи, якщо це якість для її представників професійно значима.

Високі показники по здатності до емпатії перебувають у зворотному зв'язку з агресивністю і схильністю до насильства; високо корелюють з покладістю, поступливістю, готовністю прощати інших (але не себе), готовністю виконувати рутинну роботу.

Люди з високими показниками за шкалою емоційного відгуку в порівнянні з тими, у кого низькі показники частіше:

- на емоційні стимули реагують зміною шкірної провідності і частішанням серцебиття;
- більш емоційні, частіше плачуть;
- як правило, мали батьків, які проводили з ними багато часу, яскраво проявляли свої емоції і говорили про свої почуття;
- виявляють альтруїзм в реальних вчинках, схильні надавати людям діяльну допомогу;
- демонструють афіліативну поведінку (сприяє підтриманню і зміцненню дружніх відносин);
- менш агресивні;
- оцінюють позитивні соціальні риси як важливі;
- більш орієнтовані на моральні оцінки.

Вміння співпереживати іншим людям – цінна якість, однак при його гіпертрофірофії може формуватися емоційна залежність від інших людей, хвороблива уразливість, що ускладнює ефективну соціалізацію і навіть може призводити до різних психосоматичних захворювань.

Люди з середнім (нормальним) рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках більш схильні судити про інших за вчинками, ніж

довіряти своїм особистим враженням. Як правило, вони добре контролюють власні емоційні прояви, але при цьому часто не можуть прогнозувати розвиток відносин між людьми.

Люди з низьким рівнем розвитку емпатії в міжособистісних відносинах відчують труднощі у встановленні контактів з людьми, некомфортно почувають себе у великій компанії, не розуміють емоційних проявів та вчинків, часто не знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Вони набагато продуктивнішими при індивідуальній роботі, ніж при груповій, схильні до раціональних рішень, більше цінують інших за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність.

Вибір неефективних поведінкових стратегій може бути наслідком особистісних особливостей людини або свідомим незнанням діяльних форм участі в житті інших людей. Для розвитку емпатичних здібностей потрібно удосконалювати комунікативні навички, особливо вміння слухати іншого, перефразувати, відобразити і віддзеркалювати емоції. Дуже корисні тренінги асертивності, «гімнастика почуттів».

Додаток Є

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК САМОСТАВЛЕННЯ (В. В. СТОЛІН)

Тест опитувальник самоствавлення побудований у відповідності з розробленою В. В. Столін ієрархічною моделлю структури самоствавлення. Дана версія опитувальника дозволяє виявити три рівні самоствавлення, що відрізняються за ступенем узагальненості:

- 1) глобальне самоствавлення;
- 2) самоствавлення, диференційоване за самоповазі, аутсимпатії, самоінтерес і очікуванням ставлення до себе;
- 3) рівень конкретних дій (готовності до них) у відношенні до свого «Я».

В якості вихідного приймається відмінність змісту «Я- образу» (знання або уявлення про себе, в тому числі і у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) і самовідносини. У ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання становлять змістовну частину його уявлень про себе. Однак знання про себе самого, природно, йому небайдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоцій, оцінок, стає предметом його більш-менш стійкого самоствавлення.

Опитувальник включає наступні шкали:

Шкала S - вимірює інтегральне почуття «за» чи «проти» власне «Я» випробуваного.

Шкала I - самоповага.

Шкала II -аутосимпатія.

Шкала III - очікуване ставлення від інших.

Шкала IV - самоінтерес.

Опитувальник містить сім шкал спрямованих на вимірювання вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» випробуваного.

Шкала 1 – самовпевненість.

Шкала 2 – відношення інших.

Шкала 3 – самоприйняття.

Шкала 4 – самокерівництво, самопослідовність.

Шкала 5 – самозвинувачення.

Шкала 6 – самоінтерес.

Шкала 7 – саморозуміння.

Глобальне самоствавлення – внутрішньо недиференційоване почуття «за» і «проти» самого себе.

Самоповага – шкала з 15 пунктів, що об'єднали твердження, що стосуються «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості». Мова йде про те аспекті самовідносин, який емоційно і змістовно об'єднують віру в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей, контролювати власне життя і бути самопослідовним, розуміння самого себе.

Аутосимпатія – шкала з 16 пунктів, що об'єднує пункти, в яких відображається дружність-ворожість до власного «Я». У шкалу увійшли пункти, що стосуються «самоприйняття», «самозвинувачення». У змістовному плані шкала на позитивному полюсі об'єднує схвалення себе в цілому і в істотних деталях, довіру до себе і позитивну самооцінку, на негативному полюсі, – бачення в собі переважно недоліків, низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення. Пункти свідчать про такі емоційні реакції, які спроектовані на себе, як роздратування, презирство, глузування.

Самоінтерес – шкала з 8 пунктів, відображає міру близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватися з собою «на рівних», впевненість у своїй зацікавленості для інших.

Очікуване відношення від інших – шкала з 13 пунктів, що відображають очікування позитивного чи негативного ставлення до себе оточуючих.

Інструкція.

Вам пропонується відповісти на наступні 57 тверджень. Якщо Ви згодні з даним твердженням ставте знак «+», якщо не згодні то знак «-».

Опитувальник

1. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
2. Мої слова не так вже часто розходяться з ділом.

3. Думаю, що багато хто бачить в мені щось схоже з собою.
4. Коли я намагаюся себе оцінити, насамперед я бачу свої недоліки.
5. Думаю, що як особистість я цілком можу бути цікавим для інших.
6. Коли я бачу себе очима люблячого мене людини, мене неприємно вражає те, наскільки мій образ далекий від дійсності.
7. Моє «Я» завжди мені цікаво.
8. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.
9. У моєму житті є або, принаймні, були люди з якими я був надзвичайно близький.
10. Власне повагу мені ще треба заслужити.
11. Бувало, і не раз, що я сам себе гостро ненавидів.
12. Я цілком довіряю своїм раптово виникли бажанням.
13. Я сам хотів багато в чому себе переробити.
- 1 4. Моє власне «Я» не представляється мені чимось гідним глибокої уваги.
- 1 5. Я щиро хочу, щоб у мене було все добре в житті.
- 1 6. Якщо я і ставлюся до кого-небудь з докором, то передусім до самого себе.
17. Випадковому знайомому «Я» швидше за все здався людиною приємним.
- 1 8. Найчастіше я схвалюю свої плани і вчинки.
- 1 9. Власні слабкості викликають у мене щось на зразок презирства.
20. Якби я роздвоївся, то мені було б досить цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
21. Деякі свої якості я відчуваю як сторонні, чужі мені.
22. Навряд чи хто-небудь зможе відчути свою подібність зі мною.
23. У мене достатньо здібностей і енергії втілити в життя задумане.
24. Часто я не без глузування жартують над собою.
25. Найрозумніше, що може зробити людина в своєму житті – це підкоритися власній долі.

26. Стороння людина, на перший погляд, знайде в мені багато відразливого.

27. На жаль, якщо я і сказав щось, це не означає, що саме так і буду поступати.

28. Своє ставлення до самого себе можна назвати дружнім.

29. Бути поблажливим до власних слабкостей цілком природно.

30. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.

31. У глибині душі я б хотів, щоб зі мною сталося щось катастрофічне.

32. Навряд чи я викликаю симпатію в більшості моїх знайомих.

33. Мені буває дуже приємно побачити себе очима люблячого мене людини.

34. Коли у мене виникає якесь бажання, «Я» насамперед запитує про себе, чи розумно це.

35. Іноді мені здається, що якби якийсь мудрий чоловік зміг побачити мене наскрізь, він би тут же зрозумів, яке я нікчема.

36. Часом я сам собою захоплююсь.

37. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.

38. У глибині душі я ніяк не можу повірити, що я дійсно доросла людина.

39. Без сторонньої допомоги «Я» мало що можу зробити.

40. Іноді я сам себе погано розумію.

41. Мені дуже заважає нестача енергії, волі і цілеспрямованості.

42. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене досить високо.

43. У моєї особистості є, напевно, щось таке, що здатне викликати в інших неприязнь.

44. Більшість моїх знайомих не приймають мене вже так серйозно.

45. Сам у себе я досить часто викликаю почуття роздратування.

46. Я цілком можу сказати, що принижую себе сам.

47. Навіть мої негативні риси не здаються мені чужими.

48. В цілому, мене влаштовує те, яким я є.

49. Навряд чи мене можна любити по-справжньому.

50. Моїм мріям і планам не вистачає реалістичності.

51. Якби моє друге «Я» існувало, то для мене це був би самий нудний партнер по спілкуванню.

52. Думаю, що міг би знайти спільну мову з будь-яким розумним і знаючим людиною.

53. Те, що в мені відбувається, як правило, мені зрозуміло.

54. Мої чесноти цілком переважають мої недоліки.

55. Навряд чи знайдеться багато людей, які звинуватять мене у відсутності совісті.

56. Коли зі мною трапляються неприємності, як правило, я кажу: «Так тобі».

57. Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.

Порядок підрахунку

Показник по кожному фактору підраховується шляхом підсумовування тверджень, з якими досліджуваний згоден, якщо вони входять до фактор з позитивним знаком і тверджень, з якими випробуваний не згоден, якщо вони входять до фактор з негативним знаком. Отриманий «сирий бал» по кожному фактору перекладається, за наведеними нижче таблиць, в накопичені частоти (у%).

Ключ для обробки

Номери пунктів і знак, з яким пункт входить у відповідний фактор.

Шкала S (інтегральна):

«+»: 2, 5, 23, 33, 37, 42, 46, 48, 52, 53, 57.

«-»: 6, 9, 13, 14, 16, 18, 30, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 56.

Шкала самоповаги (I):

«+»: 2, 23, 53, 57.

«-»: 8, 13, 25, 27, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 50.

Шкала аутосимпатії (II):

«+»: 12, 18, 28, 29, 37, 46, 48, 54.

«-»: 4, 9, 11, 16, 19, 24, 45, 56.

Шкала очікуваного відносини від інших (III):

«+»: 1, 5, 10, 15, 42, 55.

«-»: 3, 26, 30, 32, 43, 44, 49.

Шкала Самоінтерес (IV):

«+»: 7, 17, 20, 33, 34, 52.

«-»: 14, 51.

Шкала самовпевненості (1):

«+»: 2, 23, 37, 42, 46.

«-»: 38, 39, 41.

Шкала відносини інших (2):

«+»: 1, 5, 10, 52, 55. «-»: 32, 43, 44.

Шкала самоприйняття (3).

«+»: 12, 18, 28, 47, 48, 54 "-": 21.

Шкала самопослідовності (Самокерівництво) (4):

+ »: 50, 57.

«-»: 25, 27, 31, 35, 36. Шкала самозвинувачення (5):

«+»: 3, 4, 9, 11, 16, 24, 45, 56. «-»: ні.

Шкала Самоінтерес (6):

«+»: 17, 20, 33.

«-»: 26, 30, 49, 51.

Шкала саморозуміння (7):

«+»: 53.

«-»: 6, 8, 13, 15, 22, 40.

Таблиці перекладу «сірого бали» в накопичені частоти (%)

ФАКТОР S

«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
1 0	0	16	74,33
	0,67	17	80,00

1 лютому	3,00	18	85,00
3 січня	5,33	19	88,00
1 квітня	6,33	20	90,67
5	9,00	21	93,33
1 червня	13,00	22	96,00
	16,00	23	96,67
1 серпня	21,33	24	98,00
1 вересня	26,67	25	98,33
1 жовтня	32,33	26	98,67
11 Січня	38,33	27	99,67
12 січня	49,00	28	99,67
13 січня	55,33	29	100
14 січня	62,67	30	100
15 січня	69,33		
Фактор I	Фактор II		
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0	1 1,67 0		0,33
1	1 4,00 1		3,67
2	6,00 2		9,00
3	9,33 3		16,00
4	16,00 4		21,67
5	25,33 5		28,00

6	34,00 6	37,33	
7	44,67 7	47,00	
8	58,67 8	58,33	
9	71,33 9	69,67	
10	80,00 10	77,33	
11	86,67 11	86,00	
12	91,33 12	90,67	
13	93,67 13	96,67	
14	99,67 14	98,33	
15	100 15	99,67	
	Один 16 січня	100	
Фактор III	Фактор IV		
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0	0	0 0,67	
	0	1 2,00	
2	0,67	2 5,33	
3	1,00	3 16,00	
4	3,33	4 29,00	
5	6,00	5 49,67	
6	9,00	6 71,33	
	17,67	7 92,33	

8	27,33	8 100	
9	39,67		
10	53,00		
11	72,33		
12	91,33		
13	100		
Фактор 1	Фактор 2		
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0 3,77	0	0	
1 7,33	1	0,67	
2 16,67	2	3,67	
3 29,33 3 січня 7,33			
4 49,67	4 15,00		
5 65,67	5 32,00		
6 81,33	6	51,33	
7 92,33	7	80,00	
8 100	8 100		
Фактор 3	Фактор 4		
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0	2,67	0 3,00	
1	7,67	1 січня 9,67	

2	16,67	2 25,67	
3	34,33	3 38,33	
4	50,67	4 60,33	
5	70,67	5 79,67	
6	89,67	6 92,00	
7	100	7 100	
Фактор 5	Фактор 6		
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)	«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0	1,67	0 0,67	
1	4,67	1 3,00	
2	15,00	2 11,33	
3	27,67	3 20,00	
4	43,33	4 34,33	
5	60,77	5 54,67	
6	81,67	6 80,00	
7	96,67	7 100	
8	100		

Фактор 7	
«Сирий бал»	Накопичені частоти (у%)
0	4,33
1	21,33
2	43,33

3	68,67
4	83,67
5	94,00
6	99,33
7	100

При значенні показника менше 50 – ознака не виражений; 50-74 - ознака виражений; Більше 74 - ознака яскраво виражений.

Додаток Ж

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОСТІ А.**В. КАРПОВА**

Призначення методики: методика призначена для вимірювання рівня рефлексивності.

Інструкція: «Вам належить дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, відповідну варіанту

Вашої відповіді:

- 1 – абсолютно невірно;
- 2 – невірно;
- 3 – скоріше невірно;
- 4 – не знаю;
- 5 – скоріше вірно;
- 6 – вірно;
- 7 – абсолютно вірно.

Не задумуйтеся довго над відповідями. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей у цьому випадку бути не може».

Текст опитувальника

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з кимось обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось питають, я можу відповісти перше, що спало на думку.
3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити у справах, я, зазвичай, подумки планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.
5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послугувало початком ланцюжка думок.

6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.

7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.

8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хто-небудь незадоволений собою.

9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.

10. Для мене важливо у деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.

11. Мені було б важко написати серйозний лист, якщо б я заздалегідь не склав план.

12. Я волію діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.

13. Я досить легко приймаю рішення щодо дорогої покупки.

14. Як правило, щось задумавши, я прокручую у голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.

15. Я турбуюся про своє майбутнє.

16. Думаю, що у безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою, що прийшла у голову, думкою.

17. Часом я приймаю необдумані рішення.

18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.

19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто у ньому винен, я, у першу чергу, починаю з себе.

20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.

21. У мене бувають конфлікти від того, що я деколи не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.

22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.

23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають у інших людей мої слова й учинки.

24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, 66 якими словами це краще зробити, щоб її не образити.

25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я з кимось сварюся, то у більшості випадків не вважаю себе винуватим.

27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

**Відмінності за особистісним самостваленням
між досліджуваними з різним рівнем емотивного компоненту
гендерної толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	Самоповага	Аутосимпатія	Очікуване ставлення до інших	Самоінтерес	Самовпевненість	Відношення інших	Самоприйняття	Самокерівництво	Самовзвинувачення
Z	,763	-,302 ^a	,763	-,302 ^a	,651	-,453 ^a	,651	-,453 ^a	,651
Asymp. Sig.(2-tailed)	,763	-,302 ^a	,763	-,302 ^a	,045	-,002 ^a	,045	-,002 ^a	,045

Додаток 3

Опитувальник методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна

Інструкція.

Прочитайте наведені нижче твердження і оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поведетеся в подібних ситуаціях.

Бланк для відповідей до методики «Шкала емоційного відгуку»

Прізвище, ім'я, по

батькові _____ Стать _____

п/п	Твердження	Відповідь			
		Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
	Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо				
	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття				
	Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю				

	нервувати				
	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно				
	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів				
	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
	Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємну для неї звістку				
	На мій настрій сильно впливають оточуючі люди				
	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану з спілкуванням з людьми				
0	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки				
1	Коли я бачу, як плаче людина, то й сам (сама) засмучуюсь				
2	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе				

	щасливою (щасливим)				
3	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді				
4	Коли я бачу, що з ким-то погано поводяться, то завжди серджуся				
5	Я можу залишатися спокійним (спокійного), навіть якщо всі навколо хвилюються				
6	Мені неприємно, коли люди при перегляді кінофільму зітхають і плачуть				
7	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає				
8	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
9	Я переймаюсь, коли бачу як люди легко засмучуються з-за				

	дрібниць				
0	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин				
1	Нерозумно перейматися з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				
2	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей				
3	Я дуже переймаюсь, коли дивлюся фільм				
4	Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо				
5	Маленькі діти плачуть без причини				

Обробка результатів

Для обробки відповідей зручно скористатися Бланком підрахунку результатів. Обробка проводиться у відповідності з ключем. За кожен відповідь нараховується від 1 до 4 балів.

Бланк підрахунку результатів

Номер упідтвердження	Відповідь (в балах)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
	Згоден (завжди)			
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4

25	1	2	3	4
Σ				

Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенів.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стіни

Стіни	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Стандартний відсоток	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чоловіки	≤ 45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	≥ 84
Жінки	≤ 57	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	≥ 91

Аналіз і інтерпретація результатів

- 82-90 балів - дуже високий рівень;
- 63-81 бал - високий рівень;
- 37-62 балів - нормальний рівень;
- 36-12 балів - низький рівень;
- 11 балів і менше - дуже низький рівень.

життю)	1									
Благочестя (слідування релігійним віруванням і переконанням)	1									7
Відповідальність (надійність)	1									7
Допитливість (інтерес до всього)	1									7
Поблажливість (готовність прощати)	1									7
Успіх (досягнення цілей)	1									7
Охайність (акуратність)	1									7
Потурання собі, поблажливість до себе (доставлення собі задоволення)	1									7
Релігійність (віра в Бога)	1									7

Обробка та інтерпретація результатів

Значення змінних 1-10 обчислюються як середні значення.

1. Саморегуляція: осмисленість існування (10), мудрість (26), самостійність (31), цілеспрямованість (34), самостійна постановка цілей (41), відповідальність (52), успіх (55).

2. Стимулювання: свобода (5), творчість (16), різноманітне життя (25), широта поглядів (35), відвага (37), життєрадісність (50), допитливість (53).

3. Гедонізм: насолода життям (4), турбота про себе (7), охайність (56), задоволення (57).

4. Досягнення: насиченість життя (9), самоповага (14), здоров'я (42), компетентність (43), репутація (46), інтелект (48).

5. Влада: соціальна влада (3), багатство (12), соціальне визнання (23), влада (27), впливовість (39).

6. Безпека: рівність (1), соціальний порядок (8), національна безпека (13), мир на Землі (17), традиції (18), безпека сім'ї (22), соціальна справедливість (30).

7. Конформність: ввічливість (11), самодисципліна (20), помірність (32), смиренність (36), повага старших (40), прийняття життя, яким воно є (44), чесність (45), слухняність (47).

8. Традиції: духовність (6), почуття подяки (15), єднання з природою (24), захист навколишнього середовища (38), доброзичливість (49), благочестя (51), релігійність (58).

9. Прихильність: справжня любов (19), вірна дружба (28), естетична насолода (29), відданість (33), поблажливість (54).

10. Самоорієнтація: згода з самим собою (2), недоторканність внутрішнього світу (21).

№ п/п	Цінності	Сумарний бал	Середнє значення
	Саморегуляція		
	Стимулювання:		
	Гедонізм		
	Досягнення		
	Влада		

	Безпека		
	Конформність		
	Традиції		
	Прихильність		
	Самоорієнтація		

САМОРЕГУЛЯЦІЯ (самостійність). Мотиваційна мета - незалежні, автономні думки і дії, керівництво власними поглядами. Цінності: свідомість існування, мудрість, самостійність, цілеспрямованість, самостійна постановка цілей, відповідальність, успіх.

СТИМУЛЮВАННЯ (повнота життєвих відчуттів). Мотиваційна мета - новизна і змагання в житті. Цінності: свобода, творчість, різноманітне життя, широта поглядів, відвага, життєрадісність, допитливість.

ГЕДОНІЗМ. Мотиваційна мета - задоволення, чуттєва насолода, насолода життям. Цінності: насолода життям, турбота про себе, охайність, задоволення.

ДОСЯГНЕННЯ. Мотиваційна мета - досягнення особистого успіху за допомогою прояву компетентності, отримання соціального схвалення. Цінності: насиченість життя, самоповага, здоров'я, компетентність, репутація, інтелект.

ВЛАДА. Мотиваційна мета - досягнення соціального статусу, престижу і панування над людьми. Цінності: соціальна влада, багатство, соціальне визнання, влада, впливовість.

БЕЗПЕКА. Мотиваційна мета - стабільність, безпека і гармонія суспільства, сім'ї та самого індивіда. Цінності: рівність, соціальний порядок, національна безпека, мир на Землі, традиції, безпека сім'ї, соціальна справедливість.

КОНФОРМНІСТЬ. Мотиваційна мета - обмеження дій і спонукань, що заподіюють шкоду іншим і порушують соціальні очікування і норми. Цінності: ввічливість, самодисципліна, помірність, смирення, повага старших, прийняття життя, яким воно є, чесність, слухняність.

ТРАДИЦІЯ. Мотиваційна мета - повага і підтримка звичаїв, прийняття і визнання ідей, існуючих в певній культурі, релігії. Цінності: духовність, почуття вдячності, єднання з природою, захист навколишнього середовища, доброзичливість, благочестя, релігійність.

ПРИХИЛЬНІСТЬ (ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ). Мотиваційна мета - підтримка і підвищення благополуччя людей, з якими людина перебуває у постійному контакті, підтримує близькі стосунки. Цінності: справжня любов, вірна дружба, естетична насолода, відданість, поблажливість.

УНІВЕРСАЛІЗМ (САМООРІЄНТАЦІЯ). Мотиваційна мета - розуміння, терпимість і підтримка благополуччя всіх людей, природи та власного «Я». Цінності: згода з самим собою, недоторканність внутрішнього світу.

Додаток I

**С.Бем «Психологічна стаття» (модифікація
А.В. Алєксєєвої)**

Інструкція: «Відзначте в списку ті якості , які, на Вашу думку, є у Вас ».

Перелік якостей:

- 1) віра в себе;
- 2) вміння поступатися;
- 3) здатність допомогти;
- 4) схильність захищати свої погляди;
- 5) життєрадісність;
- 6) похмурість;
- 7) незалежність;
- 8) сором'язливість;
- 9) совісність;
- 10) атлетичність;
- 11) ніжність;
- 12) театральність;
- 13) напористість;
- 14) падкість на лестоці;
- 15) успішність;
- 16) сильна особистість;
- 17) відданість;
- 18) непередбачуваність;
- 19) сила;
- 20) жіночність;
- 21) надійність;
- 22) аналітичні здібності;
- 23) вміння співчувати;
- 24) ревнивість;

- 25) здатність до лідерства ;
- 26) турбота про людей;
- 27) прямота, правдивість;
- 28) схильність до ризику;
- 29) розуміння інших;
- 30) скритність;
- 31) швидкість у прийнятті рішень;
- 32) співчуття;
- 33) щирість;
- 34) самодостатність (покладатися тільки на себе);
- 35) здатність втішити;
- 36) марнославство;
- 37) владність;
- 38) тихий голос;
- 39) привабливість ;
- 40) мужність;
- 41) теплота, сердечність;
- 42) урочистість, важливість;
- 43) власна позиція;
- 44) м'якість;
- 45) вміння дружити;
- 46) агресивність;
- 47) довірливість;
- 48) малорезультативну;
- 49) схильність вести за собою;
- 50) інфантильність;
- 51) адаптивність, приспособливаемість;
- 52) ідвідуалізм;
- 53) нелюбов до вживання лайок;

- 54) несистематичність;
- 55) дух змагання;
- 56) любов до дітей;
- 57) тактовність;
- 58) амбітність, честолюбство;
- 59) спокій;
- 60) традиційність, схильність умовностей.

Результати випробуваного (відмічені їм характеристики) порівнюються з ключем, і за кожне збіг нараховується один бал.

Ключ:

маскуліність (номери питань): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58;

фемінінність (номери питань): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Показники маскуліності (M) і фемінінності (F) обчислюються таким чином: сума балів по маскуліності ділиться на 20 це M, і сума балів за фемінінності ділиться на 20 це F.

IS (основний індекс) обчислюється за формулою: $IS = (F - M) - 2,322$.

Інтерпретація випробуваного відносять до однієї з 5 категорій:

- 1) IS менше? 2,025 яскраво виражена маскуліність;
- 2) IS менше ? 1 маскуліність;
- 3) IS від? 1 до +1 андрогинність;
- 4) IS більше +1 фемінінність;
- 5) IS більше +2,025 яскраво виражена фемінінність.

Додаток І

**Відмінності за особистісним самостваленням
між досліджуваними з різним рівнем поведінкового компоненту
гендерної толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	Самоповага	Аутосимпатія	Очікуване ставлення до інших	Самоінтерес	Самовпевненість	Відношення інших	Самоприйняття	Самокерівництво	Самозвинування
Z	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	651
Asymp. Sig.(2-tailed)	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,045

**Відмінності за особистісним самостваленням
між досліджуваними з різним рівнем когнітивного компоненту гендерної
толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	Самоповага	Аутосимпатія	Очікуване ставлення до інших	Самоінтерес	Самовпевненість	Відношення інших	Самоприйняття	Самокерівництво	Самозвинування
--	------------	--------------	------------------------------	-------------	-----------------	------------------	---------------	-----------------	----------------

Z	,000	-3,96 ^a	,000	-3,96 ^a	,000	-3,96 ^a	,000	-3,96 ^a	,000
Asymp. Sig.(2- tailed)	,007	-2,61 ^a	,007	-2,61 ^a	,007	-2,61 ^a	,007	-2,61 ^a	,007

**Відмінності за ціннісними орієнтаціями
між досліджуваними з різним рівнем розвитку когнітивного
компоненту гендерної толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	Влада	Досягнення	Гедонізм	Мотивація	Самостійність	Універсалізм	Доброга	Традиції	Конформність
Z	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	,000	-3,04 ^a	,000
Asymp. Sig.(2- tailed)	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,000	-3,17 ^a	,000

**Відмінності за ціннісними орієнтаціями
між досліджуваними з різним рівнем емотивного компоненту
гендерної толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	Влада	Досягнення	Гедонізм	Мотивація	Самостійність	Універсалізм	Доброга	Традиції	Конформність
Z	0,000	-3,96a	0,000	-3,96a	0,000	-3,96a	0,000	-3,96a	0,000
Asymp. Sig.(2- tailed)	0,007	-2,61a	0,007	-2,61a	0,007	-2,61a	0,007	-2,61a	0,007

**Відмінності за ціннісними орієнтаціями
між досліджуваними з різним рівнем поведінкового компоненту
гендерної толерантності**

NPar Tests Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statisticsb

	Влада	Досягнення	Гедонізм	Мотивація	Самостійність	Універсалізм	Доброга	Традиції	Конформність
Z	0,844	-,120 ^a	0,844	-,120 ^a	,844	-,120 ^a	,844	-,120 ^a	0,844
Asymp. Sig.(2- tailed)	0,718	-,346 ^a	0,718	-,346 ^a	,718	-,346 ^a	,718	-,346 ^a	0,718

Додаток Й

Тренінгова програма розвитку гендерної толерантності у студентської молоді детально описати у Додатку .

Блок I. Значення гендерної толерантності, її змістовного наповнення та прояви толерантного відношення до гендерних відмінностей.

Заняття № 1. Гендерні стереотипи та ставлення молоді до гендерних проблем в українському суспільстві.

Мета заняття: усвідомлення та розуміння власних уявлень про гендерні ролі. Зменшення впливу гендерних стереотипів на студентів.

Вступ. Тренер здійснює знайомство з групою, розповідає про мету та основні завдання тренінгової програми. Проводить міні лекцію на тему: «Значення гендерної толерантності та її зміст», та надає студентам визначення гендерних ролей та стереотипів.

Під час проведення даної міні-лекції, студенти проявляли зацікавленість, задавали питання відповідно до даної тематики, і фіксували всю важливу інформацію у своєму робочому зошиті.

Основна частина

Вправа №1. Знайомство «Мало хто знає...»

Інструкція: ведучий пропонує групі розбитися на пари. Студенти розповідають про себе, а вже потім інші описують сусіда для всього колективу наступним чином:

«Багато з Вас знає, що він/вона ....»

«І мало, кому відомо, що він чи вона..... ».

Під час виконання даної вправи студенти дізнавались цікаві факти про кожного учасника. В аудиторії була сприятлива атмосфера, відмічалась активність і позитивний настрій.

Вправа 2. Обговорення та затвердження правил поведінки в групі

Мета: визначення основних правил роботи принципів роботи групи, налаштування комфортних умов для проведення тренінгу, та налагодження довіри в групі.

Інструкція: Після проведення вправи №1 Знайомства тренер підкреслює, що всі в колективі мають дотримуватись визначених правил для ефективної роботи. Всі правила обговорюються і записуються на дошці.

На даному етапі, кожен студент пропонував свої правила поведінки в групі, всі учасники обговорювали їх і приймали, а тренер записував все це на ватмані, який було прикріплено до дошки. У кінці ведучий ще раз повторив їх та затвердив.

Вправа № 3 «Хто я»: ідентичності.

Мета: сприяти самоаналізу, розвитку саморозкриття, самопізнання.

Інструкція: Студентам пропонується дати відповідь на питання Хто Я? (перш за все, чоловік чи жінка). Крім того, необхідно відповідати відповідати відповідно до своєї статті, без оцінювання.

Вправа № 4. Написати есе на тему «Яка на Ваш погляд ідеальна жінка (чоловік) в сучасному суспільстві» та презентувати його перед іншими учасниками.

Мета: з'ясування найбільш актуальної сфери стереотипного оцінювання чоловічої та жіночої статті.

Після виконання даної вправи всі учасники зачитували своє есе, а інші учасники уважно слухали. Після того, як всі учасники виступили, ведучий підсумував всі виступи, і запропонував зосередитись на позитивних емоціях та отримання зворотнього зв'язку. У кінці заняття тренер дав творче завдання, яке необхідно зробити вдома, що допоможе знизити вплив гендерних стереотипів на студентів.

Заняття № 2. Роль гендерних стереотипів в процесі налагодження конструктивної взаємодії.

Метою даного заняття є розширення знань про термін «толерантність» та його межі та розуміння негативного впливу гендерних стереотипів.

Вступ. На даному етапі обговорюються виконані творчі завдання, та ведеться групове обговорення наступних понять: «гендерні стереотипи», «гармонійні відносини між чоловічою та жіночою статтю».

Кожен студент надавав своє визначення зазначених термінів, і проводилося обговорення між усіма учасниками, щодо правильності його трактування. Всі учасники були підготовлені і проявляли активність в процесі роботи. У кінці ведучий підсував всі визначення.

Основна частина.

Вправа № 1. «Ким я був – хто я зараз».

Мета: аналіз та розуміння виражених змін та визначити основні фактори, що обумовили їх.

Інструкція: Студентам пропонується заповнити таблицю:

Таблиця *Ким я був – хто я зараз*».

<i>Ким я був до участі в тренінгу</i>	<i>Свої особливості на даний момент</i>

Після завершення даної вправи, студентами було проаналізовано основні фактори, які призвели до виражених змін, але деякі з них так і не змогли їх визначити, зазначаючи, що для них це завдання було складне, бо вони ще не задумувались про це.

Вправа № 2. «Домінуюча риса особистості».

Метою даної вправи є усвідомлення переважаючих рис у індивіда відповідно до його статті. Розвиток навичок дотримання рівності при прояву емоцій.

Інструкція: Всім учасникам необхідно побудувати власний список домінуючих рис особистості відповідно до його та протилежної статті.

Після закінчення даної вправи, кожен студент зачитував перед усією аудиторією свої переважаючі риси, і обґрунтував чому так думає. Крім того, всі учасники по черзі зачитували домінуючі риси, якими володіє протилежна стать. Всі учасники активно приймали участь, були мотивовані і уважно слухали один

одного.

Вправа № 3 «День із повсякденного життя».

Мета: сформувані уявлення та розуміння гендерних стереотипів та їх значення для гендерної ролі.

Інструкція: Учасникам пропонується об'єднатися у дві групи і за допомогою самостійної частини мови (наприклад, іменника, дієслова) написати твір на тему: «Робочий день жінки/чоловіка».

Після того, як студенти завершили свій твір, ведучий запропонував зачитати його і потім задав такі на питання: Які складнощі були в процесі реалізації даної вправи? Про що Ви думали, коли виконували дане завдання? Чи впливають на нас гендерні стереотипи?

Значна кількість студентів (87%) зазначали, що гендерні стереотипи мають значний вплив на нас, а інші частина учасників зазначали, що взагалі на них не впливає. Крім того, студенти зазначали, що у них виникли такі труднощі, які стосувалися таких аспектів, про кого писати? Що включає в себе робочий день, адже у кожній статі він може бути різний.

Заняття № 3. Розвиток гендерної толерантності у сучасній молоді

Метою даного заняття є розвиток навиків щодо толерантного відношення до інших людей.

Вступ. На даному етапі обговорюється зміни, які були визначені після проведеного попереднього заняття. Проводиться міні-лекція на тему: «Теоретичний аналіз вивчення термінів «толерантність» та «нетерпима поведінка, неприйняття чужої думки», «основні якості толерантної особистості».

Під час проведення даної міні-лекції, студенти проявляли зацікавленість, задавали питання відповідно до даної тематики, і фіксували всю важливу інформацію у своєму робочому зошиті.

Основна частина

Вправа № 1. «Скринька толерантних якостей»

Мета: розуміння та порівняння своїх термінів та навколишніх відповідно

толерантності.

Інструкція: Тренер роздає листки, на яких зазначені якості і детально описує їх. Учасникам пропонується наповнити скриньку обраними ними якостями, які характерні для толерантної особистості.

Після завершення роботи, ведучий запропонував обговорити обрані учасниками найактуальніші якості для толерантної особистості. Всі учасники приймали активну участь, проявляли інтерес та організованість.

Вправа 2. «Асоціативний ряд «Толерантність».

Мета: Усвідомлення поняття «толерантність».

Інструкція: Учасникам називають характеристики людини, що асоціюються з терміном «толерантність» і починаються з букви вертикального рядка (наприклад, Т – терпимість; О — оптимізм; Л — любов; Е — ентузіазм..).

Після завершення роботи, проводилося обговорення, і студенти зазначали, що мали складнощі при виконанні даної вправи, оскільки дуже важко було підібрати відповідні слова. Але варто зазначити, що значна кількість студентів виконали його.

Вправа № 3. «Уяви себе на місці іншого...».

Мета: навчити вживатися в ролі інших та навчитися аналізувати різні емоційні стани..

Інструкція: Ведучий просить студентів розділитися на підгрупи (2-3 особи), де будуть присутні чоловіки та жінки. Потім одному з учасників пропонується стати, а за спиною тренер просить стати інших. У зв'язку з цим, той хто стоїть спереду аналізує в голос свої відчуття щодо кожного учасника, і так проводиться для кожного учасника.

У кінці вправи студенти аналізували свої емоційні стани та почуття відповідно до учасників іншої статті.

Вправа №4. «Рольова взаємодія»

Мета: прийняття гендерних відмінних рис та толерантне відношення до іншої особистості.

Інструкція: ведучий пропонує учасникам розіграти життєві ситуації, які пропонуються у відповідності з протилежною статтю. Кожен студент має описати ситуацію, яку він бачить на бланку, і програти її згідно своє та протилежної статі.

Форма контролю: обговорення та проведення вправ на рефлексію.

В процесі роботи всі учасники проявляли активність, креативність і інтерес. У них не виникало труднощів під час виконання даної вправи.

Заняття № 4. Розвиток толерантної культури у процесі спілкування з протилежною статтю.

Мета: Навчити налагоджувати конструктивну комунікацію під час гендерних взаємовідносин, прийняти себе та інших.

Вступ. Групове обговорення попереднього заняття, проведення міні-лекції на тему: «Значення толерантної культури у процесі спілкування з протилежною статтю».

На етапі проведення даної міні-лекції, студенти проявляли інтерес, задавали питання відповідно до даної тематики, висловлювати свої думки.

Основна частина

Вправа №1. Правила ефективного спілкування

Мета: Навчити будувати конструктивну взаємодію на основі толерантності.

В процесі групового обговорення всі учасники пропонували та обґрунтувати основні правила ефективного спілкування з протилежною статтю. Потім інші студенти підтримували дану позицію і ведучий все це фіксував, та слідував за процесом. У кінці проводилось узагальнення.

Вправа №2 «Я-висловлювання» / «Ти-висловлювання»

Мета: навчити толерантно проявляти свої негативні почуття та емоції.

Інструкція: Тренер надає характеристику таким поняттям, як: «Я-висловлювання» і «Ти-висловлювання» та пропонує сформулювати «Я-висловлювання» на основі запропонованих ним ситуацій.

У кінці даної вправи проводилося обговорення і учасники давали відповіді на такі питання: Які на сьогоднішньому занятті Ви знаєте методи толерантного спілкування? Які позитивні сторони толерантної комунікації? Більша частина студентів не боялись відповідати, навіть якщо були не впевнені чи правильними є їх відповіді.

Вправа № 3. «Прийняття рішення»

Мета: Сформувати відповідальність за прийняття рішень, розвиток толерантного відношення в процесі оцінювання інших людей.

Інструкція: Учасники отримують папірці, де мають записати одну ситуацію, яка на їх погляд, потребує відповідального рішення, і можливо пов'язана з ситуаціями, які виникають в процесі гендерних відносин.

Після цього, кожен учасник ознайомлював зі зробленою роботою всіх інших, а потім всі заповнені папірці складалися в коло по центру кімнати. Ведучий пропонував студентам об'єднатися у три невеликі групи, і обраний представник кожної групи із закритими очима обирав один з папірців.

Основне завдання для підгруп – це здійснити аналіз своєї ситуації відповідно за чіткою схемою прийняття рішень і обрати свій вибір. У кінці проведеної пари, учасники відповідали на таке питання: Як Ви вважаєте, в чому полягає сенс даної вправи? І всі учасники правильно озвучували основну мету даної вправи, яка полягала в тому, щоб сформувати відповідальність за прийняття рішень, розвиток толерантного відношення в процесі оцінювання інших людей.

Форма контролю: обговорення, проведення вправ на рефлексію, аналіз своїх емоцій та почуттів після проведеного заняття.

Блок II. Гендерна толерантність як якість індивіда, що включає в себе емпатію, рефлексивні здібності, відповідність почуттів і емоцій, позитивно-емоційне ставлення до інших, відсутність ворожості до інших.

Заняття №1. Значення гендерної толерантності у сучасному суспільстві.

Мета: сприяти розвитку толерантного відношення до особливостей

гендерної комунікації.

Вступ: На початку ведучий тренінгу надає учасникам інформацію про мету даного заняття і основні його завдання, повторює правила поведження себе в групі. Крім того, проводиться міні-лекція з використанням мультимедійної презентації на тему: «Етнічна, соціальна та особистісна толерантності».

Основна частина:

Вправа № 1. Рольова гра «Карамбія»

Мета: усвідомлення і розуміння основних причини і подальших наслідків нерозуміння на міжкультурному рівні; поглибити знання про те, що ефективно спілкування з представниками іншої культури можливе при врахуванні її знань, норм та правил.

Інструкція: Тренер пропонує за бажанням обрати трьох представників (чоловічої та жіночої статті) з групи, які будуть виконувати роль «посланців», потім ведучий просить їх вийти за двері і там вони отримують інструкцію і на її основі готують запитання для групи, при цьому, кожен із них готує власний список запитань самостійно.

Потім ведучий повертається до аудиторії і також дає групі інструкцію: «Ми – карамбійці, з країни Карамбія, яка має багату і різнобічну історію, значну територію і багаті природні ресурси. До нас їдуть посланці з іншої країни, щоб мати змогу дізнатися про нашу культуру. Ми маємо при цьому керуватися такими основними правилами, які є у нас, а саме:

- Ми можемо спілкуватися лише з людиною, яка має таку ж стать, що і у нас;
- Відповідати на питання ми можемо давати відповідь лише «Так» або «Ні».
- Ваша відповідь на будь-які питання буде залежить від того, чи посміхається до нас той, хто задає питання. У зв'язку з цим, якщо посланець до нас посміхається, Ви маєте говорити «Так», Якщо людина усміхається, ми відповідаємо «так», якщо не посміхаються, то - «Ні»

Після цього, кожен посланець по черзі заходить в аудиторію, це робиться для того, щоб інші учасники, які теж виконували роль «посланців» не знали, які запитання були задані.

Після проведеного опитування кожен посланець має надати свій звіт про культуру цієї країни та її мешканців.

А вже після завершення рольової гри проводилося обговорення та аналіз.

Вправа №2 «Привітання».

Мета: сформування умінь щодо здійснення та налагодження конструктивної у колективах, де є жінки та чоловіки.

Інструкція: Учасникам пропонується хаотично рухатися по кімнаті. Під час зустрічі один з одним учасники мають привітатись з протилежною статтю відповідно до того, як вони вже звикли це робити.

Після завершення даної вправи, тренер пропонував студентам обговорити всі труднощі, з якими вони стикались під час виконання даної роботи, здійснюється аналіз власних емоційних станів та інших.

Вправа № 3. «Обмін ролями».

Мета: формування навичок ціннісного відношення до статево-рольової діяльності особистостей протилежної статті

Інструкція: Ведучий пропонує студентам поділитися на пари (жінка-чоловік), потім їм пропонується обрати запропоновану тренером ситуацію з життя і відтворити її, при цьому помінявшись між собою ролями.

Після проведення даної вправи, тренер просить студентів проаналізувати свої відчуття стосовно статевих обмежень, які присутні в самому змісті запропонованих ситуацій. Потім йде підведення підсумків.

Форма контролю: групове обговорення та проведення вправ на рефлексію.

Заняття № 2. Розвиток гендерної толерантності для гармонійного та повноцінного розвитку особистості.

Мета: розвиток адекватної самооцінки, само прийняття та саморозуміння. Усвідомлення неповторності кожного індивіда не залежно від його

приналежності до статті.

Вправа № 1. «Мій гендерний дисплей»

Мета: Сприяти самовираженню учасників чоловічої та жіночої статті. Формування вміння організовувати конструктивну взаємодію з учасниками протилежної статі, здійснювати саморегуляцію свого емоційного стану; забезпечити усвідомленню своєї позиції у гендерному спілкуванні; прояв поваги до людей протилежної статі.

Інструкція: Тренер виставляє перешкоди на шляху по всій аудиторії. Учасникам необхідно поділитися на рівні команди та стати в пряму лінію не обходячи при цьому перешкод. Після чого тренер на голови учасникам кладе рівні дощечки та ставить на них склянки. Якщо лінія правильна склянки не впадуть.

Для виконання завдання висувалися дві вимоги: мають бути задіяні всі представники команди; учасники мають простояти не збивши склянку протягом 1 хвилини.

Після завершення даної вправи учасникам пропонувалося проаналізувати помилки та складнощі, які вони помітили та відчули, обґрунтовувати альтернативні рішення.

Вправа № 2 . «Ознаки толерантної людини»

Мета:Формування ціннісного ставлення до осіб протилежної статі

Інструкція: Тренер пропонує створити ідеальний портрет толерантної людини. На дошці малює дерево, на якому потрібно прикріпити стікери з ознаками, якою ж повинна бути толерантна людина.

Всі учасники без будь-яких складнощів, швидко записували ознаки толерантної людини, і коли все дерево було завішене стікерами, ведучий зачитував їх і проводив обговорення, чому саме ця ознака характеризує ідеальну толерантну людину.

Вправа №3. «Ідеальна модель своєї толерантної особистості» .

Мета: сприяння ціннісного відношення до власної персони.

Інструкція: Ведучий пропонує учасникам написати перелік до десяти

ідеальних ознак, які характерні для них і також визначити до десяти ознак власної статевої неповторності.

Потім, кожен учасник, по черзі презентував всі ознаки і проводилось обговорення в групі таких питань: які ознаки є переважаючими? Що, на Ваш погляд, необхідно змінити?

Форма контролю: групове обговорення та проведення вправ на рефлексію.

Заняття 3. Комунікативна толерантність у гендерній взаємодії.

Мета: сприяти розвитку комунікативних умінь у гендерному просторі; уміння налагоджувати конструктивну взаємодію.

Вправа №1. Мозковий штурм на тему: «Роль гендерної толерантності у міжособистісній взаємодії.»

В процесі даної вправи здійснювалась відповідна мисленнєва діяльність при висловлюванні думок, прислуховуючись при цьому до думок інших, відбувалась активізація творчого потенціалу учасників у процесі колективного генерування ідей з наступним формулюванням контрідей.

Вправа № 2. «Я –повідомлення»

Мета: навчити висловлювати свої почуття без оцінювання, прояву невдоволення та образ.

Інструкція: Ведучий пропонує учасникам поставити два стільці один навпроти одного і розіграти наступну ситуацію застосовуючи «Я-Повідомлення».

Ситуація 1. Ви з товаришем (товаришкою) домовилися зустрітись на вулиці. Ви довго чекали, а він/вона не прийшов/ла.

Потім проводилося обговорення групою таких питань: В нашому житті, які Ви висловлювання використовуєте? Чи зіштовхуєтесь Ви з труднощами під час оперування «Я-Повідомленням»? і якщо так, з чим це пов'язано? Які Ваші відчуття, коли до Вас зверталися з «Я-Повідомлення»?

Всі студенти надавали відповіді, проявляли активність і організованість.

Вправа №3. «Це супер!».

Мета: покращити самооцінку, отримати підтримку від групи. Інструкція: Тренер пропонує учасникам стати в коло і зачитує їм інструкцію: . «Зараз будь-хто із нас вийде в коло і скаже про якусь свою якість, уміння чи таланти. У відповідь на кожне таке висловлювання всі ті, хто стоїть у колі, повинні разом прокричати: «Це супер» та підняти вгору великий палець.

Вправа № 4. Написати Есе на тему: «Позитивний і негативний досвід міжстатевої комунікації».

Мета: поглиблення знань та умінь щодо міжстатевої взаємодії. Після закінчення роботи над есе, кожен студент зачитував свою творчу роботу, інші учасники уважно слухали, та задавали питання, велося активне обговорення.

Заняття № 4. Гендерна толерантність як цілісна система налагодження конструктивної взаємодії.

Мета: навчити толерантно відноситись до людей різної статті.

Вправа № 1. «Товариський суд».

Мета: тренувати учасників вирішувати конфліктні ситуації за принципом толерантності. Учасникам пропонувалися проблемні ситуації для обговорення в підгрупах. Група відіграла роль товариського суду, який повинен винести «вирок» ситуації. Потім усі учасники заняття обговорювали, чи був цей «суд» толерантним, і чи можна бути толерантним у цій ситуації.

Вправа № 2. Мозковий штурм «Складнощі гендерної взаємодії».

Мета: Усвідомлення відмінних рис кожного представників обох статей у процесі комунікації.

Тренер пропонував поділити групи на підгрупи по 5 осіб. Кожній підгрупі надавався аркуш паперу. По команді «почали!» підгрупи мають за 2 хв. написати як найбільше варіантів оригінальних відповідей на запитання: «Які є складнощі у процесі гендерної взаємодії?». Потім обидві підгрупи зачитували свої записи, визначаючи на основі голосування найоригінальнішу підгрупу.

Вправа № 3. Перегляд відеоролика про гендерні стереотипи.
[http://autta.org.ua/ua/materials/material/Gendern--stereotipi-/](http://autta.org.ua/ua/materials/material/Gendern--stereotipi/)

Запитання для обговорення: З якими із поданих у мультфільмі стереотипів ви стикалися у житті? Чи знаєте людей, які не відповідають цим стереотипам? Назвіть їх. Чи всі гендерні стереотипи шкідливі? Наведіть приклади.

Студентам було презентовано відеоролик, всі учасники уважно його переглядали і без будь-яких труднощів надавали правильні відповіді.

Вправа № 4. «Пустіть мене в коло».

Мета: сприяти налагодження конструктивної взаємодії.

Інструкція: Ведучий попереджає про те, що зараз відбудеться своєрідний «практикум» з толерантності. Із групи пропонується обрати одну людину, який має у будь-який спосіб – хитрістю, лестощами, підкупом, обманом, силою, а може, використовуючи дружні зв'язки, – дістатися середини кола. В цей час група береться за руки, утворюючи замкнуте коло. Решта учасників не повинні пускати в коло вибрану людину. Гра триває доти, доки вибраний не пробереться в коло або не вичерпає всі можливості для цього. Після цього обов'язково проводиться рефлексія.

Після закінчення даної вправи проводилося групове обговорення і пропонувалося відповісти на такі запитання: Як відчував себе вибраний? • Чи важко йому було знаходитися поза колом? Який спосіб йому здався найдієвішим? Які почуття переживали учасники в колі? Які асоціації викликала дана вправа? Чи трапляються такі ситуації у вашому житті?

Всі учасники відповідали на питання. Проводилося активне обговорення між іншими учасниками.

Блок III. Формування готовності до реалізації конструктивних стратегій поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності та реалізація стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі.

Заняття № 1. «Особливості конфліктів у жіночих та чоловічих колективах»

Мета: ознайомити учасників з особливостями конфліктів у жіночих та

чоловічих колективах. Сформувати уміння для швидкого реагування на різні конфліктні ситуації та уміння виходити з них.

Вправа №1 «Закінчіть речення»

Мета: навчити аналізувати конфлікти та знаходити основні шляхи виходу з них.

Інструкція: Тренер пропонує стати в коло і обраному учаснику озвучується умова, в якій обумовлена відповідна конфліктна ситуація. Наприклад: «Якби мені наступили на ногу, я б.....» Наступний учасник, який стоїть поруч із першим, продовжує (завершує) речення. Наприклад: «...я б ».

Дана вправа проводилася в декілька етапів, у кожному з яких брали участь усі присутні, після чого проводилося обговорення.

Ведучий підкреслив, що як конфліктні ситуації, так і шляхи виходу з них можуть повторюватися.

Вправа №2 Вправа «Мозкова атака».

Мета: сформувати навички розв'язувати конфліктні ситуації.

Учасник тренінгу за бажанням пропонував конфліктну ситуацію із власного життя, яка не була розв'язана або її вирішення не задовольняло учасника. Решта учасників пропонували свій варіант розв'язання даної ситуації. Правильність чи неправильність варіантів не оцінювалося, головне, щоб було якнайбільше пропозицій вирішення. Визначається найоптимальніший варіант для заявленої ситуації. З'ясовується задоволення таким способом вирішення ситуації у того учасника, який її заявив.

Вправа №3 Рольова гра «Конфліктна ситуація».

Хтось із групи заявляв наступну конфліктну ситуацію, пов'язану з навчальною діяльністю. Учасник, який запропонував конфліктну ситуацію, обирав виконавців на певні ролі для програвання даної ситуації. Учасники готувалися 2 хвилини. Ті, хто залишився у колі, обдумували своє вирішення: як би вони повелися на місці героїв подій.

Потім проводилося обговорення і пропонувалося ведучим дати відповідь на такі питання: що ви відчували під час цієї ситуації? Чи була вирішена для вас конфліктна ситуація?

Студенти зазначали, що відчували негативні емоції, коли згадували про свої конфліктні ситуації. Але коли дізнавалися, як можна було їх вирішити, робили для себе висновки і аналізували свою модель поведінки.

Вправа №4 Міні-лекція «Позитивні та негативні сторони конфлікту».

Мета: Надати інформацію про особливості конфліктів та їх позитивний та негативний вплив в процесі гендерної взаємодії.

Заняття № 2 «Конструктивні стратегії для вирішення конфлікту»

Мета: формування умінь і практичних навиків розв'язання конфліктних ситуацій.

Вправа № 1. «Перегляд відео фрагменту» та групове обговорення.

Проводився аналіз проглянутого учасниками фрагменту. Потім пропонувалося дати відповідь на наступні питання: До якого типу конфліктних людей ви віднесли б головних героїв відеоролику? Чому ви так думаєте? Кожен з учасників надав правильні відповіді, проводилося обговорення і підведення підсумків.

Вправа № 2. Міні-лекція з використанням мультимедійної презентації «Вплив особистісних якостей на вирішення конфліктних ситуацій, можливості його уникнення».

Мета: ознайомити учасників з впливом особистісних якостей на розв'язання конфлікту, обґрунтувати можливості його профілактики.

В процесі даної лекції, студенти задавали питання, наводили власні приклади з життя, ділилися власним досвідом.

Вправа № 3. Кейс-ситуації

Мета: навчитись реалізовувати конструктивні стратегії поведінки з оточуючими, незалежно від їхньої гендерної ідентичності, а також налаштованість на реалізацію стратегії співробітництва та компромісу у можливих конфліктних ситуаціях у гендерному просторі;

Тренер пропонував учасникам поділитися на маленькі підгрупи. Потім, обраний представник з кожної підгрупи витягував з «ящика непорозумінь» опис певної ситуації. Кожна ситуація – це ситуація зародження своєрідного конфлікту. Учасникам пропонувалося знайти правильний вихід з ситуації, не спровокувавши конфлікт. Всі учасники на відмінно справились з даним завданням.

Вправа № 4. Рольова гра «Стратегія конфліктної поведінки»

Мета: формування вміння використовувати стратегії конфліктної поведінки в різноманітних ситуаціях професійної діяльності, виявляти доцільність їх застосування в тому чи іншому випадку.

Учасники гри ознайомились з інформацією, що дії людини в конфліктній ситуації часто є подібними до поведінки тварин: - перша стратегія – «черепашка» – людям цього типу притаманне бажання сховатися від проблем під «панцир». Це представники позитивного консерватизму, у спокійній ситуації вони підтримують колег, але в складній ситуації можуть підвести; - друга стратегія – «акула» – головним для людей цього типу є досягнення мети та виконання виробничих завдань. Їх не хвилює ставлення колег («Ваша любов мені ні до чого»). «Акули» є важливими для колективу, оскільки, рухаючись до власної мети, вони можуть вивести колектив зі складної ситуації; - третя стратегія – «ведмежа» – люди цього типу намагаються згладжувати гострі кути для того, щоб у колективі були дружні стосунки. Знаючи турботи й інтереси кожного, вони вчасно підтримують у важку хвилину. Але при цьому вони можуть повністю забути кінцеву мету своєї діяльності, тому що для них найбільш важливим виявляються людські стосунки; - четверта стратегія – «лисиця» – представники цього типу завжди прагнуть досягти компромісу. Вони не просто хочуть, щоб усім було добре, але стають активними учасниками будь-якої діяльності, іноді навіть через хитрощі та обман, намагаючись досягти мети; - п'ята стратегія – «сова» – представники цього типу ніколи не будуть уникати складних ситуацій, проте вони можуть пожертвувати добрими стосунками заради обраної мети. Вони обирають стратегію чесної й відкритої боротьби.

Учасникам пропонується кілька конфліктологічних ситуацій, розвиток яких вони розігрують в парах. Розподіл ролей був зроблений за бажанням – хто з ким хоче бути разом у грі. Далі пропонувалося продемонструвати стратегії конфліктної поведінки в різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

Потім проводилося групове обговорення і учасникам пропонувалося дати відповідь на такі питання: Які Ваші враження від роботи Вашої групи? Який досвід Ви отримали у процесі виконання гри? І більша частина студентів зазначили, що за допомогою даної вправи вони навчилися використовувати стратегії конфліктної поведінки в різноманітних ситуаціях професійної діяльності, виявляти доцільність їх застосування в тому чи іншому випадку.

Заняття № 3 «Технології ефективного спілкування у конфліктній ситуації»

Мета: сформувати навички раціональної комунікації у конфліктних ситуаціях. Налагодження конструктивної взаємодії в конфліктах.

Вправа № 1. «Моя конфліктологічна позиція»

Мета: стимулювання внутрішніх ресурсів, розвиток інтересу до самопізнання, впевненості в своїх можливостях, виявлення шляхів подальшого розвитку.

Інструкція: У верхній частині аркуша паперу пишеться своє ім'я. Нижче вказується все, в чому виявляється «конфліктологічна позиція». Аркуш ділиться вертикальною лінією на дві частини. Ліва частина позначається знаком «+», права – знаком «-». У частині з позначкою «+» перелічується все, що сприяє вияву та стійкості власної конфліктологічної позиції, розвитку творчості, під позначкою «-» те, що заважає її вияву та гальмує її прояв. Пропонувалося поміркувати й написати, що саме необхідно зробити для подолання всіх перелічених «перешкод».

Потім проводиться групове обговорення і пропонується дати відповіді на такі питання: Які Ваші враження від вправи? Що може бути «перешкодами» для формування власної конфліктологічної позиції? Всі студенти без будь-яких труднощів відповідали на поставлені питання.

Вправа №2 «Інтерв'ю з відкритими запитаннями.

Мета: розвиток особистісних якостей для реалізації спілкування, уміння будувати запитання; формування зацікавленості до співрозмовника.

Інструкція: Тренер пропонує взяти інтерв'ю в кожного учасника. Завдання ведучого: за допомогою декількох запитань якомога детально з'ясувати погляди того, хто відповідає, на певні проблеми.

Після закінчення даної вправи, студенти зазначили, що на початку важко було формулювати відкриті запитання, не знаючи тему інтерв'ю, оскільки учасникам необхідно було самостійно вигадати актуальну тему. Але всі справились з даним завданням.

Вправа №3. «Контраст»

Мета: сформувати уміння емоційної саморегуляції, зменшити агресивність.

Інструкція: тренер пропонується прийняти зручну позу, стиснути праву руку в кулак протягом 10 секунд. Розслабтесь та із заплющеними очима прислухайтеся до відчуття знятої напруги. Те ж саме необхідно повторити з лівою рукою, потім чергуйте напругу та розслаблення двома руками одночасно..

Після закінчення даної вправи учасники поділилися з іншими студентами своїми емоціями та відчуттями.

Вправа № 4. Міні-лекція з використанням мультимедійної презентації: «Психологічні аспекти сприйняття та модель поведінки жіночої та чоловічої статті у конфліктній ситуації».

Мета: визначити основні стратегії вирішення конфліктних ситуацій; вирішити особливості поведінки у розв'язанні конфліктів чоловіками та жінками.

Заняття № 4 «Конструктивні стратегії розв'язання міжособистісних конфліктів, незалежно від гендерної ідентичності»

Мета: формування практичні навички вибору конструктивної стратегії вирішення конфліктів.

Вправа №1. «Визначення вміння слухати іншу людину».

Мета: сформувати навички позитивної комунікації та слухання у конфлікті.

Інструкція: Учасники розбиваються на пари і вирішують, хто говорить, хто слухає. Потім ведучий повідомляє, що завданням слухачів буде уважне вислуховування протягом 2-3 хвилин «дуже нудного оповідання». Насправді дає роз'яснення, що суть не в мірі нудності розповіді, а в тому, щоб той фіксував типові реакції слухачів. Для цього оповідача рекомендується після хвилинного відрізка мови зробити в зручний момент паузу і продовжити розповідь після отримання будь-якої реакції слухачів. Якщо протягом 7-10 секунд виражена реакція відсутня, слід продовжити розповідь ще одну хвилину і знову перерватися і запам'ятати наступну реакцію слухача. На цьому вправа припиняється.

Оповідачів просять пам'ятати зміст реакції слухачів (класифікувавши видиму відсутність реакцій як «глухе мовчання»). Ведучий наводить список найбільш типових прийомів слухання, називаючи їх та даючи необхідні пояснення.

Вправа №2. «Що нас з тобою поєднує?».

Мета: усвідомлення взаєморозуміння та емпатії у процесі спілкування, отримання зворотного зв'язку від групи.

Інструкція: Тренер пропонує учасникам стати в коло; в одного з них у руках м'яч або інший предмет, який виступає у ролі естафетної палички.

Він кидає цей м'яч кожному із учасників зі словами «Ім'я». Нас із тобою поєднує (якість). Цією якістю може бути будь-що: риси характеру, колір волосся, звички, улюблені місця відпочинку, знак зодіаку, аспекти життєвого досвіду тощо.

Якщо м'яч згоден з висловлюванням, він відгукується словами «так, це так», якщо не згоден, каже «Спасибі. Я подумаю». Після цього він передає м'яч своєму обранцю та позначає привід для пояснення. За бажання він може приєднати третього, спираючись на той самий критерій, що був позначений.

Потім пропонувалося дати відповідь на питання: На Ваш погляд, чи вдалося визначати позитивні сторони інших людей? Які складнощі виникали під час виконання даної вправи? Які відчуття та емоції у Вас виникали, коли зверталися до свого опонента?

Вправа № 3. «Формування підсумків»

Мета: узагальнення та систематизація отриманих результатів.

Інструкція: На початку заняття кожен із вас чогось очікував, і ви це записували.

Давайте переглянемо, чи справдились Ваші очікування. Проводиться обговорення, учасники обмінюються своїми враженнями.

І на завершення проводилася вправа «*Я бажую...*»

Мета: сформувати позитивне відношення до пройденої роботи.

Інструкція: Тренер пропонував учасникам висловити своє побажання всім іншим учасникам, називаючи при цьому одну з рис гендерної толерантності.